

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯН МЕН'І

УДК 378.015.31:[316.454.52 : 008](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У
СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело.

Ян Мен'ї Ян Мен'ї

Науковий керівник: **Неїжпапа Людмила Станіславівна,**
кандидат педагогічних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Ян Мен'ї. Формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2025.

У дисертації здійснено обґрунтування теоретико-методичних засад формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою в удосконаленні освітнього процесу в закладах вищої освіти з метою створення сприятливого соціокультурного середовища, яке б забезпечувало формування комунікативної культури студентської молоді. У контексті глобалізації, цифровізації освіти, зростання міжкультурних контактів, а також воєнних викликів, що актуалізували питання толерантного діалогу, соціального порозуміння та взаємоповаги, особливого значення набуває формування здатності майбутніх фахівців до ефективної комунікації в умовах різноманітних соціокультурних контекстів.

У дисертаційній роботі: *вперше розкрито* зміст формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; *теоретично обґрунтовано* поняття формування комунікативної культури студентів, соціокультурне середовище закладу вищої освіти; педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; охарактеризовано критерії та показники сформованості комунікативної культури студентів; *уточнено* трактування понять «комунікативна культура», «комунікативна культура студентів», «соціокультурне середовище»; *подальшого розвитку* набули сучасні технології формування

комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, зокрема, засобами позааудиторної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні методичного супроводу педагогічних умов формування комунікативної культури студентів (діагностичного інструментарію для моніторингу рівня сформованості комунікативної культури студентів; практикуму «Простір формування комунікативної культури студента», дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію», комплексу організаційних форм роботи для формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти).

В першому розділі «Теоретико-методичні засади формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти» визначено, що культура особистості – це складна інтегративна характеристика особистості, яка відображає спосіб організації людської діяльності на основі матеріальних та духовних цінностей і соціокультурних норм, що є відображенням культурних надбань суспільства (за положеннями М. Корінного, В. Шевченко). Обґрунтовано, що у системі культур особливе місце посідає комунікативна культура, яка є атрибутом будь-якої діяльності, що інтегрує всі види культури. Запропоноване авторське визначення комунікативної культури як комплексної характеристики особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм та цінностей, засвоєних у соціумі, функціонує і розвивається через взаємодію суб'єктів, та регулює комунікативну діяльність. Комунікативну культуру студента розглянуто як комплексну характеристику особистості майбутнього фахівця, що охоплює сукупність знань, норм, цінностей і моделей поведінки, та відображає здатність ефективно, етично та доцільно здійснювати міжособистісну взаємодію в різних сферах життя. Комунікативна культура студента є базовим компонентом професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти. Надано визначення поняттю «формування комунікативної

культури студентів» як педагогічно керованому процесу засвоєння знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати з іншими за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування. Виявлено особливості формування комунікативної культури студентів (процес формування комунікативної культури студентів, що здійснюється у межах освітнього процесу закладу вищої освіти має такі ознаки: доцільність, диференційованість, послідовність організації; результатом сформованості комунікативної культури студентів є професійна готовність практично застосовувати елементи комунікативної культури в майбутній фаховій діяльності; специфічні риси комунікативної культури студентів як характеристики їх комунікативної діяльності, дозволяють розглядати цей процес у трьох аспектах: мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному). Доведено, що комунікативна культура набуває особливої значущості у підготовці фахівців соціономічних професій, адже їх професійна сфера є найбільш продуктивною для розвитку міжкультурної комунікації, діалогу та взаєморозуміння в умовах інтеграційних процесів.

Охарактеризовано вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на процес формування комунікативної культури студентів. Середовище як складова виховної системи є сукупністю умов, які оточують особистість і безпосередньо чи опосередковано впливають на неї та забезпечують успішність її розвитку і саморозвитку шляхом різноманітної діяльності, участі у соціальних групах, створення сприятливої атмосфери (за положеннями І. Беґа). Соціокультурне середовище визначено як певний соціальний простір, який містить сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов та впливає на засвоєння студентом певного соціального досвіду, розвитку та становлення його особистості (за положеннями К. Дубич). Запропоноване визначення поняття «соціокультурне середовище

закладу вищої освіти» – це система спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якої обумовлена особливостями закладу освіти в забезпеченні вибору цінностей, освоєнні культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації та формування комунікативної культури. Визначено особливості соціокультурного середовища закладу вищої освіти: багатокомпонентність, ресурсний потенціал, наявність структури, керованість, багаторівневність. Обґрунтовано характеристики соціокультурного середовища закладу вищої освіти: діяльнісну (наявність спільної діяльності та співпраці суб'єктів середовища), комунікативну (прояв соціально-психологічної системи зв'язків та відносин, виникнення навчально-професійної спільності між суб'єктами середовища), рефлексивну (підтримка рефлексивних процесів у взаємодії суб'єктів середовища), ціннісну (виникнення та підтримка загальних, значущих норм, цілей, цінностей та смислів спілкування та взаємодії, єдиного простору). Охарактеризовано вагомі для формування комунікативної культури студентів сфери соціокультурного середовища закладу вищої освіти: освітню, інформаційну, комунікативну, дозвілєву.

В другому розділі «Педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти» здійснено характеристику та опис критеріїв сформованості комунікативної культури студентів і відповідних показників: мотиваційно-ціннісного (відкритість до комунікацій та контактність, комунікативні інтереси та прагнення, інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик, ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації, готовність працювати в команді, здатність до конструктивної критики); діяльнісно-когнітивного (розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, коректність та нормативність мовлення, навички активного слухання та емпатійного розуміння, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації); культурно-особистісного (дотримання норм комунікативного

етикету, емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні, толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні, здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки, етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність, здатність до емпатії та розуміння інших). Визначено рівні сформованості комунікативної культури студентів: оптимальний, достатній, недостатній. Розроблено опитувальник «Комунікативна поведінка» за технологією К. Томаса, який передбачає блоки запитань, що дозволяють виявити рівні сформованості комунікативної культури студентів за кожним критерієм та комплексна авторська анкета «Комунікативна культура студента». Також окремо для кожного критерію підібрані діагностичні методики. Для виявлення показників мотиваційно-ціннісного критерію використовувалися методика «Ціннісні орієнтації в комунікації (адаптована за М. Рокичем), авторський опитувальник мотивації спілкування; діяльнісно-когнітивного критерію: Тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання), методика «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2) - автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант), авторська анкета «Самооцінка комунікативних навичок»; культурно-особистісного критерію: авторська анкета «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні». Встановлено, що студенти мають достатній рівень комунікативних навичок, а мотивація є низькою. Виявлено, що 19,2% студентів мають оптимальний рівень, 45% - достатній рівень та 35,8% - недостатній рівень.

Обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. Перша умова (організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти) була реалізована шляхом залучення студентів до позааудиторної роботи - практикуму «Простір формування комунікативної культури» та дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію». Друга умова (впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес

закладу вищої освіти) була реалізована через тренінгові заняття з розвитку комунікативної компетентності; інтерактивні вправи; рольові ігри; майстер-класи; кейс-методи; інтерактивні лекції з елементами діалогу. Третя умова (актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів) здійснювалася шляхом використання простору закладу вищої освіти для неформальної комунікативної взаємодії, проведення форм позааудиторної роботи та поширення рекламно-інформаційної продукції тематичного змісту: інформаційні стенди з тематичними рубриками; інтерактивні плакати з QR-кодами; мотиваційні постери, мотиваційні наліпки з комунікативною тематикою, буклети, флаєри, віртуальна дошка «Поради від студентів студентам». На контрольному етапі експерименту було здійснено педагогічну оцінку та аналіз результатів визначення рівнів сформованості комунікативної культури студентів за всіма критеріями, показниками та рівнями. Засвідчено наявність позитивної динаміки. В експериментальній групі кількість студентів з оптимальним рівнем збільшилась на 27,67%, зменшилась кількість студентів з недостатнім рівнем сформованості комунікативної культури - на 20,76%. Загальна позитивна динаміка в КГ становила 4,63%, а в ЕГ – 27,67%, що у 7 разів більше за показники КГ. Отримані результати підтвердили дієвість педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

Ключові слова: культура, комунікативна культура, студенти, формування комунікативної культури студентів, соціокультурне середовище, соціокультурне середовище закладу вищої освіти.

ABSTRACT

Yang Mengyi. Formation of Students' Communicative Culture in the Sociocultural Environment of a Higher Education Institution. – Qualifying scientific work published as a manuscript.

Dissertation for the degree of higher education of Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. - Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Kyiv, 2025.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological foundations for the formation of students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution. The relevance of the research is driven by the urgent need to improve the educational process in higher education institutions in order to create a favorable sociocultural environment that fosters the development of communicative culture among student youth. In the context of globalization, the digitalization of education, the growth of intercultural interactions, as well as wartime challenges that have brought to the forefront the issues of tolerant dialogue, social understanding, and mutual respect, the development of future professionals' ability to communicate effectively in diverse sociocultural contexts becomes especially significant.

In this dissertation *for the first time*, the content of the formation of students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution *has been revealed*. The concept of forming students' communicative culture *has been theoretically substantiated*, the concept of the sociocultural environment of a higher education institution, the pedagogical conditions for the formation of students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution. The criteria and indicators of students' communicative culture formation have been characterized, including motivational-value, activity-cognitive, and cultural-personal dimensions.) The interpretations of the concepts 'communicative culture,' 'students' communicative culture,' and

'sociocultural environment' *have been clarified*; modern technologies for the formation of students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution have been *further developed*, particularly through extracurricular activities.

The practical significance of the obtained results lies in the development and implementation of methodological support for the pedagogical conditions of forming students' communicative culture; the identification of diagnostic tools for monitoring the level of communicative culture formation among students; and the development and implementation of the practicum 'Space for the Formation of Student Communicative Culture', The discussion club 'Dialogue of Generations: Shaping Communicative Culture through Discussion' and a set of organizational formats for developing students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution were developed and implemented.

Chapter One, 'Theoretical and Methodological Foundations for the Formation of Students' Communicative Culture in the Sociocultural Environment of a Higher Education Institution,' defines personal culture as a complex integrative characteristic of the individual, which reflects the mode of organizing human activity based on material and spiritual values and sociocultural norms, representing the cultural achievements of society (according to the views of M. Korinnyi, V. Shevchenko). It has been substantiated that within the system of cultures, communicative culture occupies a special place, as it is an attribute of any activity that integrates all forms of culture. The author proposes a definition of communicative culture as a complex characteristic of the individual, formed on the basis of personal life experience, norms and values acquired in society, functioning and developing through interpersonal interaction, and regulating communicative activity. The concept of 'student communicative culture' is considered as a complex characteristic of the future professional's personality, encompassing a set of knowledge, norms, values, and behavioral models, and reflecting the ability to engage in effective, ethical, and appropriate interpersonal interaction across various spheres of life. The student's communication culture is a basic component

of the professional training of students in a higher education institution. The concept of 'formation of students' communicative culture' is defined as a pedagogically guided process of acquiring knowledge, skills, and abilities in interpersonal communication, values, and moral and ethical norms, which are manifested in attitudes toward others, the ability to control one's speech behavior, competently argue one's position, collaborate productively with others using verbal and nonverbal means of communication, and achieve competitive communication. The specific features of the formation of students' communicative culture have been identified. The process of forming communicative culture within the educational framework of a higher education institution is characterized by purposefulness, differentiation, and organizational consistency. The outcome of this formation is students' professional readiness to practically apply elements of communicative culture in their future professional activities. The distinctive features of students' communicative culture, as characteristics of their communicative activity, allow this process to be considered in three dimensions: motivational-value, personality-oriented, and content-practical. It has been proven that communicative culture acquires particular significance in the training of professionals in the social sphere, as their field of activity is the most conducive to the development of intercultural communication, dialogue, and mutual understanding in the context of integration processes.

The influence of the sociocultural environment of a higher education institution on the process of forming students' communication culture is characterized. The environment as a component of the educational system is a set of conditions that surround the individual and directly or indirectly affect him or her and ensure the success of his or her development and self-development through various activities, participation in social groups, and the creation of a favorable atmosphere (according to the views of I. Bech). The sociocultural environment is defined as a specific social space that encompasses a set of societal, material, and spiritual conditions and influences the student's acquisition of social experience, development, and personal formation (according to the views of K. Dubych). The

proposed definition of the concept 'sociocultural environment of a higher education institution' refers to a system of shared life activity among students, faculty, and staff, the structure of which is determined by the specific characteristics of the institution in facilitating the choice of values, the assimilation of culture, life meanings, modes of cultural self-realization, and the formation of communicative culture. The sociocultural environment of a higher education institution is characterized by the following features: multicomponent nature, resource potential, structural presence, manageability, and multilevel organization. The characteristics of the sociocultural environment of a higher education institution have been substantiated, including: the activity-based aspect (the presence of joint activity and cooperation among the environment's participants); the communicative aspect (manifestation of a sociopsychological system of connections and relationships and the emergence of an educational-professional community among participants); the reflexive aspect (support for reflexive processes in the interaction of participants); and the value-based aspect (the emergence and maintenance of shared norms, goals, values, and meanings of communication and interaction within a unified space). The key domains of the sociocultural environment of a higher education institution that are significant for the formation of students' communicative culture have been characterized as educational, informational, communicative, and recreational spheres.

Chapter Two, 'Pedagogical Conditions for the Formation of Students' Communicative Culture in the Sociocultural Environment of a Higher Education Institution,' presents a characterization and description of the criteria for the formation of students' communicative culture and the corresponding indicators. The motivational-value criterion includes openness to communication and sociability, communicative interests and aspirations, interest in studying communicative technologies and practices, a value-based attitude toward ethical norms in communication, readiness to work in a team, and the ability to engage in constructive criticism. The activity-cognitive criterion includes understanding the principles of effective communication, the ability to self-analyze in communicative situations, the skill to formulate and express arguments, correctness and normativity of speech,

active listening skills and empathic understanding, and the ability to resolve conflict situations constructively. The cultural-personal criterion encompasses adherence to norms of communicative etiquette, emotional stability and self-control in communication, tolerance toward cultural differences in interaction, the ability to reflect on one's own communicative behavior, ethical online communication and media literacy, as well as the capacity for empathy and understanding of others. The levels of formation of students' communicative culture are determined: optimal, sufficient, and insufficient. A questionnaire titled 'Communicative Behavior' was developed based on K. Thomas's methodology, which includes sets of questions aimed at identifying the level of students' communicative culture formation according to each criterion, along with a comprehensive author-designed survey titled 'Student Communicative Culture'. Diagnostic methods are also selected separately for each criterion. To identify the indicators of the motivational-value criterion, the method 'Value Orientations in Communication' (adapted from M. Rokeach) was used. To assess the motivational-value criterion, an author-designed questionnaire on communication motivation was used. For the activity-cognitive criterion, the following tools were applied: a Communication Skills Test (based on situational tasks) and the 'Communicative and Organizational Inclinations' method (COI-2). V.V. Syniavskyi, B.A. Fedoryshyn (shortened version), the author's questionnaire 'Self-assessment of communication skills'; cultural and personal criterion: the author's questionnaire 'Tolerance, reflexivity, and empathy in communication'. It was found that students have a sufficient level of communication skills, and their motivation to learn is low. It was found that 19.2% of students have an optimal level, 45% have a sufficient level, and 35.8% have an insufficient level.

The pedagogical conditions for the formation of students' communicative culture in the sociocultural environment of a higher education institution are substantiated. The first condition (organization of interpersonal and intercultural interaction in creative and communicative activities within the sociocultural environment of a higher education institution) was implemented through students' involvement in extracurricular activities - the practicum 'Space for the Formation of

Communicative Culture' and the discussion club 'Dialogue of Generations: Shaping Communicative Culture through Discussion'. The second condition (implementation of interactive learning technologies and active methods of communicative interaction in the educational process of a higher education institution) was realized through training sessions on the development of communicative competence, interactive exercises, role-playing games, master classes, case methods, and interactive lectures with elements of dialogue. The third condition (actualization of the sociocultural environment of a higher education institution as a cultural and recreational space for student communication) was implemented through the use of university spaces for informal communicative interaction, the organization of extracurricular activities, and the dissemination of thematic promotional and informational materials: informational stands with thematic sections; interactive posters with QR codes; motivational posters and stickers with communicative themes; brochures; flyers; and a virtual board titled 'Advice from Students to Students'. At the control stage of the experiment, the pedagogical evaluation and analysis of the results of determining the levels of students' communicative culture formation by all criteria, indicators, and levels were carried out. A positive dynamic has been demonstrated. In the experimental group, the number of students with an optimal level increased by 27.67%, while the number of students with insufficient levels of communicative culture formation decreased by 20.76%. The overall positive dynamic in the control group was 4.63%, while in the experimental group it reached 27.67%, which is seven times higher than the indicators of the control group. The obtained results confirmed the effectiveness of the pedagogical conditions for the formation of students' communicative culture within the sociocultural environment of a higher education institution.

Keywords: culture, communicative culture, students, formation of students' communicative culture, sociocultural environment, sociocultural environment of a higher education institution.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій за темою дисертації, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Ян Мен'ї. Значення комунікативної культури здобувачів вищої освіти в їх професійному розвитку. *Академічні студії. Серія Педагогіка*. Київ: Вид. дім «Гельветика». 2021. №3. С. 175-180.
2. Ян Мен'ї. Особливості формування соціокультурного середовища у закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон. 2022. №99. С. 30-36.
3. Ян Мен'ї. Модель формування комунікативної культури студентів у закладі вищої освіти. *«Перспективи та інновації науки»*. 2023. № 12(30). С. 443-454.
4. Неїжпапа Л.С, Ян Мен'ї. Педагогічні технології адаптації студентів до середовища міжкультурного спілкування у закладі вищої освіти. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 11(29). С. 1411-1423.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях

1. Liudmyla Neizhpapa, **Yang Mengyi**. Pedagogical conditions for developing the students' communicative culture in the context of cross-national communication (Педагогічні умови розвитку комунікативної культури студентів у контексті міжнаціонального спілкування). *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín "Věda a perspektivy"*. (Czech Republic). 2021. №6(6). P. 125-140.
2. Elviza Abiltarova¹, Larysa Lisina, Yuliya Zhuravel, Liudmyla Neizhpapa, **Yang Mengyi**. (2022). Interactive student learning technologies in higher education. *Cypriot Journal of Educational*. Vol 11, No 9. P. 107-117. (Scopus)

Список публікацій за темою дисертації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ян Мен'ї. Формування комунікативної культури студентів в системі соціально-виховної роботи *Virtus: Scientific Journal*. Editor-in-Chief M.A. Zhurba. April № 43, 2020. С. 179-183.
2. Ян Мен'ї. Комунікативна культура як базовий компонент професійної підготовки майбутніх фахівців. *Кафедра педагогіки Київського університету: історичний поступ та сучасність*. Науковий збірник (статті авторів-учасників Міжнародної науково-практичної конференції (10 квітня 2020 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2020. С. 166-173.
3. Ян Мен'ї Вплив соціокультурного середовища університету на формування комунікативної культури студентів. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти*: зб. Наукових праць / за заг. Ред. Журби М.А. - Монреаль: СРМ «ASF», 2020. С. 69-72.
4. Ян Мен'ї. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти: функціональний аспект. *Теоретичні та практичні аспекти формування сучасних педагогічних технологій*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 12-13 лютого 2021 р.). К.: Вид-во «Молодий вчений», 2021. С. 57-61.
5. Ян Мен'ї. Виховний потенціал соціокультурного середовища закладу вищої освіти. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Умань, 22 квітня 2021 р.) / [ред. кол. : Коляда Н.М. та ін.]. Умань : Візаві, 2021. С. 54-57.
6. Ян Мен'ї. Комунікативна культура студентів як фактор становлення професійної компетенції майбутніх фахівців. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір*: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.) / за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2021. Т.2.. С. 202-204.

7. Ян Мен'ї, Неїжпапа Л.С. Проблема формування комунікативної культури сучасного студента. *Сучасні напрями розвитку педагогіки педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 11 червня 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 67-70.*

8. Ян Мен'ї. Вплив клубів за інтересами закладів вищої освіти на процес формування особистості студента. *Наука, освіта, технології та суспільство: тенденції, виклики, перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 10 червня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 14-16.

9. Ян Мен'ї. Принципи функціонування студентського клубу у формуванні комунікативної культури здобувачів вищої освіти. *Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 27 серпня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 17-19.

10. Ян Мен'ї. Дискусійний клуб як засіб формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі ЗВО. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 209-212.*

11. Ян Мен'ї. Вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на особистість студента. *Інноваційні методи та технології підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22 березня 2023 р.) / [ред.кол.: О.М.Котикова, М.І.Радченко, І.В.Прожога та ін.]; Національний авіаційний університет. К.: НАУ, 2023. С. 67-69.

12. Ян Мен'ї, Технології соціокультурної діяльності в забезпеченні формування комунікативної культури студентів. *Проблеми та перспективи*

розвитку сучасної науки: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти. м. Рівне, 11-12 травня 2023 року. Рівне: НУВГП, 2023. С.613-621.

13. Ян Мен'ї. Моделювання соціокультурного середовища ЗВО як фактора формування комунікативної культури студентів. *Global Society in Formation of New Security System and World Order: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference*, July 27-28, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 2023. P. 460-462.

14. Ян Мен'ї Рефлексія як компонент професійної підготовки майбутніх фахівців в сучасних умовах. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 220-річчю від дня заснування Університету*, м. Харків, 7 листопада 2024 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 315-319.

15. Ян Мен'ї. Розвиток комунікативних навичок у студентів засобами модерації. *Стратегії наукового пошуку в соціальній роботі, соціальній педагогіці та соціальній освіті: поліфункціональність ідей* [Електронне видання] : Збірник тез. доповідей II Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених (Тернопіль, 22-23 листопада 2024 р.) / за заг. ред. Л. Й. Петришин, Н.С. Олексюк, Г.М. Олійник. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2024. С. 307-310.

16. Ян Мен'ї. Вплив інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти на формування комунікативної культури здобувачів вищої освіти. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 20–21 лютого 2025 року). Полтава : ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2025. С. 392-396.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти	
1.1. Сутність комунікативної культури особистості у наукових дослідженнях	29
1.2. Психолого-педагогічні засади формування комунікативної культури студентів у вищій освіті	53
1.3. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти як простір для формування комунікативної культури студентів	71
Висновки до Розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. Педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти	
2.1. Дослідження рівнів сформованості комунікативної культури студентів закладу вищої освіти та визначення критеріїв й показників	99
2.2. Впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти	138
2.3. Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи з формування комунікативної культури студентів закладу вищої освіти	170
Висновки до Розділу 2	189
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ	220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕГ – ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ГРУПА;

ЗВО – ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ;

КГ – КОНТРОЛЬНА ГРУПА

ВСТУП

Актуальність дослідження. Починаючи з кінця XX століття, сучасне суспільство вступило в етап інформатизації та глобальної масової комунікації, в якому інформація стала важливим суспільним ресурсом. У цих умовах розвивається світове інформаційне середовище, яке не завжди забезпечує створює сприятливі умови для передачі та засвоєння культурних зразків, що ґрунтуються на гуманістичних цінностях, а отже - не достатньо сприяє формуванню комунікативної культури молодого покоління. У зв'язку з цим постає необхідність організації цілеспрямованої роботи щодо формування комунікативної культури, управлінням та оптимізацією цього процесу. Пошук оптимальних технологій, які здатні забезпечити процес підготовки майбутніх конкурентоздатних фахівців з високим рівнем комунікативної культури, сприятиме розвитку мобільної та соціально активної особистості, яка є повноправним членом соціокультурного середовища.

Соціально-економічні трансформації у нашій державі зумовили необхідність перегляду та оновлення підходів до професійної підготовки фахівців відповідно до нових вимог сучасності, здатних ефективно здійснювати професійну взаємодію в полікультурному середовищі, успішно функціонувати в міжнародних професійних спільнотах та адекватно представляти результати своєї діяльності на різних рівнях комунікативної взаємодії. Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою в удосконаленні освітнього процесу в закладах вищої освіти з метою створення сприятливого соціокультурного середовища, яке б забезпечувало формування комунікативної культури студентської молоді. У контексті глобалізації, цифровізації освіти, зростання міжкультурних контактів, а також воєнних викликів, що актуалізували питання толерантного діалогу, соціального порозуміння та взаємоповаги, особливого значення набуває формування здатності майбутніх фахівців до ефективної комунікації в умовах різноманітних соціокультурних контекстів.

Сьогодні поняття «комунікативної культури» виходить за межі «спілкування» і реалізується в цілеспрямованому педагогічному процесі формування особистості студента в контексті морального, емоційного, професійного та діяльнісного становлення. Для нашого дослідження особливо вагомими є наукові розробки з формування особистості студента в системі вищої освіти: І. Агієнко, А. Гафіатуліна, О. Дубасенюк, В. Кравця, О. Плахотнік, В. Сипченка та ін.; наукові праці, присвячені проблемам виховання: Л. Белоусової, С. Вітвивицька, М. Євтух, В. Оржеховської, Р. Сопівник, М. Фіцули, П. Щербаня та ін. Окремі аспекти проблеми формування комунікативної культури студентів на засадах особистісно орієнтованого навчання і виховання досліджували І. Бех, В. Білоуса, О. Вишневський, О. Коберник, С. Максименко, К. Чорна та ін.

Комунікативна активність людини, як одна із ключових проявів її життєдіяльності, а також питання самореалізації у спілкуванні завжди привертала пильну увагу дослідників. Зокрема, на важливості комунікативної підготовки у закладах вищої освіти наголошували І. Бахов, А. Годлевська, О. Гомонюк, І. Зверєва, М. Ісаєнко, В. Малахов, Л. Неїжпапа, Ф. Хміль, О. Швед, О. Яковліва та ін. Розуміння сутності комунікативної культури як соціально-психологічного механізму та детермінанти розвитку особистості відображено в працях В. Барковського, Т. Гончар, Л. Іванченко, О. Корніяка, К. Малашевська, В. Малик, В. Мірошніченко, С. Мусатов, С. Сарновська, А. Тіщенко та ін.

Проблему формування комунікативної культури студентів розглянуто в педагогіці такими вітчизняними вченими як: С. Амеліна, А. Білоножко, Ван Яцзюнь, К. Галацин, А. Зайцева, В.Полторацька, С. Рябушко, І. Тимченко, О. Уваркіна, Е. Ященко тощо. На особливу увагу в нашому дослідженні заслуговують наукові праці, у яких розглянуто такі явища, як: система виховання соціально-комунікативної культури (В. Тернопільська), теоретичні та методичні засади формування комунікативної культури майбутніх фахівців (Л. Руденко), важливість комунікативної підготовки у

зкладах вищої освіти (А. Капська), формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи (О. Гаврилюк).

Поняття і феномен освітнього, соціовиховного та соціокультурного середовища в парадигмі соціально-культурної діяльності досліджувалося такими вченими, як Т. Алексєєнко, М. Братко, Р. Вайнола, Н. Гевчук, Н. Гонтаровська, О. Гора, О. Лісовець, О. Лобода, І. Савельчук, С. Савченко тощо. Заслугує на увагу дослідження впливу соціокультурного середовища на формування особистості в працях Л. Вольнової, К. Дубич, О. Міхеєвої, Ж. Петрочко, Т. Федорченко тощо.

Актуальність дослідження зумовлена низкою суперечностей, що виникають у процесі формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, а саме:

- між зростаючою потребою суспільства у фахівцях з високим рівнем комунікативної культури, здатних до ефективної взаємодії та недостатнім теоретичним і практичним забезпеченням цього процесу у вищій освіті;
- між наявністю у закладах вищої освіти потенціалу соціокультурного середовища як чинника формування комунікативної культури студентів та фрагментарністю його цілеспрямованого педагогічного використання;
- між необхідністю створення умов для професійного саморозвитку студентів на основі формування їх комунікативної культури та недостатністю методичного забезпечення цього процесу у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

Соціальна значущість окресленої проблеми, її недостатньо наукова розробленість та необхідність розв'язання зазначених суперечностей зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової

роботи кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол №5 від 28 листопада 2024 р.).

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати змістове й методичне забезпечення процесу формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти і довести ефективність впливу педагогічних умов на даний процес.

Відповідно до мети окреслено **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретичні засади формування комунікативної культури студентів, уточнити сутність поняття «комунікативна культура студентів».
2. Охарактеризувати вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на процес формування комунікативної культури студентів.
3. Визначити критерії, показники та виявити рівні сформованості комунікативної культури студентів.
4. Розробити і впровадити педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти та експериментальним шляхом перевірити їх дієвість.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативної культури студентів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

Для вирішення окремих завдань використано **комплекс методів**: *теоретичні* - системний аналіз і класифікація наукових підходів до розкриття проблеми (з метою змістової характеристики понятійного апарату); *моделювання*, що дозволило окреслити алгоритм формування комунікативної культури студентів в соціокультурному середовищі; *емпіричні* - бесіда,

інтерв'ю, анкетування, тестування, аналіз реальної діяльності для розкриття рівня комунікативної культури студентів; *експериментальні* - педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний) для дослідження рівня сформованості комунікативної культури студентів та впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; *методи обробки даних* – кількісний і якісний аналіз з метою підтвердження динаміки рівнів комунікативної культури, як результату застосування ефективних форм і методів.

Експериментальною базою дослідження обрано Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія», Державний університет інфраструктури та технологій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі: *вперше розкрито* зміст формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, *теоретично обґрунтовано* поняття *формування комунікативної культури студентів* як педагогічно керований процес засвоєння знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати з іншими за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування; поняття *соціокультурного середовища закладу вищої освіти* як системи спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якої обумовлена особливостями закладу освіти в забезпеченні вибору цінностей, освоєнні культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації та формування комунікативної культури; *педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу*

вищої освіти (організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти; актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів); охарактеризовано критерії та показники сформованості комунікативної культури студентів (мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-когнітивний, культурно-особистісний); *уточнено* трактування понять «комунікативна культура», «комунікативна культура студентів», «соціокультурне середовище»; *подальшого розвитку* набули сучасні технології формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, зокрема, засобами позааудиторної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні методичного супроводу педагогічних умов формування комунікативної культури студентів (діагностичного інструментарію для моніторингу рівня сформованості комунікативної культури студентів; практикуму «Простір формування комунікативної культури студента», дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію», комплексу організаційних форм роботи для формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти).

Матеріали дослідження можуть бути використані у системі підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, які здійснюють соціально-виховну роботу у закладах вищої освіти; у практичній роботі педагогів, кураторів (наставників) академічних груп.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес закладів вищої освіти: Український державний університет імені Михайла Драгоманова (довідка № 272/2 від 4 листопада 2024 р.), Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (довідка № 83/24

від 1 листопада 2024 р.), Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (довідка № 67/24 від 24 жовтня 2024 р.), Державний університет інфраструктури та технологій (довідка № 943/с/01-11 від 29 жовтня 2024 р.). На різних етапах експерименту брали участь 210 студентів 2-3 курсів освітнього ступеня «бакалавр», що навчалися за такими спеціальностями: 011 – Освітні, педагогічні науки; 231 – Соціальна робота; 073 – Менеджмент; 053 – Психологія.

Особистий внесок здобувача. У статті «Педагогічні умови розвитку комунікативної культури студентів у контексті міжнаціонального спілкування», опублікованій у співавторстві з Л. Неїжпапою, авторським є обґрунтування сутності та характеристики педагогічних умов. У статті «Інтерактивні технології навчання студентів у вищій школі», опублікованій у співавторстві (Л. Неїжпапа, Е. Абілтарова, Л. Лізіна, Ю. Журавель), авторським є обґрунтування ефективності інтерактивних технологій. У статті «Педагогічні технології адаптації студентів до середовища міжкультурного спілкування у закладі вищої освіти» у співавторстві з Л. Неїжпапою, авторським є визначення сутності міжкультурного спілкування в контексті вищої освіти, культурних особливостей та комунікативних бар'єрів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* - «Підготовка фахівців соціальної сфери в умовах дуальної освіти» (м. Київ, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 3 березня 2020 р.), «Кафедра педагогіки Київського університету: історичний поступ та сучасність» (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 10 квітня 2020 р.), «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Канада-Сербія-Азербайджан-Польща-Україна, 30-31 травня 2020 р.), «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-

інноваційний простір» (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.), «Сучасні напрями розвитку педагогіки педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства» (м. Івано-Франківськ, 11 червня 2021 р.), «Актуальні проблеми психології і педагогіки» (м. Харків, 12-13 листопада), «ХІІ Сіверянські соціально-психологічні читання» (м. Чернігів, 26 листопада 2021 р.), «Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти, технологій та суспільства» (Полтава, 27 серпня 2022 р.), «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (м. Рівне, 11-12 травня 2023 р.), «Global Society in Formation of New Security System and World Order» (Дніпро, 27-28 липень 2023 р.), «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» (м. Полтава, 20-21 листопада 2025 р.); *всеукраїнських* – «Теоретичні та практичні аспекти формування сучасних педагогічних технологій» (м. Київ, 12-13 лютого 2021 р.), «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (м. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 22 квітня 2021 р.), «Соціально-освітні домінанти підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти» (м. Бердянськ, 27-28 жовтня 2021 р.), «Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики ХХІ століття» (м. Запоріжжя, 25 листопада 2021 р.), «Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях» (м. Харків, 21 жовтня 2022 р.); «Стратегії наукового пошуку в соціальній роботі, соціальній педагогіці та соціальній освіті: поліфункціональність ідей» (м. Тернопіль, 4-5 травня 2023 р.), «Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях» (м. Харків, 7 листопада 2024 р.), «Стратегії наукового пошуку в соціальній роботі, соціальній педагогіці та соціальній освіті: поліфункціональність ідей» (м. Тернопіль, 22-23 листопада 2024 р.).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та на засіданнях кафедри соціальної освіти та соціальної роботи (2020-2024).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 22 наукових та науково-методичних працях. З них 16 праць одноосібних та 4 у співавторстві. У тому числі: 1 публікація в періодичному науковому виданні іншої держави; 1 публікація в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних Scopus; 4 статті у виданнях, включених до переліку наукових видань України з присвоєнням категорії «Б», 16 публікацій, в яких додатково висвітлено наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (202 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи становить 276 сторінок, з яких 182 сторінки відведено під основний текст. Додатки розміщено на 57 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність комунікативної культури особистості у наукових дослідженнях

Комунікативна культура особистості як багатоаспектний феномен сучасного суспільства привертав увагу дослідників різних галузей наукового знання, що зумовлено її визначальною роллю у процесах соціалізації, професійного становлення та міжособистісної взаємодії особистості. У контексті глобалізаційних процесів та інформаційно-технологічного розвитку суспільства актуалізується потреба в осмисленні теоретико-методологічних засад формування комунікативної культури особистості, що знаходить відображення у широкому спектрі наукових розвідок філософського, психологічного, педагогічного, соціологічного та культурологічного характеру. Аналіз наукової літератури засвідчує відсутність єдиного підходу до визначення сутності досліджуваного феномену, що актуалізує необхідність систематизації наявних концепцій та виявлення ключових характеристик комунікативної культури особистості як предмета наукового дослідження.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність детального розгляду базових категорій дослідження - «культура» і «комунікація». Феномен культури став предметом наукового інтересу широкого кола дослідників - представників філософської, психологічної, педагогічної та інших наукових спільнот. Етимологічні корені терміна «культура» сягають латинського «culture», семантичне значення якого пов'язане з поняттями «оброблення, піклування». Дана етимологія розкриває глибинну сутність культури, яку в філософському розумінні трактують як сукупність усіх форм перетворювальної активності суспільства та індивіда, включаючи отримані

внаслідок цієї діяльності результати. Енциклопедичні джерела характеризують культуру як «вияв людського буття, що проявляється через поведінкові моделі, інструменти та результати діяльності, зокрема через ідейні конструкти, ідеали, нормативні принципи та ціннісні орієнтації» [81, с. 49]. У сучасному вжитку термін «культура» переважно асоціюється з рівнем інтелектуального розвитку та вихованості особистості. Попри те, що дискусії щодо точності та вичерпності цього тлумачення залишаються відкритими та, ймовірно, триватимуть надалі через багатогранність людської діяльності та відповідну різноманітність культурних проявів, серед найбільш повних і стислих дефініцій культури варто виділити визначення культуролога О. Кравченка: «культура – сукупний результат продуктивності людей, ...культура як система, яка включає три складові: технологічну (матеріальну), соціальну (типи поведінки і відносин між людьми) та духовну (знання, віра). Кожна підсистема культури стосується розвитку в людини як культурної істоти певних властивостей: технологічних – функціональний розвиток, соціальних – соціалізація як засвоєння зразків, правил поведінки, духовних – особистісний розвиток. З духовною складовою культури пов'язується те чи інше виховання, спрямоване на набуття особистістю певних умінь і навичок поведінки, діяльності, спілкування» [88, с. 190]. Дане трактування найбільш чітко відображає принципову відмінність людського способу існування від природних форм живого світу, а також специфічні особливості історично обумовлених типів цього існування на різноманітних стадіях суспільного поступу.

У контексті нашого дослідження ми робимо акцент на дослідженнях щодо трактування поняття «культура» в педагогічній науках. Аналіз словникових джерел дозволив виявити, що культуру переважно трактують як сферу духовного життя суспільства [154]. Зокрема, О. Шевнюк трактує поняття «культура» як «певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, втілений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також в цінностях, які створюються ними» [173, с. 62].

В. Добровольська трактує її як «реальну проблему сучасного історичного розвитку» [60, с. 77]. Ю. Буган, В. Урупський розглядають культуру як «комплекс, що охоплює культурно-психологічні прагнення індивіда, вміння і навички побутового та ділового спілкування, високу психологічну саморегуляцію, творчий підхід до справи; вміння пізнавати і реалістично оцінювати свою особистість» [31, с. 86]. На думку цих науковців, культуру можна розглядати у контексті різних сфер життєдіяльності – професійної або особистої. Культура особистості охоплює як освіченість (вихованість і навченість), так і основні параметри особистості.

Продовжуючи дослідження наукових джерел, що розглядають цю проблему, слід підкреслити: культура розглядається як історично сформований комплекс соціальних норм і цінностей, властивий конкретному суспільству. Вона виступає об'єктивним чинником стосовно різних соціальних структур і особистостей. Водночас саме люди створюють, підтримують та трансформують окремі елементи свого соціального й культурного середовища, формуючи культуру певної соціальної системи.

Незаперечним є факт, що людська діяльність безпосередньо пов'язана з культурою. Аналіз культури з позиції людської діяльності отримало поширення у філософсько-соціологічній літературі. Різноманітні філософські течії XX століття присвятили значну увагу дослідженню культурного феномену. Саме в цю епоху філософія культури конституювалася як окрема галузь філософського знання. Представники неокантіанського напрямку (Г. Ріккерт та М. Вебер) інтерпретували культуру переважно як особливу ціннісно-ідейну систему, що характеризується специфічною функцією в організації та функціонуванні певного суспільного устрою. Нашої уваги заслуговує доктрина німецького мислителя-ідеаліста О. Шпенглера. Її центральна ідея полягає в трактуванні культури як живого організму, який володіє цілісністю та відмежований від аналогічних органічних утворень. Кожному такому культурному організму, згідно з концепцією О. Шпенглера, наперед визначено життєві рамки, по досягненні

яких культура занепадає та трансформується у цивілізацію. Таким чином, цивілізація постає як антитеза культурі. Це передбачає неможливість існування єдиної універсальної людської культури. Подібні погляди на культурний феномен знаходять відлуння в доктрині «локальних» цивілізацій британського історика А. Тойнбі.

Філософська думка трактує культуру як особливу властивість суспільного буття, що відображає досягнутий людством рівень історичного розвитку та охоплює ставлення особистості до природного і соціального світу, еволюцію творчого потенціалу та індивідуальних здібностей особистості. Визначальною рисою культури є її якісний вимір. Кожний прояв культури демонструє якісні властивості та характеристики, ступінь розвитку людської особистості. Справжня, динамічна культура нерозривно пов'язана з людиною як носієм культурних цінностей. Власне, сам процес становлення людини відбувається як культурно-історичне явище.

Людські властивості формуються в результаті опанування мовою, інтеграції в систему суспільних цінностей і традицій, засвоєння характерних для певної культури способів і методів діяльності. Можна стверджувати, що культура становить людський всесвіт і, певною мірою, форму її існування, що створюється та безперервно відновлюється нею самою. Скрізь, де присутня людина, її активність, результати її праці, міжособистісні стосунки, там проявляється культура. Інакше кажучи, культура є мірилом людського в людині. Ця думка знаходить підтвердження у працях С. Гатальської, яка виділяє три компоненти культури особистості: а) «розуміння і знання себе та інших; б) адекватну самооцінку та оцінку інших людей; в) саморегуляцію особистісних станів і проявів, діяльності, регуляцію відносин з іншими людьми» [48]. Всі зазначені складові прямо або опосередковано пов'язані з спілкуванням як предметом наукового знання, міжособистісної взаємодії та міжособистісних відносин. Відтак, культура особистості складається зі знань, умінь, ціннісних орієнтацій, потреб, які виявляються у способі її спілкування та творчої діяльності. На наш погляд, культура особистості - це

гармонійне поєднання інтелектуального розвитку, емоційної сфери, творчої активності та здатності до ефективної комунікації.

Кожна людина є носієм власної особистісної культури - своєрідного «культурного багажу», сформованого під впливом історичного досвіду суспільства. Водночас особистісна культура відрізняється від загального культурного надбання тим, що вона завжди відображає індивідуальні уявлення про цілі, мотиви, потреби, а також специфічні умови й засоби діяльності, притаманні саме цій людині в конкретний період часу та в певному соціальному контексті. Звертаючись до теоретичних засад визначення ролі культури особистості у її діяльності, ми дійшли висновку, що це питання завжди перебувало у центрі уваги прогресивної наукової думки.

Таким чином, поняття культури вказує як на особливості людської діяльності, так і на якісну своєрідність конкретних проявів цієї життєдіяльності, в тому числі на прояв свідомості, поведінки людей в конкретних сферах життя. *Культура особистості* - це складна інтегративна характеристика особистості, яка реалізується як спосіб організації людської діяльності на основі матеріальних та духовних цінностей і соціокультурних норм, що є відображенням культурних надбань суспільства (за положеннями М. Корінного, В. Шевченко). Культура охоплює знання, уміння й навички, які проявляються в діяльності людини, а також рівень її інтелектуального, морального та естетичного розвитку. Вона відображає світогляд особистості, а також особливості її спілкування - як за змістом, так і за формою. Спираючись на структуру діяльності, багато вчених виділяють такі напрями культури: професійну, пізнавальну, комунікативну, моральну, естетичну, фізичну, трудову тощо [170; 174].

У цій системі культур особливе місце посідає комунікативна культура, яка є атрибутом будь-якої діяльності, що інтегрує всі види культури. Тому значний інтерес для дослідження проблеми комунікативної культури студентів становлять праці, в яких відображені змістові особливості

комунікативної культури та окремі спроби визначення змісту цього поняття і розкриття його структури. Важливим напрямом дослідження є вивчення взаємозв'язку між поняттями «комунікація» і «культура», де комунікація розглядається не лише як процес обміну інформацією, а як носій певного рівня і змісту комунікативної культури. У цьому контексті комунікація виступає проявом культурної якості, основним критерієм якої є орієнтація на гуманістичні цінності.

У ракурсі нашої теми привертають увагу наукові розвідки, присвячені розкриттю змісту категорії «комунікація». Етимологічно даний термін сягає латинського «communicare», семантика якого пов'язана з поняттям «здійснювати спільні дії». За визначенням Н. Волкової, «комунікація - це процес специфічної міжособистісної взаємодії, що створює умови для реалізації людьми всіх інших форм активності» [39, с. 26]. Науковець Г. Почепцов інтерпретує комунікацію як «змістовну складову соціальної взаємодії, адже будь-яка активність відбувається в контексті безпосередніх чи опосередкованих зв'язків з оточуючими та містить комунікативний компонент: «активність, свідомо спрямована на її змістовне сприйняття іншими особами, іноді називається комунікативною активністю» [127, с. 103].

Аналізуючи комунікацію з позицій діяльнісної парадигми, слід відзначити, що комунікативну активність характеризують як взаємну дію між живими організмами та їх цілеспрямовані активні впливи на об'єкти і явища реального світу на основі інформаційного обміну. Ми підтримуємо позицію Ф. Бацевича, який трактував комунікативну діяльність як «форму людської активності, орієнтовану на реалізацію соціальної взаємодії між людьми, яка полягає у трансляції суспільно значущої інформації, інформаційному обміні, координації взаємодії комунікативних суб'єктів, взаємному сприйнятті партнерів та формуванні на цій основі взаєморозуміння» [15, с. 39].

У дослідженнях С. Пілішек виокремлено дві ключові відмінності між поняттями «спілкування» та «комунікація»: по-перше, спілкування охоплює

як практичну, так і духовну взаємодію, тоді як комунікація зводиться переважно до передачі інформації; по-друге, спілкування передбачає міжособистісну взаємодію у формі діалогу, тоді як комунікація виступає як інформаційний зв'язок суб'єкта з певним об'єктом [120].

Достатньо цікавою є думка Ю. Косенко, яка розглядає комунікацію як аспект спілкування та зазначає, що «...комунікативна сторона спілкування, чи комунікація полягає в обміні інформацією між партнерами по спілкуванню, надсилаючи або отримуючи знання, ідеї, думки, почуття. Інтерактивна сторона спілкування полягає в обміні діями між співрозмовниками, тобто організації міжособистісної взаємодії. Перцептивна сторона спілкування є процесом виховання і пізнання людьми один одного з подальшим встановленням на цій основі визначених міжособистісних відносин» [83, с. 88].

Різноманітність тлумачень поняття «комунікація» дозволяє нам відмітити, що існують два підходи до цього терміну: у вузькому розумінні комунікація трактується як процес транслявання даних через різноманітні комунікативні канали та семіотичні системи; у широкому розумінні комунікація – це процес спілкування та взаємодії між людьми.

У процесі людського спілкування засобами комунікації виступають різноманітні знакові системи, що були сформовані суспільством і закріплені в межах певної культури. Серед них найважливішу роль відіграє мова - як усна, так і письмова. Комунікативна культура особистості проявляється у спілкуванні. Відповідно до концепції І. Агієнка «культура особистості розуміється як гармонія культури знань, культури творчої дії, культури почуттів та спілкування - гармонія людини з самим собою та суспільством. Вона проявляється у єдності духовного світу людини, інформаційної системи та функціональної культури чи поведінки людей у суспільстві. Гармонія людини із собою досягається через досягнення гармонії з іншими людьми, суспільством, природою, людською діяльністю» [2, с. 12]. Дослідник зосереджує значну увагу на формуванні «культури життєвого

самовизначення, здатності до культурної самореалізації та самоорганізації. Головне, що потрібно людині - здоров'я, моральність і здібності розумові, трудові, художні, комунікативні, які, своєю чергою, є основою формування здатності до саморозвитку» [2, с. 13]. Відтак, комунікативна культура є якістю комунікації, що відповідає рівню і характеру розвитку суспільства, де присутні дві складові: 1) культура, культурний рівень, якість виробничої та інших видів діяльності та якість відносин між людьми в процесі діяльності; 2) якісні характеристики, культурний рівень процесів формування і змісту суспільної та індивідуальної свідомості.

Подальший теоретичний аналіз дав змогу розглянути окремі аспекти комунікативної культури, хоча вони не є усталеними у визначенні цього поняття. Крім того, вивчення наукових джерел засвідчило, що дослідники інтерпретують комунікативну культуру по-різному. Деякі науковці розглядають комунікативну культуру як сукупність норм, цінностей та установок, що проявляються у процесі спілкування завдяки соціальним комунікативним навичкам. Інші дослідники трактують це поняття як у широкому, так і у вузькому значенні. У першому випадку комунікативна культура аналізується з позиції її історичного становлення, а однією з ключових її ознак виступає здатність до випереджального відображення дійсності (В. Аксьонова, О. Бовдир, К. Малашевська, О. Уваркіна). У вузькому розумінні комунікативна культура означає ступінь сформованості та розвитку комунікативних здібностей у конкретній сфері діяльності (Т. Гончар, В. Полторацька, В. Тернопільська, Е. Яценко).

Провідні зарубіжні дослідники розглядають комунікативну культуру особистості передусім через призму міжкультурної комунікації. Геерт Хофстеде, розробив модель для розуміння культурних відмінностей між різними народами. Його теорія культурних вимірів є «фреймворком для міжкультурної комунікації, що показує вплив культури суспільства на цінності його членів і те, як ці цінності пов'язані з поведінкою» [192]. Антрополог Едвард Т. Хол порівняв поняття «культура» та «комунікації»,

стверджуючи, що «культура - це комунікація, а комунікація - це культура» [193]. Едвард Т. Хол мав концептуальний вплив майже на всі аспекти теорії міжкультурної комунікації. Згідно з теорією Хофстеде, всі рівні комунікації знаходяться під впливом культурних вимірів: вербальні (слова та сама мова), невербальні (мова тіла, жести) та етикет (одяг, вручення подарунків, харчування, звичаї та норми) [192]. Це свідчить про те, що комунікативна культура особистості має не лише технічні навички спілкування, але й глибоке розуміння культурних особливостей і здатність створювати сприятливе комунікативне середовище.

Окремий напрямок зарубіжних досліджень [194; 195] розглядав комунікативну культуру особистості як засіб активної адаптації до соціального середовища. Активну адаптацію можна охарактеризувати як сукупність свідомих і цілеспрямованих дій людини, які мають на меті змінити себе, власну поведінку, а також умови навчальної чи професійної діяльності. У цьому контексті комунікативна культура особистості трактується як адаптивний ресурс, що дозволяє індивіду успішно інтегруватися в нові соціальні та професійні середовища. Сучасні зарубіжні дослідження підкреслюють динамічний характер комунікативної культури особистості та її важливість для успішної адаптації індивіда в глобалізованому світі.

Поряд із цим заслуговує нашої уваги дослідження китайських науковців, які вивчають комунікативну культуру особистості на принципах гармонійного співіснування та взаємозалежності. Основою китайської культури та традиції є розвиток гармонійно взаємозалежних відносин у процесі комунікації як кардинальної мети китайської культури [197; 201]. Цей підхід відрізняється від західних концепцій, де акцент робиться на індивідуальній ефективності комунікації. Китайські дослідники особливу увагу приділяють формуванню готовності до комунікації та позитивним емоціям у процесі вивчення іноземних мов [199; 200]. Також активно досліджують зміни в афективній комунікації під впливом культурних

трансформацій, аналізуючи як традиційні цінності адаптуються до сучасних реалій глобалізованого світу [198; 202]. Китайське трактування комунікативної культури особистості характеризується унікальним поєднанням традиційних конфуціанських цінностей з сучасними теоріями комунікації.

Продовжуючи аналіз наукових досліджень, присвячених цій проблемі, ми звертаємося до дисертаційного дослідження В. Садової, яка розглядає комунікативну культуру як «комплексну якість особистості, що утворюється на основі життєвого досвіду людини, норм і цінностей, засвоєних в сім'ї, а також традицій і способу життя соціуму, що виражає сукупність її відносин та взаємодії з іншими людьми, охоплює моделі ймовірної і реалізованої поведінки, що проявляються в специфічних способах спілкування і діяльності та виробляються на основі ієрархічної структури мотивів» [144, с. 11]. Відтак, можна стверджувати, що комунікативна культура є унікальною сукупністю взаємодії людини з іншими людьми та засвоєних в процесі соціалізації знаків і символів, моделей поведінки, що виявляються в спілкуванні. В якості сутнісних характеристик комунікативної культури виступає сама людина, її здібності, потреби, що проявляються в діяльності, як умова її власного життя, так і самої себе.

Виявлені ознаки дають підстави стверджувати, що комунікативна культура є фундаментом загальної культури особистості, ключовим її елементом, який забезпечує готовність людини до самовизначення в житті та сприяє досягненню гармонії з собою і навколишнім світом.

Комунікативну культуру дослідники [14; 19; 44; 128; 160] розглядають як складову частину загальної культури особистості. Вони наголошують не на інструментальних чи цифрових аспектах її реалізації, а на її гуманістичних елементах: умінні ефективно спілкуватися, правильно обирати та оцінювати інформацію. Основою комунікативної культури є моральні цінності, що спираються на загальнолюдські етичні норми та принципи взаємодії. Важливими є знання про види та форми спілкування (комунікативна

грамотність і компетентність), розуміння емоційних станів, а також сформована культура мислення та мовлення. Для ефективного спілкування необхідно володіти такими якостями, як уміння співпереживати, контролювати власні емоції, розуміти мотиви інших.

У дослідженнях О. Уваркіної [161] комунікативна культура трактується як:

- здатність координувати свої дії з іншими, приймати їхню позицію, аргументовано висловлювати думки, пропонувати альтернативні тлумачення, брати участь в обговоренні проблем, з повагою ставитися до поглядів інших та, відповідно, вибудовувати ефективні взаємини для досягнення спільної мети;
- наявність внутрішньої потреби в комунікації, прагнення до розширення меж спілкування, порівняння різних поглядів, думок, здатність поставити себе на місце інших;
- готовність до гнучкої взаємодії, до саморефлексії, до розвитку й використання комунікативних навичок у нових умовах.

Комунікативну культуру як складову загальної культури особистості розглядає також І. Тимченко, який вважає, що комунікативна культура – це сукупність поглядів і поведінкових стратегій, які формують орієнтири для особистості з метою її самореалізації та слугують ефективним засобом досягнення цілей у процесі взаємодії з іншими людьми. На думку науковця необхідно враховувати особливості формування «комунікативної культури, як такої, що сприяє ефективному розвитку комунікативних навичок майбутніх фахівців» [160, с. 11].

У ракурсі нашої теми привертають увагу дослідження Л. Руденко, яка розглядає комунікативну культуру як «важливу якість, що сприяє реалізації професійної компетентності особистості та в сучасних ринкових умовах визначає рівень успішності й ефективності роботи. Функція комунікативної культури полягає у тому, що вона: оптимізує становлення особистості в конкретному соціумі; відображає її позицію щодо потреб взаємодії з іншими;

визначає рівень успішності та ефективності роботи; слугує засобом особистісного і професійного зростання фахівця; реалізує його професійну компетентність у фаховій діяльності» [137, с. 41]. Таким чином, комунікативна культура постає не просто як частина загальної культури особистості, а як вагома складова професійної компетентності, яка має практичне значення у професійній діяльності, особливо в умовах сучасного ринку праці. Такий підхід підкреслює її прикладну цінність і визначає функціональну роль у досягненні професійного успіху.

На основі підходу Е. Яценко, комунікативну культуру можна інтерпретувати як комплекс культуротворчих елементів. Провідним елементом серед них виступає емоційна культура, або культура емоційних проявів, що характеризується відповідним реагуванням на зовнішні обставини. Другою складовою комунікативної культури є культура мислення, що проявляється через особливі форми пізнавальної активності, орієнтованої на сприйняття і створення текстів, які відповідають авторському задуму та правдиво відтворюють реальність. Принципи створення мовленнєвих творів, інструменти та форми їх втілення, методи отримання інформації традиційно досліджуються в галузі риторики та логіки. Третьою складовою комунікативної культури виступає культура мовлення або мовленнєва культура, що є предметом лінгвістичних студій та визначається як комплекс знань, умінь і навичок, які забезпечують мовцю можливість правильної та коректної організації висловлювань для ефективного розв'язання комунікативних завдань із дотриманням літературно-мовних норм [189].

Трактуючи комунікативну культуру як невіддільний елемент загальної культури особистості в цілому, Г. Медведь пропонує наступне тлумачення: «...комунікативна культура – це складне, історично мінливе явище, що має інтегративний характер і відображає цілісний підхід до комунікативного процесу. Це явище включає цінності, які регулюють комунікативний процес, ступінь розвитку і характеристики суб'єктів комунікації, їхню спроможність

до взаєморозуміння, рівень володіння комунікативними правилами, методами, засобами, прийомами. Взаємопов'язаними критеріями комунікативної культури є: спрямованість на високі етичні цінності; опанування високою психологічною й етичною культурою; засвоєння «техніки» спілкування» [108, с. 9].

Українська дослідниця О. Гаврилюк визначає комунікативну культуру як «складне динамічне особистісне утворення, що відображає соціально зумовлений рівень розвитку особистості, її готовність до комунікативної діяльності, систему поглядів і дій, які забезпечують задоволення потреб самореалізації та спосіб досягнення цілей в спілкуванні, плідну доброзичливу взаємодію людей у різних сферах життєдіяльності» [43, с. 10]. Дослідниця наголошує на соціальній складовій комунікативної культури та відзначає її роль у забезпеченні життєдіяльності людини.

Продовжуючи аналіз наукових праць щодо нашої проблеми, звернемося до думки К. Галацин та А. Хом'як, які розглядають комунікативну культуру як компонент професійної культури майбутнього спеціаліста, яка має основні характерні ознаки: «...комплекс комунікативних знань, умінь, властивостей особистості, способів та форм її взаємодії, що сприяють взаєморозумінню, ефективному вирішенню завдань спілкування; це рівень розвитку особистості, її готовність до комунікативної діяльності, система поглядів та дій, які забезпечують задоволення потреб самореалізації та спосіб досягнення цілей у спілкуванні, плідна доброзичлива взаємодія людей у різних сферах життєдіяльності» [45, с. 18].

Вивчаючи комунікативну культуру як особливий спосіб організації міжособистісної взаємодії, О. Каверіна відзначає, що вона «характеризується наявністю комунікативного еталона, комплексом комунікативних норм і правил, шанобливим ставленням до партнера по спілкуванню, розумінням його особистісних характеристик, власних комунікативних можливостей та вмінням керувати комунікативною ситуацією... Комунікативна культура – це сукупність внутрішніх можливостей, потрібних для створення

результативної комунікації в певних ситуаціях міжособистісного спілкування» [74, с. 24].

Достатньо цікавою є думка В. Кравець, яка трактує комунікативну культуру особистості як «...сукупність сформованих знань і навичок у сфері міжособистісного спілкування, які виявляються у ставленні до оточення, у здатності контролювати та регулювати власну мовленнєву поведінку, компетентно обґрунтовувати свою думку, результативно взаємодіяти за допомогою вербальних і невербальних методів та прийомів спілкування» [87, с. 6].

Проаналізувавши вищезазначені дослідження, ми можемо підкреслити, що комунікативна культура визначає поведінку особистості і поєднує у собі інформацію про попередній досвід спілкування та особистісне переосмислення досвіду спілкування інших. Дослідники підкреслюють, що комунікативна культура дає змогу застосовувати раніше набутий досвід спілкування в нових комунікативних ситуаціях, відстежувати розвиток процесу комунікації та передбачати подальший її перебіг. Вона також сприяє аналізу власної комунікативної поведінки і її вдосконаленню, одночасно накопичуючи нові комунікативні навички.

Таким чином, дослідження категорії «комунікативна культура» демонструє, що дане поняття охоплює:

- 1) спрямованість на визнання позитивних характеристик, переваг, цінностей іншої людини;
- 2) здатність надавати конструктивний зворотний зв'язок з оточенням;
- 3) навички мотивування інших до активності для реалізації поставлених завдань;
- 4) конкретні комунікативні компетенції: привітання, звертання, формулювання запитань, надання відповідей, активне слухання, оцінювання, формулювання прохань, надання підтримки, висловлення відмови тощо;
- 5) самоповагу, усвідомлення власних переваг і вміння застосовувати їх у професійній діяльності;

6) спроможність регулювати свій емоційний стан;

7) мовленнєву культуру, під якою розуміють опановування літературною мовою з дотриманням лексичних, стилістичних, орфоепічних та інших норм.

Звертаючись до теоретичних засад визначення сутності комунікативної культури особистості у її діяльності, ми дійшли висновку, що комунікативна культура - це комплексна характеристика особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм та цінностей, засвоєних у соціумі, а також традицій та способу життя, виражає сукупність її відносин з іншими людьми, та проявляється в специфічних способах спілкування та діяльності, враховуючи ієрархічну структуру мотивів. На наш погляд, комунікативну культуру особистості слід розглядати як систему, яка поєднує ставлення людини до взаємодії з іншими людьми, засвоєні у процесі соціалізації комунікативні знаки та символи, моделі ймовірної та реалізованої комунікативної поведінки. Ці три складові є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними орієнтирами для подальшого визначення структури комунікативної культури особистості.

Виходячи з того, що комунікативна культура є складовою частиною комплексної системи - базової культури людини в цілому [13; 34; 57; 72], її розглядають в гносеологічному, процесуально-діяльнісному та суб'єктивно-особистісному аспектах.

Гносеологічний аспект проявляється через:

— знання, які виражаються в поняттях, визначеннях, теоріях, закономірностях, законах, моделях, класифікаціях, категоріях, фактах, уявленнях, а також у психологічних закономірностях і ефектах, що стосуються різних типів, функцій і аспектів спілкування. Це також передбачає тлумачення невербальної комунікації - таких як просторові засоби (проксеміка), елементи паралінгвістичної системи, зоровий контакт, жести, символи, техніки слухання й мовлення. Знання можуть мати як науковий, так і побутовий характер, бути як теоретичними, так і

практичними;

- норми, які регламентують міжособистісну взаємодію та правила поведінки в процесі спілкування. Вони проявляються у соціальних ролях, методиках, інструкціях, техніках спілкування, а також в опануванні моделей комунікаційних позицій (домінування, рівноправність, адаптація). До норм належать рольові функції, ритуали як форми взаємного прийняття, соціальні очікування, розвиток навичок ефективної взаємодії в колективі, вміння дотримуватись правил поведінки в діловому або рольовому спілкуванні, здатність до саморегуляції в конфліктних ситуаціях, а також захист від комунікативних маніпуляцій і застосування впливу в професійній діяльності;

- цінності, які виявляються у сфері міжособистісних стосунків: орієнтація на зразки публічного мовлення, ідеали, мотиви, прагнення, переконання, міжособистісний потяг, глибоке особистісне спілкування, емпатія, механізми розуміння між людьми. Цінності проявляються у мовній культурі, духовному розвитку, подоланні бар'єрів у спілкуванні, позбавленні стереотипів і упереджень (зокрема, щодо першого враження, причин поведінки, національних, етнічних чи професійних упереджень), а також у прагненні до самовдосконалення.

Процесуально-діяльнісний аспект охоплює комунікативну компетентність особистості та реалізується через виконання конкретних завдань і змістовної діяльності. Він відображає здатність людини до саморозвитку у сфері культури, до вдосконалення власної культуротворчої активності шляхом занурення у світ духовних і культурних цінностей.

Суб'єктивно-особистісний аспект пов'язаний із внутрішнім світом особистості та її ціннісними орієнтаціями, що знаходять відображення в загальній культурі. Цей аспект проявляється у сформованих особистісних якостях, знаннях, нормах і переконаннях, у мотивації до самовдосконалення, у культурі спілкування, здатності до рефлексії, співпереживання,

толерантного ставлення до інших, а також у прагненні до особистісного й духовного зростання.

Проаналізувавши наукові праці з цієї теми, ми відмітили також, що комунікативну культуру розглядають як сукупність основних культууроутворюючих складових. Першою з них є емоційна культура, або культура почуттів, яка передбачає адекватне реагування на навколишній світ. Другий компонент - це культура мислення, що проявляється у специфічних формах пізнавальної діяльності, спрямованої на сприйняття та створення слів і текстів, які відповідають задуму й точно відображають реальність. Закони побудови мовних творів, а також засоби та форми їх подання, які регулюються принципами риторики та логіки, мають бути неодмінною частиною освітнього процесу. Третій компонент комунікативної культури - це культура мови, яка є предметом вивчення мовознавства [58; 65; 158; 163].

Спроба виокремити структурні компоненти комунікативної культури як складного особистісного утворення зумовила розгляд її змісту відповідно до специфіки комунікативної діяльності. Виходячи з положень В. Лівенцова, «структура комунікативної культури містить у собі: освіченість, духовне багатство, розвиток мислення, здатність осмислювати явища в різних царинах життя, розмаїтість форм, типів, способів спілкування та його емоційно-естетичних модифікацій, тобто міцну моральну основу, взаємну довіру суб'єктів спілкування, а також його результати у вигляді засвоєння істини, стимулювання діяльності, її чіткої організації» [97, с. 11].

На думку В. Садової, структура комунікативної культури містить чотири взаємопов'язані та ієрархічно узгоджені складові: мотиваційний, пізнавальний і вольовий компоненти, які формують особистісний рівень (мотиваційно-сміслові утворення), а також поведінковий (операційний) рівень, що відповідає за комунікативну компетентність і включає технічні засоби. У реальному процесі спілкування всі ці складові тісно взаємодіють і проникають одна в одну. Вони формуються в процесі діяльності та

комунікації людини і постійно розвиваються, переходячи на нові рівні психологічної організації особистості, збагачуючись новими елементами та поглиблюючи свій зміст. При такому підході мотиваційний компонент відіграє ключову роль у змістовній структурі комунікативної культури. [144].

Викликає наш інтерес структура комунікативної культури педагога, запропонована О. Уваркіною. Вона виділяє кілька ключових компонентів, які формують цілісну систему цього поняття:

- гуманістична орієнтація та мотивація до творчої педагогічної діяльності - мається на увазі щире ставлення педагога до дітей, стійке бажання взаємодіяти з ними, відкритість, доброзичливість і прагнення постійно вдосконалювати власну культуру спілкування;

- знання з теорії педагогічного спілкування — це обізнаність із методологічними основами, сутністю, функціями, структурою, стилями педагогічної комунікації, вміння використовувати творчі підходи до вирішення комунікативних завдань, здійснювати діагностику, дотримуватися норм професійної культури спілкування;

- комунікативно-творчі якості - включають здатність адекватно оцінювати ситуацію й власну поведінку в ній, розвинену емпатію, рефлексію, уміння вести діалог, артистизм у педагогічній діяльності, сприйнятливність (перцепцію), переконливість, навіювання, емоційну врівноваженість, виразність мовлення та здатність конструювати ефективну комунікацію;

- якість і результативність спілкування у педагогічному процесі - мається на увазі відповідність поведінки та дій конкретній ситуації, високий рівень творчої залученості вчителя, створення сприятливої атмосфери взаєморозуміння і співтворчості в освітньому середовищі [157].

Досліджуючи комунікативну культуру майбутнього юриста, А. Білоножко виокремлює такі основні складові комунікативної культури:

- а) комунікативні можливості, наявні комунікативні сили, які можуть бути використані в діяльності;

б) психологічні властивості, що набуваються за реальних обставин спілкування і взаємодії з іншими;

в) комунікативні риси особистості, які є її потенціями, а тому визначають ефективність спілкування;

г) динамічність особи, яка сприяє розвитку або гальмуванню комунікативних властивостей та здібностей [104].

На думку багатьох науковців з психології [25; 62; 82; 111] слід розглядати комунікативну культуру особистості як систему індивідуально-особистісних характеристик людини, а саме: творче мислення; культуру мовної дії; культуру само налаштування на спілкування та психоемоційну регуляцію свого стану; культуру жестів та пластики рухів; культуру сприйняття комунікативних дій партнера по спілкуванню; культуру емоцій. Окремо варто зупинитися на психологічних властивостях, які необхідні для ефективного та суб'єктивного задоволення участі в комунікативному процесі. Це насамперед потреба у спілкуванні, яка у нормі властива кожному, але ступінь її розвитку є різним у зв'язку зі статевими, соціокультурними, етнічними, віковими, характерологічними особливостями особистості. Враховуючи це, необхідно здійснювати роботу і створювати умови для піднесення товарищескості, тобто досягати того, щоб людина прагнула не тільки задовольняти свої потреби в емоційних контактах з іншими, але й відчувала потребу в глибокому емоційному, змістовному спілкуванні, спілкуванні як обміні духовними та емоційними цінностями. Навіть якщо у людини сильно розвинена потреба у спілкуванні, вона може бути задоволена лише за умови наявності емпатії - здатності емоційно відчувати переживання інших, проникати у їхній внутрішній світ та розуміти їхні думки й почуття. Добре розвинена емпатія допомагає людині правильно сприймати інших: визначати їхній характер, настрій і внутрішній стан у конкретній ситуації взаємодії, а на основі цього обирати відповідний стиль і тон спілкування для

кожного випадку. Розвиток емпатії, і будь-яких інших сторін особистості як суб'єкта комунікації стає реальним і ефективним лише в тому випадку, якщо людина має розвинену рефлексію, тобто готовність до самоаналізу. Розвиваючи рефлексію як складову комунікативної культури особистості, слід особливо зосередитися, по-перше, на здатності критично оцінювати себе, а по-друге - на прийнятті себе як особистості, яку можна і потрібно вдосконалювати у певних межах і напрямках. Рефлексія є передумовою саморегуляції, необхідної для ефективної щоденної взаємодії з іншими людьми, тому її можна вважати важливою частиною комунікативної культури особистості [82; 111].

Слід підкреслити значущість засвоєних людиною норм і цінностей у формуванні комунікативної культури особистості. При цьому варто розглядати не лише гуманістичні орієнтири та цінності міжособистісного спілкування. Важливо не ігнорувати пізнавальний і знаково-символічний компонент комунікативної культури. Адже, перш за все, мова, як знакова система, виступає основним інструментом комунікації, а рівень мовленнєвого розвитку, зокрема словниковий запас, забезпечує високу якість комунікативної взаємодії.

Опанування комунікативною культурою також передбачає здатність розпізнавати й адекватно використовувати невербальні засоби спілкування. Цей елемент забезпечує ефективну організацію дій, визначає ставлення до співрозмовника та структурує зміст повідомлень, якими обмінюються учасники комунікації.

Зі знаково-символічним аспектом тісно пов'язаний поведінковий компонент комунікативної культури. У межах будь-якої культури формуються особливі правила й способи спілкування, які відповідають конкретним соціальним умовам. Таку поведінку можна оцінювати як відповідну або невідповідну нормам, залежно від контексту. Поведінкові

моделі базуються на різних типах норм: загальнокультурних, групових, ситуативних та індивідуальних.

Цю позицію підтверджують дослідження М. Шовкун, яка трактує загальнокультурні норми комунікативної поведінки як сукупність загальноприйнятих правил ввічливого спілкування й етикету. Ці норми діють незалежно від віку, соціального статусу чи сфери діяльності учасників комунікації. Ситуативні норми, за її словами, актуалізуються в конкретних позамовних обставинах спілкування, наприклад, коли важливими стають соціальні ролі, стать чи вік співрозмовників. Групові норми відображають комунікативні особливості, притаманні певним професійним, віковим, гендерним чи соціальним групам. Індивідуальні норми є результатом особистісного осмислення загальнокультурних та ситуативних правил і відображають власний комунікативний досвід людини [176].

Таким чином, комунікативну культуру особистості можна розглядати як систему норм, засобів та форм взаємодії, що втілюють найкращі зразки поведінки. Вона є якістю особистості, яка дає змогу не лише відтворювати засвоєні знання, моральні та етичні орієнтири, але й виявляти індивідуальні риси, досягаючи ефективного спілкування. Культурна складова комунікації тісно пов'язана з внутрішніми уявленнями, ціннісними орієнтаціями й еталонами поведінки, які активізуються під час взаємодії з іншими людьми.

Фундаментальний компонент культури особистості визначає її готовність до самовизначення, сприяє досягненню внутрішньої гармонії та встановленню узгоджених стосунків із соціальним середовищем, і в цьому процесі комунікативна культура відіграє ключову роль. Саме через усвідомлений вибір цінностей спілкування та розуміння його соціального й духовного значення можна говорити про наявність сформованої комунікативної культури. Вона виявляється в різних формах міжособистісної взаємодії - як безпосередній, так і опосередкованій - і впливає як на збагачення, так і на можливе руйнування системи цінностей, особистісного ресурсу та життєвих орієнтирів.

Комунікативна культура особистості визначається й особливостями мисленнєвої діяльності людини. У процесі розвитку мислення, згідно з поглядами сучасних психологів, за стадією розв'язання проблем (якою закінчується модель розвитку інтелекту, розроблена Ж. Піаже) виникає стадія, що характеризується здатністю людини знаходити і ставити проблеми. Властивості цієї стадії - нестандартний підхід до вже відомих проблем, вміння об'єднувати особистісні проблеми загальносупільні тощо. Ці властивості тісно пов'язані з розвиненістю у людини таких особливостей мислення, як відкритість (тобто вміння бачити ряд рішень однієї і тієї ж задачі), гнучкість, нестандартність асоціативного ряду і внутрішнього плану дій. Як засвідчують дослідження Т. Щербан [179], вміння бачити і розв'язувати проблеми вкрай важливо для розвитку творчого підходу особистості до процесу комунікації.

Варто також зазначити, що комунікативна культура особистості передбачає сформованість певних соціальних установок. Важливо, щоб людина сприймала своїх співрозмовників як рівноправних учасників процесу спілкування, а не як інструмент для досягнення власних цілей чи вигод. Потрібно формувати інтерес до самого процесу спілкування і співпраці, а не лише до його результату. Співпраця, спілкування - це діалог, що вимагає від людини вміння слухати і стримувати свій «монологічний запал», проявляти терпимість і до ідей, і до недоліків партнера. Нарешті, важлива установка на те, що і в співробітництві, і в спілкуванні треба не лише щось отримувати самому, але й віддавати іншим.

Людина може успішно брати участь у комунікації, якщо має необхідний набір засобів для спілкування. Перш за все, до таких засобів належить мова, яка поєднує кілька тісно взаємопов'язаних функцій: виразність (за допомогою якої людина передає свої емоції та стани), спонукальна (що мотивує до дії) та образотворчість (через яку описується або повідомляється про стан речей). Очевидно, що ефективність реалізації цих функцій залежить від рівня володіння мовою. Свобода володіння мовою

формується завдяки таким чинникам, як обсяг словникового запасу, здатність точно розуміти усне мовлення і власними словами передавати ідеї співрозмовників, вміння виділяти головне з почутого, правильне формулювання питань, чіткість і лаконічність відповідей, а також логічність побудови і викладу власних висловлювань.

Відсутність свободи володіння мовленням може стати причиною того, що в особистості не формуються впевненість, розкутість, які необхідні у ділових бесідах, на зборах, у дружніх компаніях тощо. До засобів комунікації також належать лінгвістичні елементи (якість голосу, діапазон тону, темп мови, сміх, плач, позіхання, мовні паузи тощо), жести, погляди, пози, міміка. Використання їх визначається не лише етноконфесійними, віковими та індивідуальними особливостями людини, але і тим рівнем комунікативної культури, якого вона досягла у процесі стихійної соціалізації, саморозвитку і, безперечно, виховання.

Здійснений нами аналіз дає підстави стверджувати, що комунікативна культура характеризується ціннісно-орієнтаційною спрямованістю на визнання гідності, значущості та унікальності партнера по спілкуванню; когнітивною складовою, що містить знання закономірностей комунікативного процесу, особливостей міжособистісної взаємодії та індивідуально-психологічних характеристик учасників спілкування; операційно-діяльнісним компонентом, який охоплює сукупність комунікативних умінь і навичок (активне слухання, конструктивний діалог, аргументація, надання зворотного зв'язку); емоційно-регулятивним аспектом, що передбачає здатність до самоконтролю, емпатії та управління власними емоційними станами; мовленнєво-культурною компетентністю, яка полягає у володінні літературними нормами мови та різноманітними засобами вербальної і невербальної комунікації.

Таким чином, комунікативна культура формується у тісному взаємозв'язку моральної, естетичної та головно, духовної культури особистості. Цей феномен є важливою складовою загальної культури та

соціального розвитку особистості, інструментом комунікації й внутрішнім результатом її комунікативної діяльності. Він виступає як інтегрована особистісна характеристика, що охоплює знання етикету спілкування, систему мотивованих і морально спрямованих комунікативних якостей і навичок, які мають для людини особисте значення і регулюють її поведінку у взаємодії з іншими.

Комунікативна культура має спільні риси з культурою загалом, проте відображає особливості саме професійного спілкування. З аксіологічної точки зору її можна розглядати як систему цінностей, що впливають на регулювання професійної діяльності. У межах діяльнісного підходу вона постає як засіб, спосіб та результат ефективної професійної взаємодії, а також як чинник і ціль особистісної самореалізації в професійній сфері. Якщо враховувати особистісний підхід, то комунікативна культура є відображенням індивідуальних рис і якостей професіонала.

На основі проведеного аналізу наукових підходів, *комунікативну культуру особистості* можна визначити як комплексну характеристику особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм, цінностей, засвоєних у соціумі, функціонує і розвивається через взаємодію суб'єктів, та регулює комунікативну діяльність.

Комунікативна культура поєднує знання, цінності, норми, установки та практичні навички, які забезпечують ефективну, етичну й результативну взаємодію між людьми, зокрема і в професійній діяльності. Вона відображає рівень сформованості культури професійного спілкування фахівця, його здатності до розуміння, поваги, співпраці та самовираження у професійній діяльності. Отже, комунікативна культура виступає важливою основою для входження в професійну діяльність, ознакою сформованої професійної компетентності, а також важливим чинником ефективної роботи та особистісного зростання спеціаліста. У зв'язку з цим її формування у майбутніх фахівців є одним із головних напрямів професійної підготовки.

Наукові розвідки з окресленої проблеми дали змогу виявити

актуальність процесу формування комунікативної культури студентів, що слугує об'єктом нашого педагогічного дослідження.

1.2. Психолого-педагогічні засади формування комунікативної культури студентів у вищій освіті

Одним із ключових завдань сучасної вищої освіти в Україні є формування соціально активної особистості студента. Якщо раніше професійна освіта здебільшого розглядалася як підготовка до майбутньої професійної діяльності, то сьогодні основна увага зосереджена на підтримці процесу становлення фахівця з високим рівнем комунікативної культури, що сприяє його саморозвитку, самореалізації та самоствердженню.

В сучасних умовах соціальних трансформацій та посилення вимог до якості підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти важливого значення набуває проблема формування їхньої комунікативної культури. Вона розглядається не лише як елемент загальної культури особистості, але і як ключовий чинник професійної ефективності, соціальної адаптації та конкурентоспроможності випускника закладу вищої освіти. Сучасний фахівець має володіти не лише ґрунтовними знаннями зі своєї спеціальності, а й високим рівнем комунікативної компетентності, що забезпечує здатність до конструктивної взаємодії, налагодження партнерських стосунків, ефективного вирішення професійних завдань у команді.

З огляду на інтеграцію освіти в європейський та світовий простір, особливої актуальності набуває орієнтація освітнього процесу у закладі вищої освіти на розвиток не лише когнітивних, а й соціально-комунікативних здібностей студентів. Формування комунікативної культури студентської молоді сприяє гармонійному поєднанню особистісного та професійного розвитку, розширює можливості для самореалізації та успішного включення в різноманітні соціальні й професійні спільноти. Саме тому вивчення

психолого-педагогічних засад формування комунікативної культури студентів розглядається як важливий напрям сучасної педагогічної науки і практики.

Потреба у фахівцях нового типу, які володіють високим рівнем комунікативної культури, вимагає системного підходу до організації освітнього процесу, у межах якого мають бути створені умови для цілеспрямованого розвитку відповідних якостей. Психолого-педагогічні засади цього процесу включають систему ціннісних орієнтацій, особистісно орієнтовані методи навчання, створення сприятливого освітнього середовища, що забезпечує активне включення студентів у комунікативну діяльність та рефлексію власного досвіду взаємодії.

Розглядаючи ключові аспекти підготовки сучасного спеціаліста, О. Дубасенюк підкреслювала, що головною метою всього освітнього процесу повинно бути формування інтелігентності майбутнього фахівця, яке передбачає не лише професійну культуру, а й інші її різновиди. Тому одним із важливих завдань вищої освіти вона вважає «формування духовності, що передбачає становлення високої моральності з одночасним прагненням ліквідувати інфантилізм, утриманство, байдужість, формувати почуття колективізму, вміння працювати в команді, здатність до розвитку високих естетичних смаків і ідеалів» [61, с. 50].

Формування особистості професіонала не є додатковим до засвоєння знань, умінь і навичок, а комплексним арсеналом засобів і цілей освіти загалом, які передбачають розвиток загальних і комунікативних здібностей, світогляду, позитивної Я–концепції, мотивації до самостійного здобуття знань тощо.

Рівень успішності професійної діяльності майбутнього спеціаліста визначається різними чинниками. Особливо важливу роль відіграє ефективна комунікативна діяльність, яка є основою для соціальних взаємодій, співпраці, досягнення взаєморозуміння та реалізації професійних цілей, а також виступає засобом самовдосконалення і забезпечення особистісної самореалізації.

У сучасній науковій літературі значна увага приділяється розумінню поняття «комунікативна культура студента» як ключовому елементу підготовки студентів у закладах вищої освіти. Дослідники по-різному визначають її значення та місце в структурі професійної культури майбутнього фахівця. Зокрема, А. Капська розглядала комунікативну культуру як одну з характеристик професійної культури педагога [80]. В. Майковська трактувала її як структурний компонент освітнього процесу у педагогічному закладі вищої освіти [100]. У свою чергу, І. Зарубінська пов'язувала комунікативну культуру з етичними засадами професійної діяльності, вважаючи її невіддільною складовою професійної етики [69].

Проведений нами аналіз змісту поняття «комунікативна культура студентів», дозволив відмітити, що комунікативна культура може розглядатися як складова частина професійної культури майбутнього фахівця, яка охоплює сукупність знань, норм, цінностей і моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, а також здатність природно й невимушено реалізовувати їх у різних видах спілкування як діловому, так і емоційному [71]. На думку Е. Яценка, комунікативна культура виступає водночас умовою, передумовою ефективної професійної діяльності та однією з цілей професійного саморозвитку [190]. У тлумаченні О. Корніяки вона є морально орієнтованим інструментом спілкування, що забезпечує емоційно забарвлений інформаційний обмін, посередництво у взаємодії та взаємовпливі між людьми, сприяє міжособистісному сприйманню й порозумінню, а також свідчить про сформовану готовність та здатність особистості до ефективного спілкування з оточенням [82].

У контексті нашого дослідження важливе значення має робота К. Галацин, в якій автор зазначає, що «комунікативна культура є складовою частиною професійної культури майбутнього фахівця. Вона охоплює сукупність знань, умінь, особистісних якостей, а також форм і способів взаємодії, що забезпечують ефективне спілкування та сприяють досягненню взаєморозуміння. Разом з тим, її можна розглядати як показник

сформованості особистості, її здатності до активної комунікативної діяльності. Це також система переконань і поведінкових стратегій, що спрямовані на задоволення потреб у самореалізації, досягнення цілей через спілкування та налагодження конструктивної і доброзичливої взаємодії в різних сферах життя [47, с. 55]. Нам імпонує дане трактування, адже воно підкреслює, що комунікативна культура є невіддільною складовою професійного становлення фахівця, відображає рівень його особистісного розвитку та забезпечує ефективну взаємодію в соціальних і професійних контекстах. Звертаючись до теоретичних засад визначення комунікативної культури студента, ми дійшли висновку, що комунікативна культура суб'єктів професійної освіти має свою специфіку. Її особливістю є інша ієрархія життєвого сенсу та мети, орієнтована на обрану професію, конкретну професійну сферу, власний професійний розвиток та професійно-особистісне самовдосконалення.

На основі проведеного аналізу наукових праць С. Амеліної [5], М. Барахтяна [12], Л. Березовської [19], Ван Яцзюнь [35], О. Гаврилюк [44], К. Галацин [47], В. Лівенцової [97], В. Малик [105], Т. Потапчук, В. Онищук, В. Мірошніченко [125], М.Шовкун [176], ми пропонуємо розглядати *комунікативну культуру студента* як комплексну характеристику особистості майбутнього фахівця, яка охоплює сукупність знань, норм, цінностей і моделей поведінки, та відображає здатність ефективно, етично та доцільно здійснювати міжособистісну взаємодію в різних сферах життя. Є важливою складовою професійної підготовки студента, оскільки забезпечує успішну соціальну адаптацію, формування міжособистісних зв'язків і професійну реалізацію у майбутній діяльності.

Досліджуючи комунікативну культуру студентів закладу вищої освіти та процес її формування, необхідно враховувати один із головних факторів – вік студентів (17-22 роки). В цей період молода людина змінює своє життя; зі шкільного етапу вона переходить у студентське середовище. Рівновага внутрішнього світу молодої людини порушується необхідністю

самовизначення. У період юності молоді люди прагнуть довести собі та іншим, що вони здатні до самостійних рішень і до дорослого життя. Для студентів характерне прагнення до самоствердження в колективі, зокрема через побудову системи комунікативної взаємодії. Окрім того, на формування особистості впливає індивідуальний соціальний досвід студента. Студентський вік відкриває етап індивідуалізації. Рівень індивідуалізації - це етап в духовному житті людини, пов'язаний з пошуком самого себе в світі, з виробленням власного світогляду, з визначенням своєї самотності та унікальності, це початок становлення власних поглядів на життя й індивідуального способу життя [130].

Процес індивідуалізації особистості розпочинається з етапу соціального та професійного самовизначення. У цей період людина стикається з потребою випробувати на собі різні соціальні ролі дорослого, переконатися в правильності обраного професійного шляху, пристосуватися до нового стилю життя, а також налагодити нові взаємини з оточенням. Проте ефективно встановлення таких стосунків неможливе без сформованої комунікативної культури. Як показують дослідження, не всі студенти в змозі успішно справлятися з комунікативними завданнями, які постають перед ними [25]. Основними труднощами цього періоду є процес самовизначення та пошук власного місця в житті. Для молоді є актуальні питання сенсу життя взагалі і сенсу свого життя, покликання людини, усвідомлення свого «Я», відтак, цікавість до морально-етичних проблем, психології самопізнання та самовиховання [84].

Все це дає підстави розглядати формування комунікативної культури особистості на етапі навчання у закладі вищої освіти як педагогічно керований процес заповнення відсутніх та заміщення невідповідних ідеалу елементів (норм та цінностей, інформації, моделей поведінки, умінь та навичок) на основі власної активності студента.

Входження у самостійне життя, з початком професійної підготовки починається новий етап у житті людини. Різко змінюється ситуація розвитку:

індивід набуває статусу студента, входить у нову систему відносин із однолітками та з дорослими. Все це вимагає від нього систематичної та напруженої інтелектуальної праці, самовизначення, саморегуляції та самоконтролю. Особливості формування комунікативної культури студентів визначаються інтенсивним зростанням самосвідомості, прагненням до самоствердження та самореалізації у спілкуванні, предметною спрямованістю взаємодії, характерними для цього віку. Провідним видом діяльності у період є міжособистісне спілкування з однолітками [168].

Продовжуючи аналіз наукових праць, звернемося до розуміння самого поняття «формування», яке є одним з основних категорій педагогіки і психології, проте серед дослідників немає єдиного розуміння в його трактуванні. У словниках та підручниках зустрічаються прямо протилежні визначення цього поняття. Наприклад, формування як зміна особистості під впливом зовнішніх факторів [3; 86; 102; 175] і формування як саморозвиток особистості [21; 30; 78; 91].

Українська дослідниця І. Герасимова, підкреслюючи, що при будь-якому із запропонованих розумінь цей термін стає непотрібним, оскільки дублює інші, більш чіткі визначення (виховання, соціалізація, розвиток), пропонує «...зберегти словосполучення формування особистості, залишивши за ним максимально широкий зміст - всілякі зміни, новоутворення, ускладнення особистості не вказуючи джерел цих змін» [50, с. 17]. Виходячи із завдань дослідження, цей підхід є найбільш відповідним, оскільки він дозволяє розглядати відразу чотири процеси: якісні зміни, що відбуваються в особистості; вплив внутрішніх факторів на ці зміни; ззовні обумовлені впливи; взаємовплив внутрішніх факторів і зовнішніх умов та їх вплив на особистість.

Подібну думку висловлює І. Агнієнко: «суб'єктні процеси формування особистості - це синтез способу життя, думок і образу Я». Ці процеси визначають життєвий досвід і вид активності особистості. ...Зовнішнє і внутрішнє регулювання становлення і розвитку особистості пов'язуються в

освіті як в узагальнюючому всі процеси розвитку особистості. Разом синтез всіх внутрішніх і зовнішніх змін «Я» і є формуванням цілісної особистості» [2, с. 13].

На думку В. Барковського, процес формування має «штучну природу: всі елементи і підсистеми розвитку особистості повинні розглядатися як такі, що формуються... Ця система включає механізми управління і керуючі структури (свідомо задаються умови навчання і виховання), які забезпечують штучний розвиток, яке діалектично доповнює природний розвиток» [14, с. 14]. Для нашого дослідження це означає, що, відбуваючись як внутрішній процес стосовно особистості, формування комунікативної культури є процесом, який керується ззовні педагогом.

У сучасній вищій освіті спостерігається тенденція до зростання активної ролі студента в освітньому процесі. Це проявляється у переході від пасивного сприймання знань до активної участі у власному розвитку, формуванні особистісних якостей, світогляду, громадянської позиції та взаємодії з навколишнім середовищем. Відтак, комунікативна культура студентів трактується як цілісна особистісна характеристика, що впливає на вибір форм і типів комунікативної діяльності, а також спрямованістю на налагодження, підтримку та розвиток ефективних взаємин із різними учасниками освітнього середовища. Водночас комунікативна культура студентів виявляється як певний рівень сформованості взаємозв'язків між окремими особами, соціальними групами або спільнотами, що реалізується як у безпосередньому, так і в опосередкованому спілкуванні. Цей процес супроводжується усвідомленим або неусвідомленим вибором комунікативного партнера, цінностей взаємодії, а також ступенем зацікавленості у результатах такої взаємодії [95; 170; 197].

З урахуванням вікових психологічних особливостей студентської молоді, варто зазначити, що процес формування комунікативної культури в цьому віці супроводжується активним розвитком самосвідомості, прагненням до самореалізації та самоствердження в спілкуванні, а також

цілеспрямованістю у взаємодії з іншими. Це зумовлює той факт, що саме спілкування з однолітками, як у межах освітнього середовища, так і поза ним, є провідним видом діяльності студентів. Ще однією характерною рисою формування комунікативної культури студентів є значна педагогічна керованість цього процесу. Це передбачає цілеспрямований контроль засвоєних норм і цінностей спілкування, стимулювання пошуку нових комунікативних моделей, створення атмосфери відкритості, підтримки та співпраці в освітньому середовищі. Такий підхід забезпечує різноманітність форм комунікативної поведінки та підвищує результативність її формування.

Ефективність формування комунікативної культури значною мірою залежить від особистого досвіду взаємодії, який виступає важливим внутрішнім ресурсом. Вміння налагоджувати співпрацю, діяти спільно з іншими, приймати спільні рішення у різних ситуаціях – все це формує індивідуальний стиль комунікації, а також сприяє самостійному формуванню моделей поведінки й діяльності. Як зазначав Г. Костюк, особистість розвивається саме через включення у різноманітні форми соціальної взаємодії, що виступають рушієм її змін [85]. Водночас серед внутрішніх чинників розвитку комунікативної культури особливе значення має рівень сформованості відповідних умінь і навичок.

У загальній психології навичка розглядається як дія, що стала автоматизованою внаслідок усвідомленого засвоєння [130]. Під час формування будь-якого комунікативного вміння одночасно удосконалюються навички використання невербальних засобів спілкування, поведінкові моделі в різних ситуаціях, а також здатність до сприймання співрозмовника. Уміння ґрунтуються на поєднанні набутих знань і навичок та застосовуються для розв'язання конкретних завдань. Комунікативні вміння полягають у здатності особистості адаптувати вже відомі знання, навички та способи взаємодії до нових комунікативних обставин, трансформуючи їх відповідно до ситуації [179]. Виходячи з особистісно-діяльнісного підходу, варто підкреслити, що комунікативні вміння

розвиваються безпосередньо в процесі активної взаємодії та практичної діяльності.

Важливу роль у дослідженні комунікативної культури студента відіграє культурологічний підхід, оскільки він орієнтований на засвоєння, створення та трансляцію цінностей. Саме цей підхід дозволяє окреслити основні напрями формування комунікативної культури у майбутніх фахівців. Перший полягає в тому, що професійне становлення молодої людини неможливе без опановування культури мовлення, навичок ефективної комунікативної поведінки, етичних норм, високих моральних якостей та гуманістичного світогляду. Другий напрям підкреслює, що комунікативна культура передбачає наявність у майбутнього фахівця комплексу якостей і стратегій поведінки, які сприяють ефективній взаємодії з іншими людьми: умінню створити позитивне враження, досягати комунікативних цілей, бути успішним у професійній сфері, прагнути до самореалізації в суспільстві та швидко адаптуватися до нових соціальних і трудових відносин.

Узагальнення досліджень у розв'язанні проблеми формування комунікативної культури студентів дозволило виявити тенденції, властиві формуванню комунікативної культури в цілому, та молодої людина зокрема:

1. Завдання формування комунікативної культури підростаючого покоління є важливим компонентом соціального становлення молоді.
2. Суспільство та сімейне середовище не завжди створюють сприятливі умови для передачі та формування у підростаючого покоління норм позитивної комунікативної культури.
3. В останні роки підвищився вплив закладів освіти та громадських організацій на процес формування комунікативної культури студентів.

Здійснений нами аналіз дає підстави стверджувати, що на процес формування комунікативної культури студентів впливають зовнішні та внутрішні ресурси. Серед ключових внутрішніх ресурсів, що впливають на формування комунікативної культури студентів, провідне місце займає особистий досвід спілкування та взаємодії. Важливу роль також відіграє

ступінь сформованості комунікативних умінь і навичок, рівень розвитку соціального інтелекту та особистісна орієнтація студента.

До зовнішніх ресурсів належить освітні технології в цілому, структура закладу освіти та організації освітнього процесу, яка покликана максимально ефективно реалізовувати зміст освіти та забезпечувати функціонування технологій. Це передбачає розподіл обов'язків між педагогічними працівниками різних рівнів та визначає місце кожного суб'єкта у системі. Разом з тим, ця структура, будучи макроформою організації діяльності, безпосередньо впливає на вибір освітніх технологій, регламентує характеристики освітнього процесу, впливає на функціонування всіх ресурсів педагогічного забезпечення. Крім того, традиційна комунікативна культура соціального середовища студента, його взаємодія з різними закладами освіти та культури, адміністративними органами, громадськими та політичними рухами та організаціями, зміст та технології освітнього процесу в закладі вищої освіти, традиції організації позааудиторної діяльності студентів, приклад викладачів, набір ціннісних орієнтацій, специфічних знаків і символів, норм поведінки, які реалізуються у соціокультурному середовищі закладів вищої освіти - все це також зовнішні ресурси досліджуваного процесу.

Наступним ресурсом є викладачі – фахівців, до функціональних обов'язків яких входить здійснення освітнього процесу. Педагоги є частиною загальної структури закладу освіти, але ми виділили їх як особливий ресурс. Кожен з них має власний особистісний та професійний потенціал, вбачає певні ідеї в педагогічній діяльності, тобто відрізняється від інших. Проте їх поєднує виконання спільної діяльності, що має колективний характер, потребує узгодження з метою, принципами, оцінками, відносинами. Від функціонування цього ресурсу залежить реалізація функцій змісту та технологій освіти [53; 123; 139].

Освітній процес у ЗВО в сучасних умовах насамперед має бути спрямований на формування комунікативної культури студентів, що є

необхідною умовою ефективної діяльності та розвитку професійних новоутворень:

- 1) здатність вступати в діалогічну взаємодію при організації і плануванні професійної діяльності;
- 2) комунікативні навички у сфері надання послуг [306];
- 3) комунікативні здібності в управлінні різними процесами;
- 4) навички діалогічного спілкування, етикетних норм в професійній діяльності;
- 5) застосування знань, норм і цінностей комунікативної культури при встановленні соціальних взаємин.

Запропонована структура професійних новоутворень охоплює весь спектр комунікативної діяльності - від базових навичок діалогічної взаємодії до складних процесів управління та соціальної інтеграції. Особливо важливим є акцент на діалогічності як основі професійного спілкування, що відповідає сучасним тенденціям гуманізації освітнього процесу та демократизації професійних відносин. Врахування етичних норм та культурних цінностей у систему комунікативних компетентностей підкреслює необхідність формування не лише технічних навичок спілкування, а й морально-етичних основ професійної взаємодії. Розвиваючи цю концепцію, слід зазначити, що формування комунікативної культури студентів потребує системної інтеграції у всі компоненти освітнього процесу. Це передбачає не лише спеціалізовані курси з комунікативних дисциплін, а й цілеспрямоване використання інтерактивних методів навчання у профільних предметах, створення комунікативно насиченого освітнього середовища та розвиток культури академічного дискурсу. Важливим аспектом є також формування критичного мислення та медіаграмотності як неодмінних складових сучасної комунікативної культури.

Визнання студента головною активною особою всього освітнього процесу означає, по суті, особистісно орієнтоване навчання і виховання. Таким чином, формування комунікативної культури студентів є однією з

ключових складових освітнього процесу. Оскільки комунікативна культура відображає рівень і якість комунікативної діяльності, ми надаємо цьому підходу особливого значення в контексті професійного становлення майбутнього фахівця. По-перше, комунікативна культура функціонує як об'єктивний індикатор професійної компетентності фахівця. Рівень володіння комунікативними навичками безпосередньо корелює зі здатністю спеціаліста ефективно здійснювати професійну взаємодію, демонструючи при цьому глибину розуміння предметної області та вміння адекватно транслювати професійну інформацію різним категоріям реципієнтів. По-друге, комунікативна культура виступає важливим чинником особистісного та професійного зростання. Фахівці, які демонструють високий рівень комунікативної компетентності, мають суттєво більше можливостей для кар'єрного просування, оскільки володіють навичками презентації власних ідей, участі в процесах прийняття рішень та лідерства в професійних проєктах. По-третє, дефіцит комунікативних навичок негативно впливає на якість професійної діяльності, призводячи до системних помилок, міжособистісних конфліктів та зниження загальної ефективності організаційних процесів. Натомість розвинена комунікативна культура сприяє створенню професійного середовища та оптимізації результатів професійної діяльності.

Поряд із дослідженням змісту поняття комунікативної культури, вчені також аналізували рівень її сформованості у студентів різних спеціальностей. Зокрема, О. Уваркіна зосередила увагу на вивченні факторів, що впливають на процес формування комунікативної культури, а також на способах реалізації в освітній практиці вищих медичних закладів освіти. За результатами анкетування, методику визначення комунікативних та організаторських здібностей (КОС), дослідниця з'ясувала, що «студенти мають недостатній для ефективної професійної діяльності функціональний рівень сформованості комунікативної культури. Узагальнення результатів експерименту дало їй змогу стверджувати, що знання у сфері комунікативної

діяльності у переважної більшості студентів перебувають на початковому рівні, недостатньо виражена мотивація до опановування комунікативними вміннями, більшість особистісних рис характеру, які визначають оптимальність спілкування, не сформовані. Не виявлено жодного студента, який характеризувався б високим рівнем сформованості комунікативної культури за показниками діяльнісного компонента, часто демонструється завищена самооцінка комунікативних можливостей» [161, с. 55].

Питанню формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції присвячено дисертаційне дослідження В. Барковського. Результати проведених ним експериментальних досліджень показали, що студенти відповідних закладів освіти недостатньо підготовлені до ефективного спілкування: їм бракує практичного досвіду, необхідних знань, умінь і навичок для організації та реалізації різних форм комунікативної взаємодії. На думку дослідника, важливим завданням є педагогічне забезпечення процесу формування комунікативної культури, оскільки саме вона є основою професійної компетентності та дозволяє набувати досвіду професійного спілкування [14].

Дослідження щодо рівня сформованості комунікативної культури вчителів В. Садової показало, що у значної частини педагогів цей важливий особистісний компонент розвинений недостатньо, причому спостерігається тенденція не до його покращення, а навпаки - до поступового зниження. Одержані дослідницею дані засвідчили, що з «650 вчителів, охоплених констатацією, комунікативність, як суттєвий показник комунікативної культури, сформована у 72%, спостережливість – у 80%, уміння керувати своєю поведінкою – у 67%, уміння адекватно сприймати учнів – у 40%, уміння мовленнєвого спілкування – у 35%, здатність будувати взаємодію на основі спільних інтересів – у 25%, уміння розуміти інтереси і потреби вихованців – у 9% опитаних» [144, с. 14].

Без сумніву, комунікативна культура, необхідна всім фахівцям, однак для певних професій вона стає найважливішою характеристикою особистості

професіонала. Особливу важливість комунікативна культура набуває у підготовці фахівців професій системи «людина – людина», тобто соціономічних професій, адже професійна сфера майбутніх фахівців цих професій є найбільш продуктивною для розвитку міжкультурної комунікації, діалогу та взаєморозуміння в умовах світових інтеграційних процесів. Соціономічні професії, до яких належать педагогіка, психологія, соціальна робота, менеджмент, журналістика, медицина та інші галузі діяльності, що передбачають безпосередню взаємодію з людьми, характеризуються особливою залежністю від рівня сформованості комунікативної культури фахівця. Специфіка цих професій полягає в тому, що людина виступає одночасно і суб'єктом, і об'єктом професійної діяльності, що робить комунікативні процеси не допоміжним інструментом, а основним механізмом досягнення професійних цілей.

У контексті нашого дослідження важливе значення має робота Л. Буркової, в якій автор визначала соціономічні професії як «професії, що вирішують професійні завдання, пов'язані з соціальними відносинами у суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей та тенденцій, збереженні, трансформації історично визначених та прийнятих у суспільстві форм культури та традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії» [32, с. 11].

Підтвердженням цієї тези виступають результати досліджень Н. Рабецької, яка зазначає, що соціономічні професії – «це професії, в яких процес діяльності ґрунтується на взаємодії типу «людина – людина» та асоціюється з вивченням та поясненням соціальних відносин, соціального розвитку суспільства, впливом на соціальні процеси на різних рівнях соціальної взаємодії» [131, с. 276]. Професійні завдання в соціономічній сфері спрямовані на розвиток, регулювання та вивчення соціальних процесів і закономірностей, а також на збереження й оновлення культурних форм і традицій, що історично склалися та визнані в суспільстві, на всіх рівнях соціальної взаємодії. До таких професій належать психологи, соціологи,

педагоги, соціальні педагоги, соціальні працівники, журналісти, політологи, фахівці юридичних спеціальностей тощо. У своїй професійній діяльності ці спеціалісти використовують відповідні компетентності для надання соціальної, фізичної та психологічної підтримки людям, які потребують допомоги, з метою покращення якості їхнього життя.

Теоретичний аналіз сутності соціономічних професій засвідчує, що їхня ефективність безпосередньо детермінується якістю міжособистісної взаємодії. На відміну від технономічних професій, де результат досягається переважно через взаємодію з предметами і технічними системами, соціономічні спеціальності вимагають постійної побудови та підтримки продуктивних відносин з різними категоріями людей. Педагог взаємодіє з учнями, батьками, колегами; психолог - з клієнтами, їхніми родинами, мультидисциплінарною командою; соціальний працівник - з особами, що потребують допомоги, державними інституціями, громадськими організаціями тощо.

Основними психологічними характеристиками соціономічних професій є:

1) «ціннісне ставлення до своєї професії: людина, яка її обрала, розуміє та приймає сутність своєї професії, емоційно позитивно ставиться до процесу та змісту своєї праці, має бажання працювати з людьми, взаємодіяти з ними, особисто занурений у професійну діяльність» [24, с, 49]. Для представників соціономічних професій ціннісна орієнтація особистості не лише формує мотиви їхньої діяльності, а й стимулює до дій, що відповідають власним переконанням, принципам та ідеалам.

2) відповідність морально-етичним принципам щодо свого об'єкта. Для фахівців соціономічних професій дуже значим є дотримання етичних норм та принципів. Цей «деонтологічний підхід до нормативних вимог до тієї чи іншої професії є одним із перших у вимогах до фахівців цієї групи» [24, с, 49].

Більшість науковців, які вивчають питання ефективності професійної діяльності фахівців соціономічної сфери, підкреслюють важливість наявності певних спеціальних здібностей і ціннісних орієнтацій. Особливе значення для цього типу професій має комунікативна культура, адже саме комунікація є ключовим інструментом їхньої роботи, без якого неможливо якісно виконувати професійні завдання. Зазначимо, що для фахівців соціономічних професій комунікативна культура є важливою професійною складовою. Адже від уміння встановлювати і підтримувати соціальні норми, правила та професійний етикет у взаємодії з іншими людьми безпосередньо залежить успіх їхньої професійної діяльності. Як зазначала Н. Рабецька «комунікативна компетентність майбутніх спеціалістів соціономічних професій залежить від індивідуальних та особистісних якостей, життєвого досвіду, сфери діяльності, інтересів, здібностей, емоційної сфери, світогляду, статусу в колективі, а також комунікативної культури (культури міжособистісного спілкування, культури мови, комунікабельності тощо)» [131, с. 277].

Особливого значення комунікативна культура набуває у контексті етичних вимог до соціономічних професій. Фахівці цих галузей часто працюють з вразливими категоріями населення, конфіденційною інформацією та складними життєвими ситуаціями. Неадекватна комунікація може призвести не лише до професійної неефективності, але й до заподіяння психологічної шкоди клієнтам. Високий рівень комунікативної культури забезпечує дотримання принципів професійної етики, створення безпечного простору для взаємодії та збереження довіри між фахівцем і клієнтом.

Підтвердженням цієї тези виступають результати дослідження Л. Руденко, яка характеризує «комунікативну культуру фахівців соціономічних професій як засіб реалізації їх професійної компетентності, особистісного та професійного зростання у професійній діяльності» [136]. Дослідниця вважає, що у процесі формування комунікативної культури майбутніх фахівців соціономічних професій слід розвивати у студентів

«мотиваційно-ціннісне ставлення до спілкування, потребу у вдосконаленні власної комунікативної культури;... озброєння студентів професійно вагомими знаннями норм та правил професійного спілкування, розвивати пізнавальні здібності та потреби особистості, здатність до ефективного сприйняття та осмислення інформації; актуалізувати готовності випускників закладу вищої освіти виконувати професійну діяльність на основі практичного застосування комплексу комунікативних умінь, навичок міжособистісної комунікативної взаємодії, відбору професійно-значущої інформації; формувати здатність застосувати набуті комунікативні компетенції при виконанні професійно-комунікативних функцій у навчальній та майбутній професійній діяльності» [137, с. 47].

Комунікативна культура фахівців соціономічних професій функціонує як інтегративна професійна компетентність, що охоплює декілька взаємопов'язаних компонентів. Когнітивний компонент включає знання психологічних основ спілкування, особливостей різних вікових та соціальних груп, культурних відмінностей та специфіки професійної комунікації. Емоційно-мотиваційний компонент передбачає розвиток емпатії, толерантності, здатності до емоційної регуляції та мотивації до встановлення позитивних міжособистісних відносин. Поведінковий компонент включає практичні навички активного слухання, конструктивного діалогу, управління конфліктами та адаптації комунікативного стилю до конкретних ситуацій.

Таким чином, комунікативна культура для майбутніх фахівців соціономічних професій є не просто додатковою компетентністю, а фундаментальною основою професійної діяльності, що визначає її якість, ефективність та етичність. Завдання формування комунікативної культури у процесі професійної підготовки має розглядатися як стратегічний пріоритет, що забезпечує розвиток конкурентоспроможних та соціально відповідальних фахівців, здатних ефективно відповідати на виклики сучасного суспільства.

Отже, на основі аналізу сутності процесу формування комунікативної культури студентів необхідно виділити такі особливості:

1) формування комунікативної культури студентів у межах освітнього процесу закладу вищої освіти має такі ознаки: доцільність, диференційованість, послідовність організації;

2) результатом сформованості комунікативної культури студентів є професійна готовність практично застосовувати елементи комунікативної культури в майбутній фаховій діяльності;

3) специфічні риси комунікативної культури студентів як характеристики їх комунікативної активності обумовлюють структуру освітнього процесу з підготовки майбутніх фахівців та дають можливість розглядати цю підготовку через три взаємопов'язані напрями: мотиваційно-ціннісний (формування внутрішньої потреби та усвідомлення важливості), змістовний (теоретичне наповнення) та практичний (прикладне застосування набутих знань).

Все це дає нам підстави розглядати *формування комунікативної культури студентів закладу вищої освіти* як педагогічно керований процес засвоєння знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати з іншими за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування.

Процес формування комунікативної культури студентів у закладі вищої освіти є складним і багатогранним, і його успішність залежить від ефективного поєднання різних форм освітньої діяльності - як аудиторної, так і позааудиторної. При цьому, якщо можливості аудиторного навчання у цьому контексті вже були предметом дослідження багатьох науковців, то вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на формування комунікативної культури студентів залишається недостатньо вивченим.

На підставі вищезазначеного можна висловити певні припущення: соціокультурний аспект підготовки студентів у закладі вищої освіти є невіддільною частиною процесу формування загальної культури. Розвиток

культури особистості передбачає засвоєння загальнолюдських цінностей та ідеалів, а також формування власної світоглядної позиції. Комунікативна культура, яка базується на принципах толерантності, повинна відображати різноманіття людської культури й відповідати вимогам професійної етики.

1.3. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти як простір для формування комунікативної культури студентів

Пошук нових шляхів і способів формування комунікативної культури студентів у середовищі закладу вищої освіти пов'язане зі змінами його соціокультурної інфраструктури і створенні на його основі соціокультурного простору, що забезпечує соціальний захист студентів, їх творчий розвиток, соціальну адаптацію, а також здійснює координацію всіх структур закладу вищої освіти в організації соціально-виховної роботи зі студентами.

Аналізуючи сутнісні характеристики поняття «соціокультурне середовище», слід врахувати міждисциплінарний характер феномена «середовище», що значною мірою ускладнює його трактування. Поява даної проблематики в педагогічній площині відкриває перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень, що охоплюють педагогіку, соціологію, психологію, а також теорію й методику навчання і виховання. Складність полягає як у необхідності враховувати двосторонній характер взаємодії між людиною та середовищем, так і в оцінці здатності людини змінювати середовище, особливо в контексті освітнього простору.

Перш ніж перейти до конкретизації соціокультурного середовища закладу вищої освіти, необхідно розглянути поняття «середовище». Тлумачний словник української мови розглядає середовище як «сукупність природних умов, у яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму», а також як «соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини; оточення» [37, с. 1736]

Різноманітність наукових досліджень зумовлена специфікою впливу середовища на людину, зокрема, Г. Костюк підкреслював значущість середовища в процесі виховання особистості. Він писав: «Якщо педагог безсилий в безпосередньому впливі на учня, то він всесильний при безпосередньому впливі на нього через соціальне середовище. Учитель є, з одного боку, організатором і керівником соціального виховного середовища, а з іншого боку - частиною цього середовища» [84, с. 81]. Відомий науковець обґрунтовував вплив середовища на процес виховання особистості.

У теорії виховання сформувалося розуміння середовища як важливої умови та елемента виховної системи, що сприяє ефективному розвитку й саморозвитку дитини через залучення до різних видів діяльності, взаємодію з соціальними групами та створення позитивного, підтримувального емоційного клімату (І. Бех [21], О. Вишневський [38], К. Дубич [64], І. Зязюн [71], Н. Чугреева [169] та ін.). Якщо виховання виступає головним чинником формування ціннісних орієнтацій особистості, то середовище насамперед сприяє формуванню в людини ціннісного ставлення до власного розвитку та продуктивної діяльності.

Резюмуючи сказане, зазначимо, що поняття «середовище» у більшості дослідників позначає сукупність умов, які оточують людину і безпосередньо чи опосередковано впливають на неї. Нам імponує думка Н. Гонтаровської, яка підкреслює, що «...навколишнє середовище людини, яке б воно не було, важливе в нашій життєдіяльності і бере участь в нашому розвитку та становленні» [54, с. 178]. Отже, середовище закладу освіти є важливим елементом усього освітнього процесу, і саме від його змістовного наповнення та різноманітності значною мірою залежить успішність розвитку, становлення та самореалізація здобувачів освіти.

Аналіз педагогічних досліджень дозволяє нам виокремити такі поняття, як виховне (соціально-виховне) середовище, освітнє (соціально-освітнє) середовище, культурне (культуротворче) середовище і соціокультурне середовище. Вітчизняні науковці приділяють значну увагу дослідженню

різних видів середовища, яке ефективно впливає на соціалізацію особистості студента. Так, зокрема, дослідження виховного середовища представлено в працях Т. Алексеєнко, В. Караковського тощо; соціально-освітнього середовища в теорії соціальної педагогіки (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, А. Рижанова, Н. Чернуха та ін.); естетичне та культурнотворче середовище закладів вищої освіти досліджували І. Зязюн, Г. Падалка, О. Рудницька, Л. Ордіна тощо; особливості освітнього середовища розкриваються у працях М. Братко, О. Гори, Н. Гевчук, І. Савельчук, Р. Семенової, Л. Сергєєвої тощо.

Особливо цінними для вирішення поставлених нами завдань є дослідження А. Макаренка, який у своїй практичній діяльності значну увагу приділяв питанням організації виховного середовища. Він підкреслював, що важливу виховну роль виконує не лише педагог, а й колектив, який здатен здійснити позитивний вплив на розвиток дитини [101].

Підтвердженням даної тези виступають результати сучасних досліджень. На думку Т. Алексеєнко, виховне середовище слід розуміти як «сукупність умов на мікрорівні, які безпосередньо або опосередковано впливають на дитину. Воно включає об'єктивні чинники, що формують умови для життя та розвитку особистості, сприяють засвоєнню нею історико-культурного досвіду людства й національних традицій, а також впливають на розвиток її фізичних, психічних і соціально-адаптивних здібностей та реалізацію творчого потенціалу» [4, с. 46].

Звертаючись до теоретичних засад визначення ролі виховного середовища, ми виявили, що сучасні вітчизняні науковці підкреслюють саме соціально-виховний зміст і характеризують як соціально-виховне середовище. Так, Ж. Петрочко зазначає, «що соціально-виховне середовище – це конкретно історичне середовище, в яке інтегрується соціально-виховний потенціал основних структур простору з метою створення найбільш сприятливих умов для індивідуального розвитку того, на кого спрямована соціально-виховна дія, і активізації творців даного середовища. Такі умови

формуються в ході організованої та свідомої взаємодії (інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової) індивідуальних та групових суб'єктів у трьох процесах: організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги» [119, с. 20]. Розглядаючи виховне середовище через призму соціального, ми можемо підкреслити важливість впливу соціальних умов на формування особистості студента.

У ракурсі нашої теми привертають увагу дослідження освітнього середовища. Ряд дослідників (Р. Вайнола [34], І. Габа [41], Н. Готаровська [54], К. Приходьченко [129], Л. Сергєєва [148]) вважають, що освітнє середовище - це простір життя людини, що постійно зазнає змін. Воно охоплює різноманітні зв'язки вихованців із навколишнім світом, які формуються під впливом культури. Це середовище допомагає здобувати знання через власну діяльність, особисті спостереження та сприйняття, сприяє усвідомленню значення нових знань, а також формує розуміння принципів власних дій і вміння застосовувати їх у нових обставинах. У працях М. Братко розглядається «освітнє середовище через систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також через можливості для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [28, с. 52]. І. Габа дещо ширше розглядає освітнє середовище - «сукупність всіх можливостей навчання, виховання і розвитку особистості, причому, можливостей як позитивних, так і негативних» [41, с. 29].

Поряд із цим заслуговує на увагу дослідження А. Капської, яка підкреслювала, що «освітнє середовище відображає систему соціальних зв'язків у сфері освіти, а також характер взаємостосунків соціуму та соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб суспільства» [80, с. 29]. За умови відповідності освітнього середовища соціальним потребам особистості процес формування особистості студента відбуватиметься ефективно. Це дозволяє трактувати поняття «освітнє середовище» з позицій особистісно-орієнтованого підходу як складову

зовнішнього аспекту освіти, яка забезпечує необхідні умови для всебічного розвитку особистості.

Продовжуючи аналіз наукових праць, присвяченому даному питанню, слід звернутися до дослідження І. Савельчук та Д. Бирик, які пропонують розглядати освітнє середовище університету як «систему керованих та скоординованих взаємодій усіх учасників освітнього процесу в спеціально організованих умовах закладу вищої освіти» [136, с. 121]. Дане трактування дає змогу підкреслити роль учасників освітнього процесу, які взаємопов'язані, доповнюють, збагачують один одного та взаємовпливають на кожного суб'єкта освітнього середовища. Функціонування освітнього середовища як системи залежить від наявних інтелектуальних, культурних, програмно-методичних, організаційних та технічних ресурсів, які забезпечують формування особистості в її різноманітних проявах.

Оскільки освітнє середовище здійснює значний вплив на процес соціалізації студентів, тому варто його розглядати як соціально-освітнє середовище. Українські науковці з соціальної педагогіки Н. Гевчук, А. Капля досліджують саме соціально-освітнє середовище. А. Капля розглядає «соціально-освітнє середовище як одну з провідних сфер суспільного життя, яка, за умови її належного вдосконалення, здатна виконувати стабілізаційну функцію в соціокультурному просторі та сприяти ефективному розвитку як самого середовища, так і тих, хто перебуває під його впливом» [76, с. 11]. На думку Н. Гевчук «соціально-освітнє середовище – це система взаємодії різних соціальних інститутів, які сприяють накопиченню соціального досвіду індивіда, розвитку особистості як структурної одиниці суспільства» [49, с. 24].

Здійснюючи аналіз психолого-педагогічної літератури, ми з'ясували, що багато вчених розглядають освітнє середовище як частину соціокультурного середовища - як сукупність різних факторів, обставин і ситуацій, які сформувалися історично, а також як єдність спеціально створених умов для розвитку особистості. (О. Джексон, В. Косовець,

А. Рижанова, О. Холоденко, В. Ясвін). Проте ми вважаємо, що досліджуючи соціокультурне середовище, варто звернути увагу на культурний аспект даного поняття, відтак, і середовище, яке його розкриває, оскільки це є естетичне та культурне (культуротворче) середовище.

У цьому аспекті дослідники [29; 66; 165] естетичне середовище закладу визначають як педагогічно впорядковане мікросередовище з високим рівнем розвитку естетичної культури, яке характеризується гнучкістю та динамічністю змін. Воно створює сприятливі умови для виховного процесу та позитивно впливає на творчу мотивацію учасників. Водночас естетичне середовище - це соціокультурний простір, який базується на конкретних професійно-педагогічних засадах та культурно-історичних традиціях і нормах, що діють у межах освітнього процесу закладу освіти. Як зазначає А. Чердніченко, «естетичне середовище – це своєрідна субкультура в освітньому просторі, обумовлена формуванням індивідуальних культурних уподобань та інтересів студентів, вихованням у них національної свідомості. Центральним світоглядним ядром естетичного середовища повинна бути власне особистість студента в контексті формування та розвитку гуманістичних цінностей суспільства, а також як осередок його особистісно-творчого потенціалу і здібностей до саморозвитку в рамках освітнього процесу» [168, с. 104]. Естетичне середовище має сприяти становленню духовно-моральної особистості студента як суб'єкта даного середовища.

Попри певні розбіжності у тлумаченнях поняття, більшість авторів схиляється до думки, що соціальне середовище можна, в першу чергу, назвати системним. Така думка базується, перш за все, на ідеї про те, що навколишнє середовище має інтегративний характер та містить процесуально-діяльнісне, духовно-моральне і предметне вимірювання. Оскільки соціокультурне середовище є по суті соціальним простором, в якому функціонує культура, важливо звернути увагу на те, яким чином співвідносяться поняття, складові даної категорії. По суті «соціальне» і «культурне» тут має взаємодоповнюючий характер, та передбачає, що

«соціальне» вказує на суб'єкт діяльності, а «культурне» - на якість і сферу його активності. Соціальне середовище задається соціально-рольовими факторами, а культурна - ціннісними. Так, зокрема, С. Рябушко зазначає, що «культурне середовище – це складна система взаємодії різноманітних культур, ціннісних орієнтацій і психологічних особливостей, яка через соціальну взаємодію груп збагачує внутрішній духовний світ майбутньої інтелігенції. При цьому культурне середовище закладу вищої освіти значною мірою визначається специфікою культурного простору регіону, району або населеного пункту, що формує певну атмосферу та умови, які можуть як сприяти, так і гальмувати особистісний розвиток» [138, с. 10].

Досліджуючи культуротворче середовище закладу вищої освіти, Т. Федорченко визначає його як систему «цінностей, прийнятих у закладі вищої освіти, які впливають на формування культурно-освітнього мислення особистості, актуалізують ціннісні орієнтації у процесі творчої діяльності, забезпечують реалізацію творчого потенціалу в професійному просторі» [164, с. 150].

Поняття «соціокультурне середовище» почало активно привертати увагу науковців лише наприкінці ХХ століття. Одним із перших, хто увів у науковий обіг термін «соціокультура», був П. Сорокін. Він наголошував на важливості формування соціокультурного середовища, яке не лише передає елементи соціальності й культури, а й виступає чинником активізації людської діяльності, сприяє адаптації та перетворенню навколишнього світу. У цьому процесі відбувається засвоєння суспільного досвіду та розвиток здатності до саморефлексії. Соціокультурне середовище є певним соціальним простором, який містить сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов та впливає на засвоєння студентом певного соціального досвіду, розвитку та становлення його особистості.

Одні науковці вважають, що соціокультурне середовище - це унікальне соціально організоване явище культури, де соціальні й культурні процеси тісно переплітаються і взаємно впливають один на одного. Вони

розвиваються у рамках спільної ідеї та впливають на діяльність людей у створенні й засвоєнні духовних цінностей і суспільних орієнтирів [167]. В інших джерелах соціокультурне середовище розуміється як безпосередньо даний кожній особистості соціальний простір, за допомогою якого вона активно включається в культурні зв'язки суспільства [142]. Крім того, робляться спроби визначити соціокультурний виховний освітній простір, а також соціокультурне середовище як особливий простір. Так, під соціокультурним середовищем розуміють «конкретний соціальний простір, за допомогою якого людина включається в культурні зв'язки суспільства» [10, с. 43]. Це і «сукупність різних макро- і мікроумов її життєдіяльності, і соціального (рольового) поведінки, це і її випадкові контакти, і глибинні взаємодії з іншими людьми, і конкретне природне, предметне оточення як відкрита до взаємодії частина соціуму» [113, с. 189].

Продовжуючи аналіз наукових джерел з цієї теми, варто звернути увагу на позицію К. Дубич, яка розглядає соціокультурне середовище закладу вищої освіти як динамічний простір, що змінюється під впливом учасників освітнього процесу. Ці учасники формують і підтримують певні цінності, взаємини, традиції, норми, правила й символи, які виявляються у різних аспектах життя університетської спільноти. Особливістю цього середовища є те, що людина не лише існує в ньому, а й активно його творить. Тому, як зазначає К. Дубич, «соціокультурне середовище має складатися як з елементів зовнішнього вияву: відносин, символів, матеріальних об'єктів, так і з внутрішніх складових: культурних норм, усталених традицій, правил та моделей поведінки, які найчастіше проявляються у процесі міжособистісного спілкування» [63, с. 142].

У своєму дослідженні Т.Розова та В.Кубко соціокультурне середовище закладу освіти розглядали як «позитивний простір, наповнений спеціально організованою виховною діяльністю, середовищем професійних майстерень, індивідуальними траєкторіями навчання, де за допомогою культурних процесів, заснованих на традиціях вітчизняної педагогіки, при

взаємодії всіх суб'єктів організації створюються і підтримуються умови для професійного становлення і особистісного саморозвитку справжніх чоловіків і справжніх жінок» [135, с. 277].

Досліджуючи соціокультурне середовище освіти, М. Дем'янюк визначає його як «сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних і культурних відносин в освіті, зміст яких дозволяє йому продуктивно діяти і само організовуватися, само розвиватися, обновлятися, змінюватися і, таким чином, впливати на соціальні процеси. Цей вплив сильніший, чим сильніша культура освіти і виховання» [59, с. 22].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив нам помітити певну невизначеність у застосуванні терміну соціокультурного середовища закладу освіти, проте цілком можливо виокремлення характеристик, які зберігали своє значення у всіх позиціях щодо її визначення. Аналіз соціокультурного освітнього середовища тісно пов'язаний з визначенням соціокультурного середовища. У зв'язку з цим «норми і цінності, на яких базується соціокультурне середовище, становлять основу й освітнього середовища, оскільки зміст освіти безпосередньо пов'язано з соціокультурною реальністю, яка і буде детермінувати процес становлення і розвитку освіти та комунікаційних процесів, які в ній відбуваються» [90, с. 44]. Освіта, таким чином, виступає транслятором знань, норм і цінностей культури, зокрема й комунікативної культури. Особистість в цьому процесі виступає суб'єктом, який, з одного боку, приймає нові знання, цінності, закладені в освіті, а з іншого - сам впливає на освіту. Так Т. Бабенко стверджує, що соціокультурне середовище найчастіше «стимулює особистість, спонукає її до вибору, долати і реалізовувати себе, а також заохочує її постійну активність» [10, с. 44]. Таким чином, враховуючи пріоритети сучасної освіти, середовище закладу вищої освіти має забезпечувати студентам отримання необхідних професійних знань, навичок і вмінь, а також надавати досвід безперервного вдосконалення власних компетенцій. Воно створює сприятливі умови для особистісного розвитку та

формування комунікативної культури. Соціокультурний освітній простір визначається як простір спільної життєдіяльності особистості студента і освітнього процесу, що забезпечує вибір цінностей, життєвих смислів, середовища життєдіяльності, способів культурної самореалізації.

Серед численних чинників, що впливають на розвиток студента, особливу роль відіграє заклад вищої освіти. Цей соціальний інститут безпосередньо пов'язаний із життєдіяльністю молодої людини на етапі формування не лише професійних компетенцій, а й загальнокультурного світогляду. З огляду на це, заклад вищої освіти слід розглядати як ключовий компонент життєвого середовища, у якому здобуваються знання й навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності. Водночас у цьому середовищі відбувається становлення соціальної зрілості особистості. У такому контексті заклад вищої освіти виступає не лише освітнім середовищем, а й простором цілісного людського розвитку, де формуються компетентності, що визначають людину як активного члена суспільства. Таким чином, соціокультурне середовище закладу вищої освіти повинне розглядатися як особливий культурно-комунікативний простір, як сфера духовного зростання, морального вибору, самопізнання і самореалізації, формування індивідуальної свідомості, яка сприяє культурній ідентичності, смислового особистісного розвитку та гармонійній взаємодії людини з навколишнім світом.

Соціокультурне середовище закладу вищої освіти можна розглядати як складну багаторівневу систему взаємопов'язаних елементів, що об'єднує матеріальні та духовні умови життєдіяльності університетської спільноти і створює специфічний простір для особистісного та професійного розвитку студентів. Сутність соціокультурного середовища полягає в його здатності інтегрувати освітні, наукові, культурні та соціальні процеси в єдину систему, яка забезпечує не лише передачу знань, але й формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки, комунікативних практик та професійної ідентичності майбутніх фахівців [135].

Концептуальне розуміння соціокультурного середовища закладу вищої освіти базується на його визначенні як динамічної системи соціальних відносин, культурних цінностей, традицій, норм та правил, що склалися в процесі історичного розвитку конкретного ЗВО та визначають характер взаємодії між усіма суб'єктами освітнього процесу. Це середовище характеризується специфічною атмосферою, що формується під впливом академічних традицій, корпоративної культури, системи управління, архітектурного середовища та інших чинників, які в сукупності створюють неповторний образ навчального закладу [10; 133].

Особливістю соціокультурного середовища закладу вищої освіти є його виражена педагогічна спрямованість, що проявляється в цілеспрямованому створенні умов для всебічного розвитку особистості студента. На відміну від стихійного соціального середовища, соціокультурне середовище закладу вищої освіти має організований характер і підпорядковується освітнім цілям та завданням. Водночас воно зберігає певну автономність та самоорганізацію, що дозволяє студентам виступати не лише об'єктами педагогічного впливу, але й активними суб'єктами власного розвитку.

Важливою характеристикою соціокультурного середовища закладу вищої освіти є його інтелектуальна насиченість, що проявляється в домінуванні наукових, освітніх та культурних цінностей, високому рівні інтелектуальної активності учасників освітнього процесу, розвитку критичного мислення та творчого підходу до вирішення професійних завдань [142]. Це середовище характеризується особливою атмосферою інтелектуального пошуку, академічної свободи та відповідальності, що сприяє формуванню наукового світогляду та дослідницьких компетентностей студентів.

Також варто підкреслити, що соціокультурне середовище закладу вищої освіти має полікультурний характер, що обумовлено наявністю представників різних національних, етнічних, соціальних груп, носіїв

різноманітних культурних традицій та життєвих практик. Така різноманітність створює унікальні можливості для міжкультурного діалогу, розвитку толерантності та формування глобального мислення майбутніх фахівців.

Соціокультурне середовище є базовою матрицею, у межах якої розгортається полікультурна взаємодія. Воно створює загальний контекст, систему правил та норм, що регулюють міжкультурні контакти. Водночас полікультурне середовище активно впливає на трансформацію соціокультурного простору, збагачуючи його новими елементами, практиками та смислами. Полікультурне середовище сучасного закладу вищої освіти має також значний вплив на формування комунікативної культури та міжкультурної компетентності студентів.

Полікультурне середовище закладу вищої освіти надає студентам можливість безпосереднього контакту з представниками різних культур, що сприяє розширенню їхнього світогляду та формуванню толерантного ставлення до культурного різноманіття. Студенти отримують практичний досвід міжкультурної взаємодії, що дозволяє їм краще розуміти особливості комунікативних стратегій різних народів та адаптувати власну поведінку відповідно до культурного контексту спілкування. Перебування в полікультурному середовищі стимулює розвиток багатомовної компетентності студентів. Вони мають можливість практикувати іноземні мови в природних умовах спілкування з носіями мови, що значно підвищує ефективність мовного навчання. Такий досвід сприяє формуванню не лише лінгвістичної, але й прагматичної компетентності, оскільки студенти засвоюють особливості використання мови в різних соціокультурних ситуаціях. Студенти вчаться розпізнавати та інтерпретувати невербальні сигнали представників різних культур, розуміти контекстуальні особливості спілкування, адаптувати власний комунікативний стиль до культурних норм співрозмовника. Це формує у них здатність до ефективної взаємодії в глобалізованому професійному середовищі.

Полікультурне середовище сучасного закладу вищої освіти створює унікальні можливості для комплексного формування комунікативної культури студентів. Воно сприяє розвитку мовної компетентності, міжкультурних комунікативних навичок, емпатії, критичного мислення та професійної готовності до роботи в глобалізованому світі. Ефективне використання цих можливостей потребує цілеспрямованої педагогічної роботи та створення сприятливих умов для міжкультурної взаємодії студентів. Особливо це актуально в умовах глобалізації та міжнародної академічної мобільності, коли майбутні фахівці повинні бути готовими до професійної діяльності в мультикультурному середовищі [196].

Соціокультурне середовище закладу вищої освіти характеризується також своєю динамічністю та здатністю до постійного оновлення під впливом соціальних змін, технологічних інновацій, нових освітніх парадигм та потреб ринку праці. Як зазначає Ю. Орешета, ця динамічність проявляється в постійній трансформації змісту освіти, методів навчання, форм студентської активності, системи управління та інших компонентів університетського життя [113].

Відтак, ми можемо відзначити особливості соціокультурного середовища закладу вищої освіти:

- Багатокомпонентність – освітнє середовище складається з різноманітних чинників: культурних, соціальних, навчальних, виховних тощо, кожен із яких є сам по собі складним і багатограним.
- Ресурсний потенціал – усі складові середовища мають або можуть мати вплив на здобувача освіти, виступаючи джерелом розвитку й підтримки.
- Наявність структури – всі складові розміщуються в освітньому просторі на різній дистанції (впливі) від студента: одні мають безпосередню дію, інші – опосередковану.
- Керованість – ефективне формування освітнього середовища потребує управлінського підходу, без якого цілеспрямоване конструювання середовища є неможливим.

– Багаторівневність – у процесі управління та моделювання формується кілька взаємопов’язаних рівнів середовищ, які взаємодіють з особистістю, створюючи нові простори впливу в межах освітньої системи.

Соціокультурне середовище закладу вищої освіти постійно сприяє розширенню життєвого простору студента, поглиблюючи його взаємозв’язки з оточенням. Чим більш насиченим і багатовимірним є це середовище, тим більше можливостей для виявлення та розвитку індивідуального потенціалу кожного студента з урахуванням його інтересів, здібностей і особистого досвіду, сформованого в родині, школі, під час навчання та взаємодії з соціумом. Отже, соціокультурне середовище закладу вищої освіти слід розглядати як спільний простір життєдіяльності студентів, викладачів і працівників, у якому відбувається вибір ціннісних орієнтирів, засвоєння культурних зразків, формування життєвих смислів, самореалізація особистості та розвиток її внутрішніх ресурсів [187].

Підтвердженням цієї тези виступають результати досліджень Л. Савченко, яка визначає напрями впливу соціокультурного середовища закладу вищої освіти на студентів:

- культурологічний - як формування «людини культури», тобто формування особливого типу особистості і її способу життя. Випускники, які перебували в умовах соціокультурного середовища закладу вищої освіти, в подальшій життєдіяльності стають активними учасниками формування соціокультурного середовища в суспільстві;

- ціннісний - як аксіологічний потенціал соціокультурного середовища вищої школи;

- соціалізуючий - як засвоєння соціально значущої інформації та формування досвіду діяльності та спілкування в різних сферах соціокультурного буття;

- мотиваційний - як створення позитивної установки на досягнення в особистісному і професійному планах, стимулювання особистісного саморозвитку, самовдосконалення в загальнокультурній соціалізації [142].

Варто зазначити, що вплив одного й того ж соціокультурного середовища на різних студентів може проявлятися по-різному. В першу чергу, це залежить від того, наскільки взаємодіють особистість і середовище, і який характер цієї взаємодії. Незаперечним є той факт, що соціокультурне середовище впливає на людину, її особистісне становлення, але за умови їх взаємодії. У світлі теорії діяльності «ставлення людини до середовища завжди повинно мати характер активності, а не просто залежності. В одному і тому ж соціальному середовищі можливі абсолютно різні соціальні установки індивіда, і все залежить від того, в якому напрямку буде спрямована ця активність» [142, с. 41]. Можна погодитися з Л. Савченко, адже саме середовище суттєво впливає на стиль життя, в якому формуються культура, переконання, цінності та стереотипи людини.

Привертає нашу увагу той факт, що стосовно соціокультурного середовища закладу вищої освіти студенти можуть займати різні позиції [169]:

1. Перебування студента у закладі вищої освіти є практично формальним, зв'язок мінімальний, його зміст зводиться тільки до навчального процесу, ставлення студента до закладу вищої освіти в кращому випадку байдуже.

2. Відносини студента до соціокультурного середовища закладу вищої освіти відображають ситуацію споживання, використання останнього як сфери послуг.

3. Взаємодія студента з соціокультурним середовищем закладу вищої освіти як зі сферою діяльності: він пропонує нові засоби і форми організації діяльності, бере участь в організованих заходах, підтримує традиційні види діяльності та ін.

4. Уособлення студентом себе як суб'єкта розвитку соціокультурного середовища закладу вищої освіти, яке, в свою чергу, є умовою особистісного і професійного становлення, особливо, формування комунікативної культури.

Останні дві позиції найбільш перспективні в плані особистісного становлення студента в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. Особливо позитивна остання позиція, яка, відображаючи суб'єкт-суб'єктний характер взаємин, на нашу думку, є оптимальною з точки зору формування комунікативної культури студента в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. В такому випадку середовище та студент виступають в ролі партнерів, їх розвиток взаємозумовлений. Також ставлення студента до соціокультурного середовища закладу вищої освіти залежить від того, наскільки воно відповідає потребам та інтересам особистості студента. Оскільки інтереси та потреби студентів вельми різноманітні і динамічні, соціокультурне середовище закладу вищої освіти важливо урізноманітнювати. Необхідно створити в закладі вищої освіти такі умови, щоб максимально реалізувати інтереси та потреби студентів в соціально корисному та позитивно спрямованому напрямі. З гуманістичних поглядів, чим ширше середовище відкриває людині доступ до загальнокультурного надбання, чим воно різноманітніше, і чим більше воно надає можливостей для саморозвитку людини, тим більше студент користується даними умовами, необхідним для розвитку та особистісного становлення.

Все вищезазначене дозволяє дослідити функції соціокультурного середовища закладу вищої освіти. Так, К. Дубич [63] виокремлює такі основні функції соціокультурного середовища закладу вищої освіти:

- соціально-адаптаційна функція. Для того щоб освітній процес був ефективним, необхідно забезпечити умови, у яких студенти та викладачі не лише можуть адаптуватися, а й відчувати себе важливими, потрібними, залученими до спільної діяльності, пов'язаними як між собою, так і з закладом освіти загалом. Саме соціокультурне середовище закладу вищої освіти сприяє створенню таких умов.

- культурологічна функція, яка має особливе значення, оскільки соціокультурне середовище та освітній процес загалом ґрунтуються на єдності освіти і культури. Основним завданням у цьому аспекті є формування

особистості, здатної до сприйняття високих культурних цінностей, занурення студента у глибше культурне середовище, яке виходить за межі повсякденного або масового рівня. Це дає змогу доторкнутися до наукових здобутків, знайомитися з видатними представниками культури, розвивати загальну ерудицію, вивчати нові мови й освоювати нові культурні надбання. Культуротворча діяльність охоплює не лише освітній процес, а й позанавчальну активність. Вона має бути організована так, щоб не сприймалася як обов'язкова чи формальна, а мотивувала студентів до самостійної творчості, розкривала їхні індивідуальні таланти та сприяла загальному вихованню, що є особливо актуальним у сучасному змінному світі.

– виховна функція. У цьому контексті виховання передбачає насамперед формування в студентів ціннісного ставлення до світу, культури, природи, а також до загальнолюдських цінностей, визнаних у суспільстві. Особливу роль відіграє розвиток самосвідомості, який можливий лише за умов позитивного соціокультурного середовища. Саме воно сприяє тому, що студент усвідомлює важливість своєї майбутньої професії та своє місце у суспільстві й світі загалом.

– гуманістична функція. Вона полягає у формуванні у студентів уявлень про соціальне життя, де центральне місце займають загальнолюдські цінності. Основу таких цінностей становлять ідеї гуманізму, зафіксовані в міжнародних актах, зокрема в Загальній декларації прав людини та Конвенції про права дитини. Саме втілення цих функцій у практичну діяльність вищих навчальних закладів і становить основну мету формування їхнього соціокультурного середовища.

Виходячи з вищезазначеного, під *соціокультурним середовищем закладу вищої освіти* ми розуміємо систему спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якої обумовлена особливостями закладу освіти в забезпеченні вибору цінностей, освоєнні культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації та формування комунікативної культури. Соціокультурне середовище закладу

вищої освіти передбачає свідомо створені умови, які забезпечують спільну діяльність і взаємодію учасників освітнього процесу. Ця взаємодія ґрунтується на спільних інтересах до навчальної та професійної діяльності, цінності професії та прагненні досягти важливих результатів.

Соціокультурне середовище закладу вищої освіти виступає як агент професіоналізації, що транслює норми та цінності для студентів, дозволяючи отримати новий соціальний досвід та сформувати нові професійні компетенції.

Проведений нами аналіз змісту поняття «соціокультурне середовище» дає змогу визначити характеристики соціокультурного середовища закладу вищої освіти:

- 1) діяльнісна - передбачає наявність спільної роботи та взаємодії між усіма учасниками середовища, що забезпечує єдність у діяльності;
- 2) комунікативна - відображає систему соціально-психологічних зв'язків і взаємин, що формуються між учасниками, а також сприяє створенню навчально-професійної спільноти;
- 3) рефлексивна - забезпечує умови для осмислення й аналізу власної діяльності та взаємодії між учасниками середовища;
- 4) ціннісна - полягає у формуванні та збереженні спільних для всіх норм, цілей, смислів і цінностей, що є основою єдиного простору спілкування та співпраці.

Розглянь їх детальніше. Діяльнісна характеристика соціокультурного середовища виявляється у наявності спільної діяльності та співробітництва студентів та педагогів. Взаємодія в соціокультурному середовищі ЗВО повинна відбуватися через спільну діяльність, яка має специфічний характер, відмінний від навчальної та професійної діяльності, і виражається у формі навчально-професійного співробітництва. Навчально-професійне співробітництво, як зазначає І. Сайтарлі, «це специфічна форма спільної діяльності студентів та педагогів, що забезпечує перехід студента від діяльності навчання до професійної діяльності» [145, с. 26]. Це дозволяє

охарактеризувати навчально-професійне співробітництво як основу для моделювання соціокультурного середовища закладу вищої освіти і відрізняє її від інших видів середовища. Навчально-професійне співробітництво передбачає рівноправність учасників та діяльнісний «обмін».

Комунікативна характеристика середовища містить соціально-психологічну систему зв'язків та відносин між учасниками освітнього процесу. Як зазначає Я. Радевич-Винницький, спілкування постає як «фундаментальна умова зв'язування людей один з одним і водночас як спосіб розвитку кожного з них» [132, с. 161]. Необхідною умовою співпраці, відкритої взаємодії педагогів та студентів є діалог. Г. Почепцов зазначає, що «діалог передбачає справжні суб'єкт-суб'єктні відносини, допомагаючи педагогові зрозуміти глибинну сутність особистісної взаємодії з студентами, створює умови для розкриття потенційних можливостей кожного вихованця» [127, с. 38]. Для ефективної діалогічної взаємодії необхідно спеціально організувати спільну діяльність, забезпечити формування колективної ідентичності та підтримувати високий рівень комунікативної культури. Як показав теоретичний аналіз проблеми, комунікативна характеристика соціокультурного середовища переважно виявляється у прояві живого, безпосереднього спілкування. Відкрита взаємодія учасників сприяє усвідомленню загальних значущих цілей і завдань, побудові ефективної комунікації.

Рефлексивна характеристика соціокультурного середовища виявляється у підтримці рефлексивних процесів (індивідуальних і колективних) з аналізом та усвідомленням всього, що відбувається у конкретної особистості та у всіх учасників загалом. Рефлексія передбачає наявність пізнавальних процесів і виступає сполучним елементом усіх складових середовища. Завдяки рефлексії, аналізу та обговоренню відбувається виявлення ціннісного простору, визначення спільних цінностей і важливих цілей, а також реалізація колективної діяльності і комунікації, усвідомлення отриманих результатів. Спільна рефлексія допомагає кожній

людині усвідомити власні інтереси, цінності та смисл діяльності, активує такі особистісні якості, як відповідальність, ініціативу і творчу самостійність.

Соціокультурне середовище з погляду цінностей охоплює ключові елементи: правила поведінки, поставлені завдання, життєві пріоритети, індивідуальні мотиви та спільні прагнення тих, хто бере участь у взаємодії. Формування та функціонування соціокультурного середовища базується на спільному ціннісному фундаменті, який об'єднує всіх учасників. Іншими словами, соціокультурне середовище тримається на спільних цінностях – це і моральні принципи, і життєві цілі, і особисті переконання людей, які разом створюють певну спільноту. Без такої ціннісної основи неможливе існування стійкого соціокультурного простору [51]. Цільова спрямованість середовища виявляється через формування спільних інтересів та створення колективних завдань, які поєднують як загальні потреби групи, так і особисті прагнення кожного члена у процесі спільної роботи. Варто підкреслити, що ціннісний аспект середовища відбиває особистісні переконання та життєві орієнтири учасників, допомагає налагоджувати взаємне розуміння та відверте спілкування, а також визначає напрями колективної активності. Успішне середовище створюється тоді, коли люди знаходять спільні цілі, які важливі і для групи загалом, і для кожної окремої особи. При цьому особисті цінності кожного учасника стають основою для довіри, відкритого діалогу та ефективної співпраці.

Окреслені характеристики підтверджують думку, що соціокультурне середовище закладу вищої освіти як система спільної життєдіяльності здійснює вплив як в межах окремих сфер, так і в їх сукупності. Аналізуючи вплив закладу вищої освіти на процес особистісного становлення студентів, Н. Чугруєва зазначає, що «соціокультурне середовище як загальний, інтегративний фактор, об'єднує такі сфери, як освітня, наукова, інформаційна, комунікативна, дозвіллева, предметно-просторова, побутова, управлінсько-координаційна» [169, с. 225]. Ми погоджуємось з нею, проте розподіл на сфери є досить умовним, оскільки в реальності вони не можуть

розглядатися незалежно одна від одної, а в контексті соціокультурного середовища закладу вищої освіти ці сфери життя набувають нового змісту.

У ракурсі теми формування комунікативної культури студентів закладу вищої освіти привертають нашу увагу, в першу чергу, освітня, інформаційна, комунікативна, дозвіллева сфери. Освітнє середовище закладу вищої освіти сприяє формуванню у студентів таких важливих рис, як здатність швидко адаптуватися до нових знань, бажання постійно вчитися, а також впливає на загальний рівень освіченості, розвиток логічного мислення та емоційного сприйняття дійсності, культурний рівень та чуттєвість. У людини, яка має ці характеристики, зазвичай навчання тісно пов'язується з усіма іншими сферами життя, немов би «проникаючи» в них та збагачуючи їх. Сприятливе освітнє середовище виховує у студентів гнучкість розуму, жагу до знань та всебічний розвиток особистості. Вони, як правило, не відокремлюють навчання від інших аспектів життя - освіта стає частиною їхнього способу мислення та дій у будь-якій сфері діяльності. Передусім, академічне середовище закладу вищої освіти забезпечує систематичне формування теоретичних знань та практичних навичок ефективної комунікації через освітній процес. Участь у наукових конференціях, дебатах та презентаціях сприяє розвитку публічного мовлення та формуванню впевненості у власних комунікативних здібностях.

У такому соціокультурному середовищі освіта виступає як вагомий показник культурного, інтелектуального і духовного становлення студента, як неодмінна умова творчості у сфері матеріального і духовного виробництва, залучення до духовних цінностей та цінностей комунікативної культури.

Інформаційна сфера соціокультурного середовища виступає важливим чинником особистісного становлення, інформація - одна з основних цінностей сучасного світу. «Вона пов'язана із взаємозалежними явищами інформатизації та глобалізації сучасного світу. У формуванні інформаційної культури студента, яка, в свою чергу, є важливою внутрішньою умовою його

особистісного становлення, значна роль належить інформаційному середовищі закладу вищої освіти» [184, с. 445].

На формування комунікативної культури студента, його інформаційної культури суттєво впливають використання Інтернет-технологій, забезпечення вільного доступу студентів до всіх інформаційних і освітніх ресурсів. Формування комунікативної культури студента засобами Internet заслуговує на окреме дослідження, яке не дозволяють провести рамки даної роботи. За допомогою сучасних інтерактивних засобів зв'язку Internet дає можливість здійснювати спілкування та обмін інформацією на особистісні та професійні теми з фахівцями, студентами та майбутніми колегами з усіх куточків світу. Чим ширшими стають можливості для спілкування студента, тим активніше відбувається його особистісний розвиток і розширюється сфера його діяльності. Студент може одночасно бути учасником різних соціокультурних та інформаційних просторів - від місцевого до глобального рівня, що сприяє його професійному зростанню та самореалізації. Тому інформаційна насиченість освітнього середовища закладу вищої освіти відіграє важливу роль у формуванні комунікативної культури студентської молоді.

Інформаційно-технологічне середовище закладу вищої освіти сприяє освоєнню цифрових форм комунікації, які стають невіддільною частиною професійної діяльності у XXI столітті. Використання освітніх платформ, участь в онлайн-дискусіях, створення мультимедійних презентацій та проєктів розвивають навички цифрової грамотності та адаптації комунікативного стилю до різних технологічних форматів.

Особливо значущим чинником, що впливає на формування комунікативної культури студента, є особистісне спілкування, що виступає і як засіб формування у людини ставлення не лише до інших людей, але і до самого себе. За допомогою комунікації людина вибудовує відносини з людьми, які його оточують, завдяки пізнанню іншого - пізнає самого себе, формує власне «Я». Комунікативна культура здатна породжувати взаємодії

різного характеру: сприяння або протидія, згода або суперечливість, співпереживання або байдужість одного суб'єкта стосовно іншого. Взаємини в студентському середовищі, стиль спілкування і взаємодії в навчанні, в спільній науково-дослідній та творчій діяльності, спілкування викладачів зі студентами - все це створює духовно-моральну атмосферу закладу вищої освіти [90; 119].

Якість комунікативної культури студентів, на наш погляд, багато в чому зумовлено тим, якою комунікативною культурою володіють викладачі. Важливо, щоб комунікація відбувалася не як простий обмін інформацією, а як процес «духовної емоційної взаємодії, що сприяє формуванню самосвідомості, гармонії відносин з самим собою, з оточенням (однолітками, дорослими), з соціумом, що сприяє успішній соціалізації особистості» [94, с. 62] і формуванню комунікативної культури студента. Це, у свою чергу, пов'язано з організацією педагогічного спілкування, з тим, наскільки викладачі володіють педагогічною культурою, гуманними технологіями і технікою спілкування.

Особливу роль у формуванні комунікативної культури відіграє професорсько-викладацький склад, який не лише передає знання, але й демонструє зразки професійної комунікативної поведінки. Педагогічна майстерність викладачів, їхня здатність до діалогу зі студентами, повага до різних поглядів та заохочення критичного мислення створюють атмосферу довіри та взаємоповаги, що є основою для розвитку комунікативної культури.

Наступною сферою соціокультурного середовища, на яку ми хотіли б звернути увагу є дозвіллева сфера. В процесі формування комунікативної культури питання культурно-дозвіллевого відпочинку набуває важливого значення. З однієї сторони, правильна організація вільного часу студента має значущість для всебічного розвитку його особистості, залучення її до досягнень культури. «Дозвілля - це специфічний фактор самовираження, що забезпечує перетворення вільного часу в засіб активного відпочинку і розвитку людини. Дозвіллева діяльність - це усвідомлена і цілеспрямована

активність людини, що дозволяє йому задовольняти власні потреби, особисті інтереси, здійснювати вільний вибір занять, в яких він може самоствердитися, самореалізуватися, самовдосконалюватися, ... вона надає людині можливість в повній мірі та різнобічно випробувати себе в різних видах соціокультурної творчості» [178, с. 16]. З іншої сторони, «чітка система організації дозвілля і культурного відпочинку студентів відіграє важливу роль у підтримці стійкого клімату в колективі, зміцнення здоров'я, подоланні втоми, підвищення продуктивності та громадської активності молоді» [99, с. 83]. У вільний час студенти мають можливість займатися діяльністю, не пов'язаною з навчальним процесом або з майбутньою професією. Змістом непрофесійної творчості можуть бути заняття різними видами мистецтва, технічна творчість, різні «хобі» і аматорські заняття [1]. Позааудиторна дозвіллева діяльність в закладі вищої освіти створює додаткові можливості для розвитку комунікативної культури через участь у студентських організаціях, творчих колективах, волонтерських проєктах та громадських ініціативах. Такі форми діяльності розвивають лідерські якості, навички командної роботи, здатність до конструктивного діалогу та вирішення конфліктів. Студентське самоврядування формує досвід публічних виступів, ведення переговорів та представлення інтересів колективу.

Здійснений нами аналіз дає підстави стверджувати, що соціокультурне середовище закладу вищої освіти відіграє визначальну роль у процесі формування комунікативної культури студентів, що обумовлено його багатофункціональним характером та комплексним впливом на особистісний розвиток майбутніх фахівців. Соціокультурне середовище є системою взаємопов'язаних елементів, які створюють сприятливі умови для формування комунікативних компетентностей та культурних цінностей студентів [135]. Таким чином, соціокультурне середовище закладу вищої освіти може та повинно сприяти формуванню комунікативної культури студентів через створення багатоаспектного простору для розвитку комунікативних компетентностей. Ефективність цього процесу залежить від

цілеспрямованої політики закладу вищої освіти щодо створення сприятливих умов для міжособистісної взаємодії, підтримки різноманітних форм студентської активності та формування культури діалогу як основи академічної та професійної спільноти. Інвестиції в розвиток соціокультурного середовища закладу вищої освіти є інвестиціями у формування майбутніх лідерів, здатних до ефективної комунікації в умовах сучасного динамічного суспільства. Відтак, цілеспрямована соціально-виховна діяльність, сприятиме розвитку соціокультурного середовища як важливого чинника формування комунікативної культури студентів.

Висновки до Розділу 1

У розділі здійснено обґрунтування теоретико-методичних засад формування комунікативної культури студентів: розкрито сутність проблеми комунікативної культури особистості в теорії та практиці; визначено засади формування комунікативної культури студентів, охарактеризовано зміст та можливості впливу соціокультурного середовища закладу вищої освіти на процес формування комунікативної культури студентів.

Культура особистості — це складна інтегративна характеристика особистості, яка відображає спосіб організації людської діяльності на основі матеріальних та духовних цінностей і соціокультурних норм, що є відображенням культурних надбань суспільства (за положеннями М. Корінного, В. Шевченко). Виявлено, що у системі культур особливе місце посідає комунікативна культура, яка є атрибутом будь-якої діяльності, що інтегрує всі види культури.

Запропоноване авторське визначення *комунікативної культури* як комплексної характеристики особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм та цінностей, засвоєних у соціумі, функціонує і розвивається через взаємодію суб'єктів, та регулює комунікативну діяльність. Ґрунтуючись на визначенні комунікативної

культури як складової системного багатокomпонентного утворення – базисної культури людини загалом обґрунтовано, гносеологічний, процесуально-діяльнісний та суб'єктивно-особистісний аспекти комунікативної культури.

Розглянуто поняття «комунікативна культура студента» як базового компонента професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти, що забезпечує успішну соціальну адаптацію, формування міжособистісних зв'язків і професійну реалізацію у майбутній діяльності. Визначено *комунікативну культуру студента* як комплексну характеристику особистості майбутнього фахівця, що охоплює сукупність знань, норм, цінностей і моделей поведінки, та відображає здатність ефективно, етично та доцільно здійснювати міжособистісну взаємодію в різних сферах життя.

Визначено, що комунікативна культура суб'єктів професійної освіти має свою специфіку: інша ієрархія життєвого сенсу та мети, орієнтована на обрану професію, конкретну професійну сферу, власний професійний розвиток та професійно-особистісне самовдосконалення. Все це дає підстави розглядати процес *формування комунікативної культури студентів закладу вищої освіти* як педагогічно керований процес засвоєння знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати з іншими за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування.

Виявлено *особливості формування комунікативної культури студентів*:

1) процес формування комунікативної культури студентів, що здійснюється у межах освітнього процесу закладу вищої освіти має такі ознаки: доцільність, диференційованість, послідовність організації;

2) результатом сформованості комунікативної культури студентів є професійна готовність практично застосовувати елементи комунікативної культури в майбутній фаховій діяльності;

3) специфічні риси комунікативної культури студентів як характеристики їх комунікативної діяльності, дозволяють розглядати цей процес у трьох аспектах: мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному.

Доведено, що комунікативна культура набуває особливої значущості у підготовці фахівців соціономічних професій, професійна сфера яких є найбільш продуктивною для розвитку міжкультурної комунікації, діалогу та взаєморозуміння в умовах інтеграційних процесів.

Охарактеризовано вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на процес формування комунікативної культури студентів. *Середовище* як складова виховної системи є сукупністю умов, які оточують особистість і безпосередньо чи опосередковано впливають на неї та забезпечують успішність її розвитку і саморозвитку шляхом різноманітної діяльності, участі у соціальних групах, створення сприятливої атмосфери (за положеннями І. Беха). *Соціокультурне середовище* визначено як певний соціальний простір, який містить сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов та впливає на засвоєння студентом певного соціального досвіду, розвитку та становлення його особистості (за положеннями К. Дубич).

Запропоноване визначення поняття «*соціокультурне середовище закладу вищої освіти*» – це система спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якої обумовлена особливостями закладу освіти в забезпеченні вибору цінностей, освоєнні культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації та формування комунікативної культури. Визначено, що соціокультурне середовище закладу вищої освіти виступає як агент професіоналізації, що транслює норми та цінності для

студентів, дозволяючи тим самим отримати новий соціальний досвід та сформувати нові компетенції у діяльності, пов'язаній з обраною професією.

Обґрунтовано *характеристики соціокультурного середовища закладу вищої освіти*: діяльнісну (наявність спільної діяльності та співпраці суб'єктів середовища), комунікативну (прояв соціально-психологічної системи зв'язків та відносин, виникнення навчально-професійної спільності між суб'єктами середовища), рефлексивну (підтримка рефлексивних процесів у взаємодії суб'єктів середовища), ціннісну (виникнення та підтримка загальних, значущих норм, цілей, цінностей та смислів спілкування та взаємодії, єдиного простору). Охарактеризовано вагомі для формування комунікативної культури студентів сфери соціокультурного середовища закладу вищої освіти: освітню, інформаційну, комунікативну, дозвілєву.

Таким чином, соціокультурне середовище закладу вищої освіти є ключовим чинником формування комунікативної культури студентів. Цілеспрямована соціально-виховна робота в цьому напрямі є важливою інвестицією у підготовку комунікативно компетентних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасного суспільства.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Дослідження рівнів сформованості комунікативної культури студентів закладу вищої освіти та визначення критеріїв й показників

Розглядаючи професійну діяльність спеціалістів на всіх рівнях та в різних галузях, важливо усвідомлювати, що вона базується на системі дій, спрямованих на розв'язання комунікативних проблем. Сьогодні неможливо уявити ефективну взаємодію у професійному середовищі без якісних комунікацій. У цьому контексті значення формування педагогічних засад розвитку комунікативної культури студентів, особливо у сучасному педагогічному процесі, складно переоцінити.

Комунікативна культура стала невіддільною частиною будь-якої сфери професійної діяльності. Вміння вести ділові зустрічі, ефективно спілкуватися на нарадах, розуміти та вирішувати конфлікти, а також правильно оформляти документацію - все це становить основи культури професійної комунікації.

Професійно-комунікативна діяльність спеціалістів різних сфер передбачає безпосереднє використання інформації для розв'язання стратегічних завдань. Це робить їх «професійними комунікантами», які повинні володіти високим рівнем комунікативної культури [135].

У своїй суті комунікативна культура є одним із важливих елементів загальної культури. Вона дозволяє ефективно вирішувати свої професійні завдання. Тому надзвичайно важливо створювати сприятливі умови для формування та розвитку комунікативної культури серед майбутніх фахівців кожної професійної сфери. Процес формування цієї культури повинен бути підтриманий систематичною діагностикою та педагогічною корекцією результатів цієї діагностики [17]. Такий підхід допомагає підготувати майбутніх фахівців до викликів сучасного управління, де комунікативна

культура відіграє ключову роль у досягненні успіху та вирішенні професійних завдань.

Дослідження комунікативної культури студентів закладів вищої освіти є актуальним завданням, що відображає підготовленість молодих фахівців до ефективної комунікації у професійному середовищі. Аналіз реального стану комунікативної культури конкретного студентського колективу здійснювався як базова умова, необхідна для практичної організації у закладі вищої освіти освітнього процесу, в якому акцент робиться на цілеспрямованому, системному формуванні комунікативної культури як передумови підвищення якості професійної підготовки майбутнього фахівця. Відтак, слід визначити компоненти, показники комунікативної культури, визначити та систематизувати фактори, що впливають на її становлення та розвиток.

Питання визначення критеріїв комунікативної культури студентів знаходиться в центрі уваги багатьох сучасних дослідників, серед яких В. Барковський [14], Ван Яцзюнь [35], О. Гаврилюк [43], К. Галацин [46], В. Майковська [100], В. Полторацька [123], Л. Руденко [137], І. Тимченко [160], О. Уваркіна [161], Е. Ященко [190] тощо. Зазначені науковці присвятили свої дослідження вивченню особливостей формування комунікативної культури майбутніх фахівців у різноманітних освітніх умовах та професійних контекстах. Їхні наукові праці, що розкривають теоретичні засади та практичні аспекти формування комунікативної культури студентів, стали вагомим теоретико-методологічним підґрунтям для розробки власних критеріїв оцінювання рівня сформованості комунікативної культури майбутніх фахівців.

Ці роботи формують науковий контекст для вивчення комунікативної культури, пропонують різні методологічні підходи та критерії оцінки, які можуть бути застосовані для аналізу комунікативної культури студентів у закладах вищої освіти. В якості основних критеріїв для оцінювання сформованості комунікативної культури студентів, зокрема, пропонується

досліджувати комунікативну спрямованість, комунікативний досвід, культуру мовлення. Комунікативна спрямованість описує ментальні характеристики студента, що відображають його ціннісний погляд на комунікаційні процеси та взаємодію з оточенням. Це включає інтереси, наміри та переконання стосовно мети, змісту і результатів комунікації. Основні вимірювальні показники для цього критерію:

- пріоритетні уявлення про комунікативні процеси - це засвідчує розуміння студентом цілей, змісту та динаміки комунікативних процесів;
- комунікативні інтереси - визначають, наскільки активно студент шукає можливості для ефективної комунікації. Комунікативні інтереси слугують емоційним двигуном комунікативної діяльності. Ці інтереси стимулюють особистість приділяти значно більше уваги комунікації порівняно з іншими аспектами життя;
- комунікативні прагнення - це психологічні орієнтири, які мотивують студента до діяльності в сфері комунікації. Комунікативні прагнення відображають дійову сторону комунікативної спрямованості. Це означає, наскільки активно особистість взаємодіє у комунікативних процесах, і це вимірюється через інтенсивність та регулярність такої взаємодії [35; 161].

Комунікативний досвід студентів можна розділити на теоретичну підготовку та практичні навички. Теоретична підготовка передбачає засвоєння знань про психологічні, соціологічні та професійні аспекти комунікації. Це фундамент, на якому будується здатність студентів самотійно ініціювати, підтримувати та завершувати комунікативні взаємодії. Теоретична частина комунікативних знань включає розуміння основних принципів, норм і правил, що регулюють міжособистісну взаємодію. Практичні навички відображають реальну здатність студентів застосовувати теоретичні знання в реальних ситуаціях.

Загалом, комунікативний досвід є ключовим для самостійної орієнтації студентів у взаємодіях із оточенням, і його рівень визначається комбінацією теоретичних знань та практичних навичок [14; 25; 97;120; 156].

Критерій мовної культури чи культури мовлення оцінює, наскільки студенти можуть гнучко застосовувати свої комунікативні знання і навички в різних ситуаціях. Це важливо, оскільки студентам потрібно адаптуватися до різних сценаріїв і типів взаємодії в їх майбутній кар'єрі. Мовна культура свідчить не просто про володіння мовою, але й про здатність гнучко та ефективно використовувати ці навички в широкому спектрі життєвих ситуацій.

Альтернативні підходи до визначення критеріїв дослідження комунікативної культури в академічному середовищі знайшли своє відображення у працях К. Галаціної, яка розглядає моделювання процесу формування комунікативної культури майбутніх інженерів [46] Вона зосереджується на адаптації стандартних комунікативних підходів до особливостей технічних дисциплін та пропонує такі критерії оцінювання рівня сформованості комунікативної культури: мотиваційно-комунікативний, пізнавальний, поведінково-діяльнісний, особистісний.

Мотиваційно-комунікативний критерій передбачає прагнення до поліпшення комунікативних вмінь, активну зацікавленість у взаємодії з іншими, фокус на партнерстві і співпраці при розв'язанні професійних завдань, а також розуміння культури спілкування як особистісної цінності. Щодо пізнавального критерію, він визначає наскільки добре студент зрозумів основи, функції і умови ефективної комунікації, особливості професійного діалогу, а також психологію міжособистісних взаємовідносин. Це також передбачає здатність орієнтуватися в інформаційному просторі. Пізнавальний критерій оцінює декілька ключових аспектів. По-перше, він перевіряє, чи має студент уявлення про фундаментальні засади та закони, які регулюють культуру спілкування. По-друге, цей критерій оцінює розуміння студентами основних принципів міжособистісного та професійного діалогу,

включаючи різні форми і функції комунікативної взаємодії в контексті їхньої майбутньої професійної діяльності. До того ж пізнавальний критерій вимірює, наскільки студенти розуміють і можуть використовувати закони та стратегії для успішної комунікації в різних ситуаціях. Це охоплює знання основних понять і термінології, що використовуються в комунікації. Окрім цього, критерій оцінює здатність студента орієнтуватися в широкому інформаційному просторі, який стає все більш важливим у сучасному світі. Це передбачає вміння шукати, аналізувати та використовувати інформацію з різних джерел. Нарешті, гнучкість мислення є ще одним важливим показником, який оцінюється. Це відображає здатність студента адаптуватися до нових ситуацій, швидко засвоювати нові знання та ефективно використовувати їх у комунікативному процесі.

Поведінково-діяльнісний критерій вимірює набір конкретних вмінь та навичок, необхідних для ефективного спілкування. Містить не лише базові комунікативні здібності, але і рефлексивну та креативну підготовку до різних ситуацій. Що стосується самостійності у розв'язанні завдань, критерій також оцінює, як особа може діяти незалежно від різних контекстів. Соціальний інтелект та реакція на конфліктні ситуації також є частиною цього оцінювання.

Особистісний критерій фокусується на емоційних та соціальних аспектах комунікації. Охоплює емоційну реактивність, самосвідомість у контексті спілкування та оцінку своєї та чужої діяльності. Почуття власної гідності, повага до інших, готовність до духовної взаємодії, толерантність та емпатія є ключовими факторами. До цього додається мовленнєва грамотність, комунікабельність, соціальна підтримка, здатність керувати комунікаційним процесом, а також організаторські навички.

В пошуку критеріїв та показників, що дозволять здійснити емпіричне дослідження, доцільно провести паралелі між цими двома групами показників для визначення спільних та відмінних рис. Мотиваційно-комунікативний критерій дотичний з комунікативною спрямованістю,

оскільки обидва критерії фокусуються на інтенціях та настроях щодо комунікації. Показники пізнавального критерію мають спільні риси з комунікативним досвідом, та показниками поведінково-діяльнісного характеру, адже ці критерії вимірюють розуміння та внутрішній досвід комунікативних процесів. Показники культури мовлення та особистісні показники є різними і унікальними, вони більшою мірою зосереджені на особистісних якостях, які можуть сформувати третю групу показників.

Вивчення наукової літератури демонструє наявність різноманітних підходів до встановлення критеріїв, які забезпечують можливість діагностики ступеня розвитку комунікативної культури у студентів, а також визначення відповідних індикаторів, що описують ці ступені розвитку. Водночас у дослідженнях, спрямованих на аналіз особистісних характеристик, зазвичай виокремлюють загальні критерії: когнітивний, особистісний, емоційно-ціннісний, діяльнісний, поведінковий. Саме тому ми підходили до відбору критеріїв виходячи з визначення поняття «комунікативна культура», розглядаючи її як комплексну характеристику особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм та цінностей, засвоєних у соціумі, а також традицій та способу життя, виражає сукупність її відносин з іншими людьми, та проявляється в специфічних способах спілкування та діяльності. Нами визначені наступні критерії сформованості комунікативної культури студентів: мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-когнітивний, культурно-особистісний. Обираючи дані критерії, ми намагалися врахувати важливі компоненти комунікативної культури та підкресли їх взаємодію для ефективного впливу на студентів.

Для розуміння результатів аналізу, систематизації та групування визначених критеріїв та показників сформованості комунікативної культури студентів їх подано у вигляді схеми (рис.2.1).

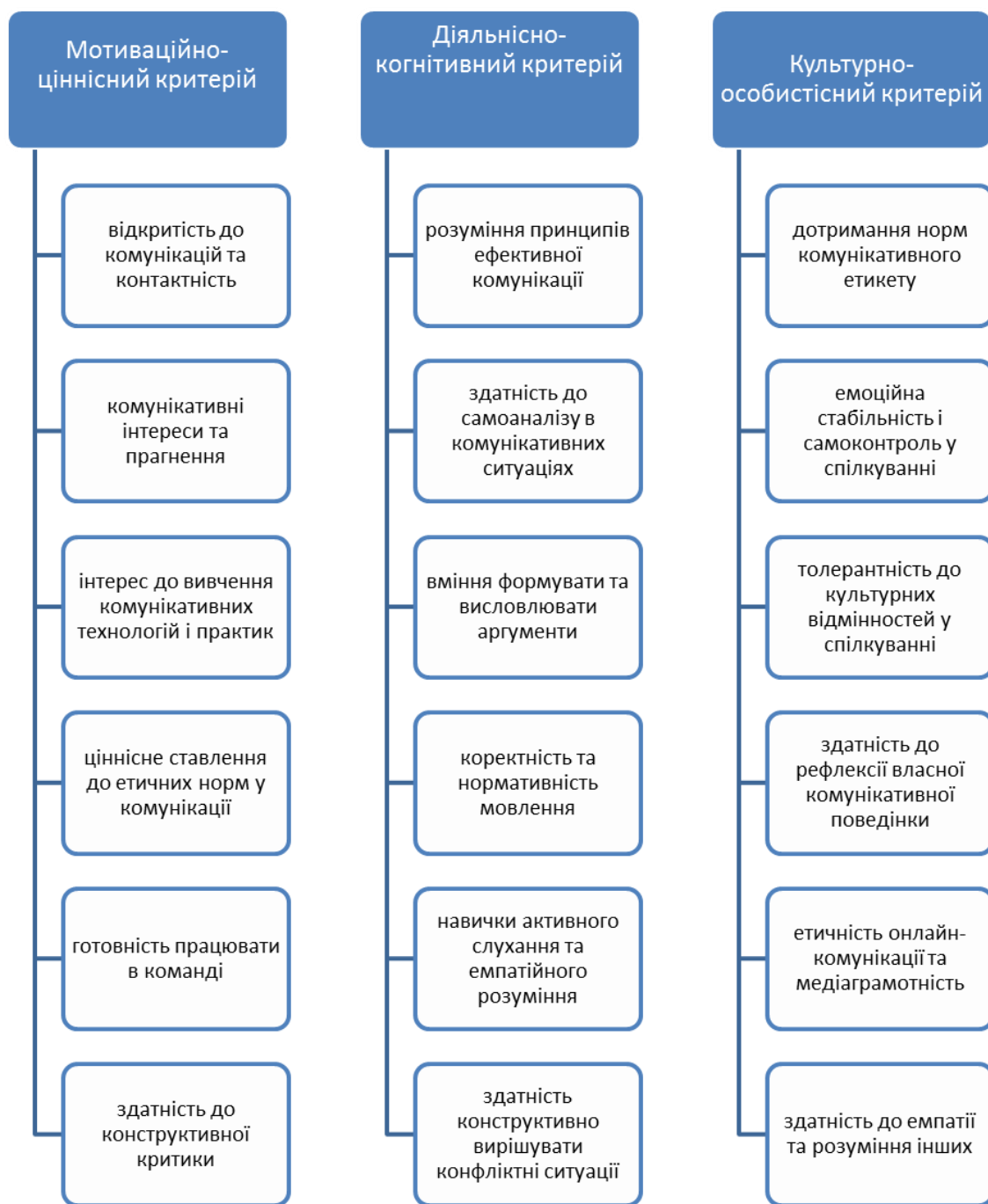

Рис. 2.1. Критерії та показники сформованості комунікативної культури студентів

Мотиваційно-ціннісний критерій. Це критерій охоплює основні мотивації та ціннісні орієнтації, які керують комунікативними діями особистості. Він є основою для інших критеріїв, оскільки мотивація, що стоїть за комунікацією, часто диктує її якість та ефективність. У наукових дослідженнях мотиваційно-ціннісний критерій розглядається як один із ключових критеріїв, маючи на увазі, що внутрішнє прагнення до спілкування

та культурні норми, які керують цим спілкуванням, є важливими для оцінки комунікативної культури людини [72; 89].

Обрані показники для мотиваційного критерію сформованості комунікативної культури відображають ключові аспекти людської мотивації, які впливають на якість та ефективність спілкування у діловому середовищі.

1. Відкритість до комунікації та контактність. У професійному середовищі фахівці соціономічних професій, постійно беруть участь у різноманітних переговорах. Їх завдання – налагодити контакти з незнайомими людьми, а тому відкритість до діалогу є важливою навичкою молодого спеціаліста. Без відкритості до діалогу ефективне спілкування стає неможливим. Цей критерій показує, наскільки особа готова залучатися в конструктивні обговорення. Відкритість до діалогу є важливою для формування комунікативної культури, оскільки без неї важко досягти взаєморозуміння та розв'язати конфлікти.

2. Комунікативні інтереси та прагнення. Мотивація до спілкування часто виникає з інтересу до певних тем або сфер. Студент повинен розуміти основну мету комунікації і будувати розмову таким чином, щоб ця мета була досягнута. Зацікавленість у темах та сферах спілкування показує мотивацію особи до подальшого розвитку своїх комунікативних навичок. Комунікативні прагнення студента дозволяють зрозуміти, які цілі та амбіції має особа в контексті комунікації. Це може бути, наприклад, прагнення до професійного розвитку чи до покращення міжособистісних відносин. Знання своїх цілей у комунікації допомагає направляти та вдосконалювати свої навички.

3. Інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик. Цей показник демонструє прагнення до пізнавальної активності студента щодо сучасних методів та засобів комунікації. Проявляється в зацікавленості новими комунікативними технологіями, бажанні опановувати інноваційні практики спілкування, прагненні до теоретичного осмислення комунікативних процесів. Включає готовність до навчання та застосування різноманітних комунікативних інструментів.

4. Ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації. Показник характеризує сформованість етичної позиції студента в комунікативній діяльності. Включає повагу до співрозмовника, дотримання норм ввічливості, толерантність до різних поглядів, відповідальність за власні слова та вчинки в процесі спілкування. Проявляється в готовності дотримуватися моральних принципів навіть у складних комунікативних ситуаціях.

5. Готовність працювати в команді. Цей показник відображає здатність студента до колективної діяльності та співпраці. Характеризується розумінням важливості командної роботи, готовністю поступатися особистими інтересами заради спільних цілей, здатністю знаходити компроміси. Включає навички розподілу ролей, координації зусиль, взаємопідтримки в процесі групової діяльності.

6. Здатність до конструктивної критики. Показник демонструє вміння студента надавати та сприймати зворотний зв'язок у конструктивній формі. Проявляється в здатності формулювати критичні зауваження тактовно та аргументовано, готовності сприймати критику як можливість для розвитку, вмінні відокремлювати особистість від результатів діяльності. Включає навички надання пропозицій щодо покращення та готовність до самокритичного аналізу.

Обрані показники в сукупності формують цілісну картину мотиваційно-ціннісної складової комунікативної культури студента, відображаючи його внутрішню готовність до якісної комунікативної діяльності. Вони охоплюють не лише здатність до ефективної взаємодії з іншими, але і глибше розуміння самого процесу комунікації, включаючи емпатію, самоаналіз та готовність до навчання. Загалом, ці показники дають змогу оцінити як індивідуальні комунікативні навички, так і готовність до соціальної взаємодії в різних контекстах.

Діяльнісно-когнітивний критерій формування комунікативної культури студентів дозволяє оцінити, наскільки ефективно студенти можуть

застосовувати свої професійні знання в комунікаційному процесі. Це особливо критично в сучасному професійному середовищі, де взаємодія та обмін інформацією є ключовими. Розглянемо показники даного критерію.

1. Розуміння принципів ефективної комунікації. Ефективне спілкування є основою успіху в будь-якій професійній сфері, а розуміння його принципів дає можливість ефективно взаємодіяти з колегами, клієнтами та партнерами. Містить знання основних законів, правил та механізмів комунікативного процесу, розуміння факторів, що впливають на ефективність спілкування. Проявляється в усвідомленні ролі контексту, зворотного зв'язку, невербальних сигналів, культурних особливостей у процесі комунікації. Студент розуміє принципи побудови повідомлення, особливості різних комунікативних каналів та умови успішної взаємодії.

2. Здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях. Самоаналіз дозволяє особі вдосконалювати свої комунікативні навички, навчаючись зі своїх помилок та успіхів. Аналіз власних успіхів та невдач у професійній взаємодії необхідний для подальшого вдосконалення. Характеризується вмінням критично оцінювати свої дії, слова та їх вплив на співрозмовника, здатністю аналізувати причини успіхів та невдач у спілкуванні. Передбачає самоспостереження, самооцінку комунікативних навичок, готовність до самокорекції. Проявляється в умінні виявляти власні комунікативні помилки та розробляти стратегії їх подолання.

3. Вміння формувати та висловлювати аргументи. В професійному спілкуванні часто потрібно переконувати співрозмовника, тому аргументованість є ключовою навичкою. Важливо не лише мати професійні знання, але й уміти їх чітко та переконливо презентувати. Визначає здатність будувати логічну структуру доказів, підбирати переконливі факти та приклади, формувати чіткі та зрозумілі тези. Характеризується вмінням адаптувати аргументацію до аудиторії, використовувати різні типи доказів (логічні, емоційні, етичні), послідовно висловлювати свою позицію.

Проявляється в здатності переконувати, обґрунтовувати власну думку та спростовувати контраргументи.

4. Коректність та нормативність мовлення. Показник характеризує володіння студентом мовними нормами та культурою мовлення. Передбачає дотримання граматичних, лексичних, стилістичних та орфоепічних норм, відповідність мовлення комунікативній ситуації та соціальному контексту. Проявляється в багатому словниковому запасі, правильному використанні термінології, дотриманні етикетних формул спілкування. Характеризується здатністю варіювати стиль мовлення залежно від ситуації та аудиторії.

5. Навички активного слухання та емпатійного розуміння. Цей показник відображає здатність студента до ефективного сприйняття інформації та розуміння співрозмовника. Вміння концентрувати увагу, задавати питання для уточнення, перефразовувати почуте для підтвердження розуміння. Характеризується здатністю «читати між рядків», розпізнавати емоційний стан співрозмовника, проявляти співчуття та розуміння. Проявляється в невербальних сигналах підтримки, здатності відчувати потреби та переживання інших людей.

6. Здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Показник демонструє навички студента в галузі управління конфліктами та медіації. Містить вміння діагностувати причини конфлікту, застосовувати різні стратегії вирішення суперечностей, знаходити взаємовигідні рішення. Характеризується здатністю зберігати спокій у напружених ситуаціях, вести переговори, досягати компромісів. Проявляється в умінні вирішувати конфлікт, залучати сторони до пошуку рішень, перетворювати суперечності на можливості для розвитку взаємовідносин.

Визначені показники в системі формують практичну складову комунікативної культури студента, демонструючи його готовність та здатність ефективно діяти в різноманітних комунікативних ситуаціях на основі усвідомлених знань та навичок. Ці показники не просто вимірюють здібності та навички, але і враховують знання, специфічні для професійної

діяльності. В результаті, можна здійснювати глибокий аналіз комунікативної ефективності, який відображає як загальні, так і конкретно-професійні аспекти взаємодії.

Культурно-особистісний критерій формування комунікативної культури студентів допомагає зрозуміти глибинні аспекти культурного взаємозв'язку та особистісної зрілості в комунікації. Зокрема, показники культурно-особистісного критерію дозволяють оцінити емоційну інтелектуальність, культурну зрілість, а також засоби, якими студент може ефективно та дипломатично спілкуватися.

1. Дотримання норм комунікативного етикету. Цей показник характеризує засвоєння студентом усталених правил ввічливого спілкування та їх практичне застосування. Передбачає знання та використання етикетних формул привітання, знайомства, подяки, вибачення, прощання в різних ситуаціях. Проявляється в дотриманні правил поведінки під час публічних виступів, ділових зустрічей, неформального спілкування. Характеризується здатністю адаптувати етикетні норми до конкретного культурного контексту, віку співрозмовника, соціального статусу та офіційності ситуації.

2. Емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні. Відображає здатність студента керувати власними емоціями в процесі комунікації. Охоплює вміння зберігати рівновагу в стресових ситуаціях, контролювати імпульсивні реакції, стримувати негативні емоції. Характеризується здатністю адекватно реагувати на провокації, критику або конфліктні ситуації, не втрачаючи самовладання. Проявляється в стабільності тону голосу, міміки та жестів, здатності до паузи перед відповіддю у складних ситуаціях, вмінні трансформувати негативні емоції в конструктивну енергію.

3. Толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні. Демонструє готовність студента до взаємодії з представниками різних культур, релігій, соціальних груп. Містить повагу до різноманітності поглядів, традицій, стилів комунікації, здатність сприймати відмінності як збагачення, а не перешкоду. Характеризується відсутністю упереджень,

стереотипів, дискримінаційних установок. Проявляється в інтересі до інших культур, готовності до навчання від представників інших спільнот, здатності адаптувати власний стиль спілкування до культурних особливостей співрозмовника.

4. Здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки. Показник характеризує розвиненість самоаналітичних навичок студента в комунікативній сфері. Передбачає постійний самоаналіз власних комунікативних дій, усвідомлення мотивів поведінки, оцінку ефективності обраних стратегій спілкування. Проявляється в умінні виявляти власні комунікативні сильні та слабкі сторони, аналізувати причини успіхів і невдач у спілкуванні. Характеризується готовністю до самокритики, здатністю змінювати поведінку на основі рефлексивного аналізу, прагненням до постійного самовдосконалення.

5. Етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність. Відображає здатність студента до відповідальної та етичної поведінки в цифровому просторі. Охоплює розуміння особливостей онлайн-комунікації, дотримання норм етикету, критичне ставлення до інформації в мережі. Характеризується вмінням розпізнавати неправдиві новини, дотримуватися авторських прав, поважати приватність інших користувачів. Проявляється в конструктивній участі в онлайн-дискусіях, відповідальному поширенні інформації, захисті від кібербулінгу, здатності підтримувати якісну комунікацію в цифровому середовищі.

6. Здатність до емпатії та розуміння інших. Показник характеризує емоційну зрілість студента та його здатність до глибокого розуміння інших людей. Містить вміння поставити себе на місце співрозмовника, відчувати його емоційний стан, зрозуміти мотиви поведінки. Проявляється в чутливості до невербальних сигналів, здатності надавати емоційну підтримку, зрозуміти приховані потреби та переживання інших. Характеризується готовністю допомагати, співчувати, проявляти турботу, здатністю створювати атмосферу довіри та взаєморозуміння в процесі спілкування.

Обрані показники разом формують збалансований підхід до оцінювання культурно-особистісного аспекту комунікативної культури, особистісний вимір комунікативної культури студента, відображаючи його моральну зрілість, культурну компетентність та готовність до гуманного, етичного спілкування в сучасному мультикультурному та цифровому світі.

Отже, нами запропоновано ключові показники формування комунікативної культури студентів, які дають можливість оцінювати мотивацію студента, його професійні навички спілкування та особистісно-культурні характеристики. Однак, щоб використовувати дані показники оцінювання, необхідно визначити рівні сформованості комунікативної культури студентів.

Для вирішення даного завдання заслуговує нашої уваги дослідження Л. Іванченко, яка виокремлює «ідеальний, оптимальний, прийнятний і неприйнятний рівні комунікативної культури особистості» [72, с. 24]. Ідеальний рівень, на нашу думку, є практично недосяжним, оскільки на цьому рівні людина повинна вибудовувати свою взаємодію з оточуючими в відповідно до загальнолюдських цінностей, повною мірою володіти вербальними і невербальними засобами спілкування, своєю мімікою, голосом. При цьому, незалежно від ситуації, «вона повинна демонструвати толерантність у поведінці, дотримуватися норм етикету, при цьому не конфліктувати з собою, своїми потребами і бажаннями. Такий рівень може розглядатися як орієнтир особистості до якого можна прагнути. Оптимальний та прийнятний рівні передбачають прагнення вирішувати комунікативні завдання, максимально орієнтуючись на загальнолюдські ідеали, при здійсненні різних соціально-прийнятних для даної ситуації моделей комунікативної поведінки. Для неприйнятного рівня комунікативної культури особистості притаманна асоціальна поведінка, грубість, використання ненормативної лексики, бідний словниковий запас, неправильне розпізнавання і використання відповідних ситуації моделей поведінки» [72, с. 24].

Спираючись на наукові дослідження та згідно диференційованого підходу до показників комунікативної культури студентів, нами були визначено й охарактеризовано рівні сформованості комунікативної культури студентів: оптимальний, достатній, недостатній. Поняття «рівень сформованості комунікативної культури студентів» ми трактуємо як сталість, виразність і тривалість прояву відповідних характеристик. Це дало змогу нам визначити змістову характеристику кожного рівня.

Оптимальний рівень сформованості комунікативної культури студентів виявляється в їхньому чіткому розумінні важливості цієї якості для майбутньої професійної діяльності. Студенти демонструють зацікавленість у глибокому засвоєнні знань про комунікативні процеси в майбутній професійній сфері. У освітньому процесі вони проявляють наполегливість, самостійність й ініціативу. Їхнє мовлення відповідає мовним нормам, а висловлювання – як усні, так і письмові – є послідовними, точними та адекватними конкретній комунікативній ситуації. У студентів з оптимальним рівнем комунікативної культури сформовані особистісні комунікативні якості, такі як толерантність, повага до співрозмовника, комунікабельність, достатній рівень емпатії та комунікативного контролю, соціальна відповідальність та комунікативні здібності; вони є мовленнєво грамотні. Зокрема, у студентів на оптимальному рівні розроблені вміння адаптації в комунікативних процесах. Вони легко адаптуються до різних соціокультурних умов, можуть швидко змінювати стиль мовлення відповідно до ситуації. Це свідчить про їхнє глибоке розуміння принципів ефективної комунікації та їх здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях.

Щодо коректності та граматичної правильності, студенти на оптимальному рівні дотримуються мовних норм, що позитивно впливає на взаєморозуміння з іншими. Їх вміння формувати та висловлювати аргументи є ще однією ключовою особливістю, яка дозволяє їм ефективно взаємодіяти на професійному рівні. Чіткість та логічність викладу, рівень словникового запасу та професійного словника, а також здатність уникати жаргону та

сленгу в офіційних ситуаціях, є показниками, що доповнюють цілісну картину оптимального рівня комунікативних навичок. Крім того, їх вміння вести діалог без перебивань, адекватно використовувати жести та міміку, та уникати перебільшень та недомовок, робить їх ефективними у взаємодії з оточенням.

Достатній рівень сформованості комунікативної культури студентів передбачає декілька ключових особливостей. По-перше, студенти на цьому рівні неповністю усвідомлюють необхідність високого рівня комунікативної культури для своєї майбутньої професійної діяльності. Це означає, що їхня мотивація часто є ситуативною, і вони не завжди наполегливо прагнуть до збільшення знань, умінь та навичок в цій сфері. По-друге, достатній рівень характеризується непостійністю в процесі навчання. Студенти з достатнім рівнем комунікативної культури лише за певних умов виявляють ініціативу і характеризуються середньою працездатністю. Це може призводити до того, що вони допускають порушення мовних норм і мають певні труднощі під час побудови логічного та зрозумілого висловлювання. По-третє, на цьому рівні можна спостерігати ситуативну самотійність у комунікативній поведінці. Студенти ситуативно здатні переносити знання в практичну діяльність, маючи достатній рівень розвитку соціального інтелекту та рефлексивності в соціальній взаємодії. В цілому, достатній рівень комунікативної культури вимагає подальшого тренування і розвитку, оскільки він може стати основою для досягнення високого рівня комунікативної компетентності в майбутньому.

Недостатній рівень сформованості комунікативної культури студентів охоплює ряд ключових характеристик, які свідчать про недостатню підготовку студентів до професійного спілкування. По-перше, студенти з недостатнім рівнем комунікативної культури поверхово усвідомлюють необхідність високого рівня комунікативної культури для здійснення їхньої майбутньої професійної діяльності. Це може означати, що вони не зосереджені на довготривалій перспективі і не розуміють, як

побудова комунікативних навичок вплине на їхню кар'єру. По-друге, їх підхід до навчання часто відзначається пасивністю, безініціативністю та несаможиттєвостю. Це свідчить про відсутність мотивації до самовдосконалення та саморозвитку, що є критичним для професійної підготовки. По-третє, на недостатньому рівні часто спостерігається недостатня нормативність мовлення. Студенти допускають помилки в побудові висловлювань у певних комунікативних ситуаціях, що може вказувати на нездатність ефективно взаємодіяти в професійному середовищі. По-четверте, є ряд додаткових особливостей, які характеризують недостатній рівень, зокрема, відсутність інтересу до формування комунікативної культури, ситуативність або відсутність потреби у спілкуванні, і недостатня орієнтація в інформаційному просторі. В цілому, недостатній рівень комунікативної культури вимагає тривалої роботи зі студентами для покращення їхньої підготовки до професійного життя.

Отже, відповідно до дослідженої літератури можна зробити висновок про доречність використання в оцінюванні трирівневої системи, однак залишається відкритим запитання механізмів даної оцінки.

Для оцінки рівня комунікативної культури студентів використовуються різні методи та технології [13]. Серед них найбільш поширеними є:

- академічні тести, що вимірюють знання студентів з основ комунікації, їхнє розуміння важливості взаємодії в професійному житті.
- тести, які визначають рівень володіння навичками спілкування, в тому числі емпатією, активним слуханням та іншими.
- тести на комунікабельність, що виявляють наскільки студенти відкриті до спілкування, яка у них потреба в інтеракції з іншими.
- опитувальники на розвиток організаторських та комунікативних якостей, що допомагають визначити, як студенти можуть взаємодіяти в команді, організовувати роботу та координувати дії.

- практичні методи, зокрема, рольові ігри, короткі монологи. Це дозволяє оцінити навички монологічного та діалогічного мовлення в реальних або симульованих ситуаціях.

Результати всіх цих тестів і вправ корелюють з педагогічними критеріями, які допомагають об'єктивно визначити рівень сформованості комунікативної культури кожного студента. За допомогою цих результатів можна також відстежити ефективність педагогічних методів у процесі навчання.

Перейдемо до експериментальної частини даного дослідження. Науковий аналіз ключових критеріїв, показників і рівня сформованості комунікативної культури студентів перебуває у тісному взаємозв'язку з оцінюванням та проведенням моніторингу формування досліджуваної категорії. У процесі їх розробки доцільно акцентувати на критеріально-рівневому інструментарії оцінки результатів сформованості комунікативної культури. З метою здійснення педагогічної оцінки рівнів сформованості комунікативної культури студентів нами було розгорнуто констатувальний експеримент.

Для оцінювання рівня сформованості комунікативної культури студентів ми ввели єдину оціночну дев'ятибальну шкалу рівнів, під яку ми адаптували інтерпретацію результатів діагностичних методик. Надалі, у всіх методиках педагогічного оцінювання рівня комунікативної культури студентів, ми будемо використовувати такі шкали розподілу: оптимальний рівень: 7-9 балів, достатній рівень: 4-6 балів, недостатній рівень: 0-3 бали. Застосування коефіцієнтної шкали дозволило нам покращити математичну обробку даних дослідження та представити результати експерименту у вигляді графіків і таблиць.

Враховуючи зазначені вище критерії (мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-когнітивний, культурно-особистісний) було розроблено опитувальник «Комунікативна поведінка» за технологією К. Томаса, який передбачає блоки запитань, що дозволяють виявити рівень сформованості

комунікативної культури студентів за кожним критерієм та комплексна авторська анкета «Комунікативна культура студента», відповіді на яку дозволять зрозуміти рівень формування комунікативної культури студентів. Також окремо для кожного критерію підібрані діагностичні методики. Для виявлення показників мотиваційно-ціннісного критерію використовувалися методика «Ціннісні орієнтації в комунікації (адаптована за М. Рокичем), авторський опитувальник мотивації спілкування; діяльнісно-когнітивного критерію: Тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання), Методика «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2) - автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант), авторська анкета «Самооцінка комунікативних навичок»; культурно-особистісного критерію: авторська анкета «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні». Діагностичні методики подані в Додатку А. Кожна із нижче зазначених методик була зведена до дев'яти бальної шкали.

Таблиця 2.1.

**Критерії та діагностичний інструментарій оцінювання рівня
сформованості комунікативної культури студентів**

№	Критерій	Діагностичний інструментарій
1	Мотиваційно-ціннісний	- Методика «Ціннісні орієнтації в комунікації» (адаптована за М. Рокичем) - Авторський опитувальник мотивації спілкування - Авторська анкета «Комунікативна культура студента» - Опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до мотиваційно-ціннісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)
2	Діяльнісно-когнітивний	- Тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання) - Методика «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2), автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант) - Авторська анкета «Самооцінка комунікативних навичок» - Опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до діяльнісно-когнітивного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)

3	Культурно-особистісний	- Авторська анкета «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні» - Авторська анкета «Комунікативна культура студента» - Опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань культурно-особистісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)
---	------------------------	--

На даному етапі констатувального експерименту були залучені студенти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія», Державного університету інфраструктури та технологій. На різних етапах експерименту в ньому було залучено 210 студентів 2-3 курсів освітнього ступеня «бакалавр», що навчалися за такими спеціальностями: 011 – Освітні, педагогічні науки; 231 – Соціальна робота; 073 – Менеджмент; 053 – Психологія.

Авторська програма педагогічного оцінювання передбачала застосування як відомих методик в адаптованій формі, так і створення власних авторських методик. Оцінювання проводилось поетапно, згідно з визначеними критеріями та показниками. Застосований діагностичний матеріал був пристосований до характеристик рівнів сформованості комунікативної культури студентів (оптимальний, достатній, недостатній).

Відповідно до мотиваційно-ціннісного критерію ми досліджували рівень сформованості таких показників як: відкритість до комунікацій та контактність, комунікативні інтереси та прагнення, інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик, ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації, готовність працювати в команді, здатність до конструктивної критики.

З цією метою нами були використані такі методики: опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до мотиваційно-ціннісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса), методика «Ціннісні

орієнтації в комунікації» (адаптована за М. Рокичем), авторський опитувальник мотивації спілкування, авторська анкета «Комунікативна культура студента». Відповіді студентів, за потреби, уточнювалися у процесі індивідуальних і групових бесід.

За результатами проведеного дослідження за опитувальником «Комунікативна поведінка» (блок запитань до мотиваційно-ціннісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса) було визначено, що найбільш поширеними вміннями студентів є контактність, відсутність стереотипів мислення, готовність до роботи в команді та високий рівень самооцінки. Найменш поширеними навичками є здатність до конструктивної критики. Незначна кількість студентів відчувають потребу у подальшому розвитку комунікативних навичків, що відображено на рис.2.2.

Рис. 2.2. Результати оцінювання за опитувальником «Комунікативна поведінка» (блок запитань до мотиваційно-ціннісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)

Наступним кроком було проведення методики «Ціннісні орієнтації в комунікації» (адаптована за М. Рокичем). Аналіз отриманих даних свідчить про нерівномірний розподіл студентів за рівнями сформованості ціннісних орієнтацій у комунікативній сфері. Оптимальний рівень розвитку ціннісних

орієнтацій (3,7-5,0 балів) продемонстрували 51 студент, що становить 24,3% від загальної кількості респондентів. Ці студенти характеризуються сформованою системою гуманістичних цінностей, збалансованою ієрархією моральних принципів та високим рівнем соціальної відповідальності у комунікативній поведінці. Достатній рівень сформованості ціннісних орієнтацій (2,5-3,6 бала) виявлено у 79 студентів, що складає 37,6% від загальної вибірки. Студенти цієї групи демонструють базове розуміння важливості етичних цінностей у спілкуванні, проте характеризуються ситуативною орієнтацією на моральні принципи та частковою сформованістю ціннісної ієрархії в комунікації. Недостатній рівень розвитку ціннісних орієнтацій (1,0-2,4 бала) зафіксовано у 80 студентів, що становить 38,1% респондентів. Для представників цієї групи характерними є несформованість системи моральних цінностей у спілкуванні, переважання прагматичних мотивів над етичними принципами та егоцентрична спрямованість комунікативної поведінки.

Детальний аналіз результатів за окремими блоками методики показав певні особливості сформованості термінальних та інструментальних цінностей у досліджуваній вибірці. Подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Оцінка рівня сформованості цінностей у сфері міжособистісного спілкування студентів

№	Показник / Цінність	Бали	Рівень значущості / Примітки
1	Середній показник термінальних цінностей	2,7	Достатній рівень розвитку
2	Повага до співрозмовника	3,1	Найвищий показник серед термінальних цінностей
3	Довіра у стосунках	2,9	Високий рівень
4	Співпереживання	2,4	Низький показник
5	Толерантність до інших думок	2,2	Найнижчий показник серед термінальних цінностей
6	Середній показник інструментальних цінностей	2,8	Достатній рівень розвитку

7	Культура мови	3,3	Найвищий показник серед інструментальних цінностей
8	Чесність у висловлюваннях	3,0	Високий рівень
9	Гнучкість у спілкуванні	2,5	Низький показник
10	Дипломатичність	2,4	Найнижчий показник серед інструментальних цінностей
	Загальний індекс ціннісних орієнтацій студентів	2,75	Вказує на достатній рівень сформованості системи цінностей

Наступним етапом був аналіз отриманих результатів за авторським опитувальником мотивації спілкування виявив нерівномірний розподіл студентів за рівнями сформованості мотиваційної структури комунікативної діяльності. Оптимальний рівень розвитку мотивації спілкування продемонстрували 47 студентів, що становить 22,4% від загальної кількості респондентів. Ці студенти характеризуються збалансованою структурою комунікативних мотивів з переважанням соціально значущих та особистісно розвивальних спонукань до спілкування. Достатній рівень сформованості мотиваційної структури спілкування зафіксовано у 83 студентів, що складає 39,5% від загальної вибірки. Студенти цієї групи демонструють помірно виражені мотиви спілкування з певним домінуванням окремих типів мотивації, проте без чіткої інтеграції різних мотиваційних компонентів у цілісну систему. Недостатній рівень розвитку мотиваційної структури спілкування виявлено у 80 студентів, що становить 38,1% респондентів. Для представників цієї групи характерними є слабкий прояв комунікативних мотивів, переважання ситуативних спонукань до спілкування та відсутність стійкої мотиваційної основи для розвитку міжособистісних стосунків.

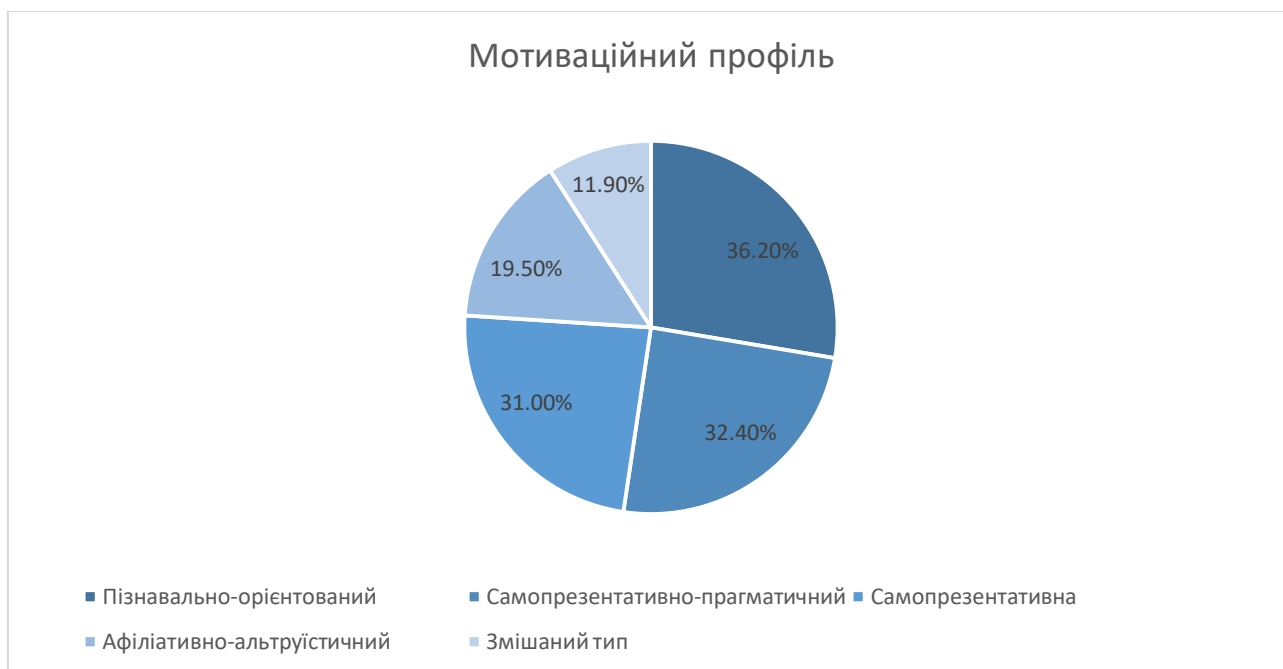

Рис. 2.3. Розподіл студентів за мотиваційними профілями

Аналіз домінантних мотиваційних профілів виявив чотири основні типи студентів за структурою комунікативної мотивації. Пізнавально-орієнтований тип складає 76 респондентів (36,2%) з домінуванням пізнавальних та особистісно розвиваючих мотивів спілкування. Самопрезентативно-прагматичний тип включає 68 студентів (32,4%) з переважанням мотивів самовираження та досягнення особистих цілей через спілкування. Афіліативно-альтруїстичний тип представлений 41 респондентом (19,5%) з домінуванням мотивів емоційної близькості та допомоги іншим. Змішаний тип мотивації характерний для 25 студентів (11,9%) з відсутністю чітко вираженого домінування будь-якого типу мотивів спілкування.

На основі наведеної комплексної анкети «Комунікативна культура студента» та за результатами попередніх методик було проведено дослідження рівня сформованості комунікативної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм.

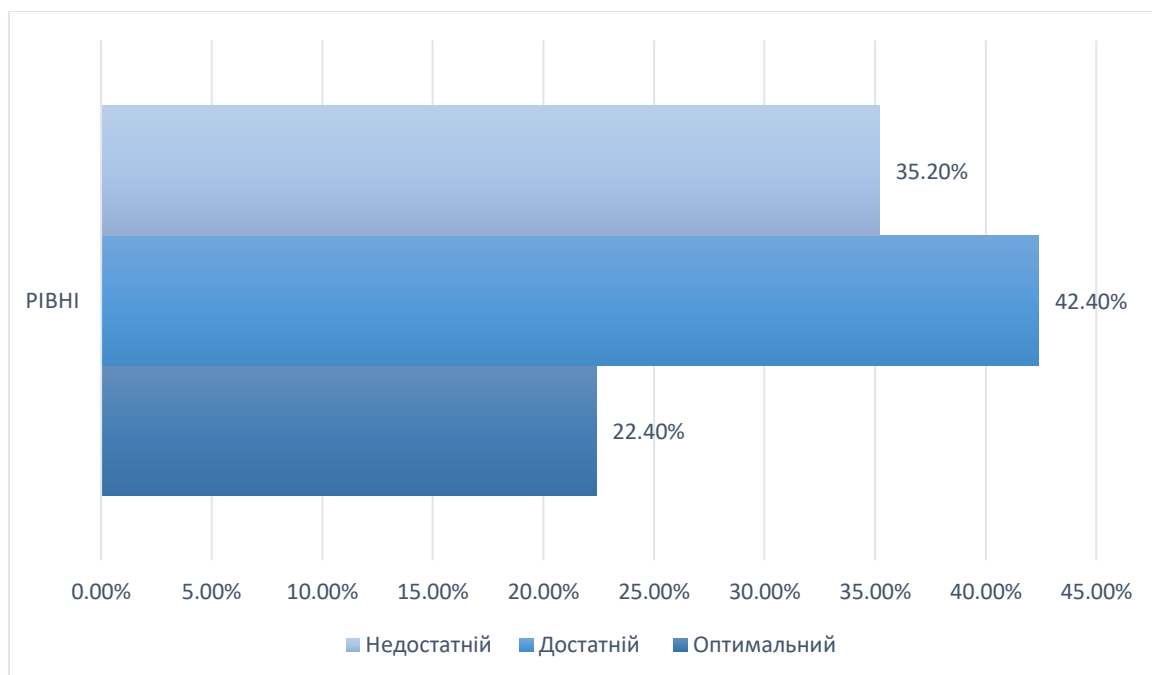

Рис. 2.4. Рівні сформованості комунікативної культури студентів за мотиваційно-ціннісним критерієм

Оптимальний рівень продемонстрували 47 студентів, що складає 22,4% від загальної кількості досліджуваних. Ці студенти характеризуються сформованою системою гуманістичних цінностей у спілкуванні та високим рівнем мотивації до якісної комунікативної взаємодії. Достатній рівень виявлено у 89 студентів, що становить 42,4% вибірки. Дана група студентів демонструє загалом позитивні ціннісні орієнтації та достатню мотивацію до спілкування, проте потребує подальшого розвитку окремих аспектів комунікативної культури. Недостатній рівень зафіксовано у 74 студентів, що дорівнює 35,2% від загальної кількості респондентів. Студенти цієї групи характеризуються несформованістю окремих ціннісних орієнтацій та ситуативною мотивацією до конструктивного спілкування. Отримані результати свідчать про переважання достатнього та недостатнього рівнів сформованості комунікативної культури студентів за мотиваційно-ціннісним критерієм, які разом складають 77,6% від загальної кількості досліджуваних студентів.

Наступним етапом нашого дослідження було виявлення рівнів сформованості комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм, показниками якого є: розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, коректність та нормативність мовлення, навички активного слухання та емпатійного розуміння, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. З цією метою ми використали тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання), методика «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2), автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант), авторська анкета «Самооцінка комунікативних навичок», опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до діяльнісно-когнітивного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса).

Наступний блок запитань опитувальника «Комунікативна поведінка» (блок запитань до діяльнісно-когнітивного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса) дозволив нам оцінити рівень розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до адаптації у комунікативному процесі, здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, граматичну коректність, чіткість та логічність викладу, рівень словникового запасу та використання професійного словника, а також здатність уникати жаргону та сленгу в офіційних ситуаціях.

За результатами проведеного опитування було визначено, що найбільш поширеними вміннями студентів є здатність до самоаналізу, вміння висловлюватися, здатність до адаптації та використання різних комунікативних моделей. Найменш поширені є навички мовлення без жаргонів, коректного та правильного мовлення та використання професійної термінології, що відображено на рис.2.5.

Рис.2.5. Результати оцінювання за опитувальником «Комунікативна поведінка» (блок запитань до діяльнісно-когнітивного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)

Провівши тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання) ми виявили наступний розподіл респондентів за рівнями сформованості комунікативних умінь. Оптимальний рівень продемонстрували 32 студенти, що становить 15,24% від загальної кількості досліджуваних. Ці респонденти виявили відмінне володіння комунікативними техніками, здатність адекватно реагувати на різноманітні комунікативні ситуації та демонструють розвинені навички конструктивного спілкування. Достатній рівень зафіксовано у 87 студентів, що складає 41,43% вибірки. Представники цієї групи характеризуються добрим володінням основними комунікативними навичками, переважно конструктивними реакціями на комунікативні виклики, проте мають окремі труднощі у складних ситуаціях спілкування та потребують розвитку гнучкості комунікативної поведінки. Недостатній рівень виявлено у 91 студента, що становить 43,33% від загальної кількості респондентів. Ця група демонструє недостатньо розвинені комунікативні

навички, схильність до стереотипних реакцій, часті неадекватні відповіді в ситуаціях спілкування та потребує цілеспрямованого навчання для формування комунікативної компетентності. Отримані результати свідчать про переважання достатнього та недостатнього рівнів сформованості комунікативних умінь серед досліджуваних студентів, що в сумі складає 84,76% вибірки. Лише незначна частина респондентів (15,24%) досягла оптимального рівня, що вказує на необхідність посилення уваги до розвитку комунікативних компетенцій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Наступною ми провели методику «Комунікативні та організаторські здібності» (КОС-2), автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант). Методика була адаптована під трирівневу систему оцінювання шляхом об'єднання показників комунікативних та організаторських здібностей у загальний індекс соціально-комунікативної компетентності. Оптимальний рівень відповідає сумарному показнику 11-15 балів (високі рівні за обома шкалами), достатній рівень охоплює 7-10 балів (комбінація високого рівня з достатнім або достатні рівні за обома показниками), недостатній рівень становить 0-6 балів (низькі показники за однією або обома шкалами).

Розподіл студентів за рівнями комунікативних здібностей виявив наступні тенденції. Високий рівень (7-9 балів) продемонстрували 47 студентів (22,38% вибірки), що свідчить про виражену потребу в спілкуванні та легкість встановлення контактів. Достатній рівень (5-6 балів) зафіксовано у 89 респондентів (42,38%), які характеризуються помірною потребою в спілкуванні та вибірковістю у встановленні контактів. Низький рівень (0-4 бали) виявили 74 студенти (35,24%), що вказує на обмежену потребу в спілкуванні та схильність до усамітнення. Розподіл за організаторськими здібностями показав дещо інші результати. Високий рівень (5-6 балів) продемонстрували 34 студенти (16,19%), що свідчить про наявність лідерських якостей та ініціативності. Достатній рівень (3-4 бали) зафіксовано

у 82 респондентів (39,05%), які виявляють періодичні прояви лідерства та готовність до організаторської діяльності. Низький рівень (0-2 бали) показали 94 студенти (44,76%), що вказує на уникнення лідерських ролей та пасивність в організаторській діяльності.

Рис. 2.6. Результати оцінювання за методикою «Комунікативні та організаторські здібності» (КОС-2), автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант)

Отримані результати свідчать про переважання достатнього та недостатнього рівнів сформованості комунікативних та організаторських здібностей серед досліджуваних студентів, що в сумі складає 86,19% вибірки. Лише незначна частина респондентів (13,81%) досягла оптимального рівня, що вказує на необхідність розробки спеціальних програм розвитку соціально-комунікативних компетенцій та лідерських якостей студентів.

Аналіз взаємозв'язку між комунікативними та організаторськими здібностями виявив помірну позитивну кореляцію. Серед студентів з високими комунікативними здібностями 63,83% також демонструють високі або достатні організаторські здібності. Водночас 31,91% респондентів з низькими комунікативними здібностями виявили достатні організаторські здібності, що свідчить про можливість розвитку лідерських якостей навіть

при обмежених комунікативних ресурсах. Найбільш проблемними виявилися питання, пов'язані з ініціативністю у групових справах (питання 7 та 13) - лише 28,57% студентів дали позитивні відповіді, а також здатністю до розв'язування конфліктів (питання 15) - позитивно відповіли 26,67% респондентів. Водночас найкращі результати отримано за питаннями щодо вміння слухати співрозмовника (78,10%) та участі у груповій роботі (71,43%).

За результатами дослідження діяльнісно-когнітивного критерію за допомогою авторської анкети «Самооцінка комунікативних навичок» виявило наступний розподіл респондентів за рівнями самооцінки комунікативних навичок. Оптимальний рівень продемонстрували 37 студентів, що становить 17,62% від загальної кількості досліджуваних. Ці респонденти характеризуються високим рівнем самооцінки комунікативних навичок, впевненістю у власних комунікативних здібностях, що може свідчити як про реальну компетентність, так і про дещо завищену самооцінку. Достатній рівень зафіксовано у 96 студентів, що складає 45,71% вибірки. Представники цієї групи демонструють помірну самооцінку комунікативних здібностей, усвідомлення як сильних, так і слабких сторін своєї комунікативної компетентності, що свідчить про реалістичне ставлення до власних можливостей у сфері міжособистісної взаємодії. Недостатній рівень виявлено у 77 студентів, що становить 36,67% від загальної кількості респондентів. Ця група характеризується заниженою самооцінкою комунікативних навичок, можливими проблемами з впевненістю в собі та потребою в підтримці й цілеспрямованому розвитку комунікативних компетенцій. Аналіз окремих навичок показав, що найвищі середні оцінки студенти надали навичкам активного слухання (3,47 бала), здатності чітко висловлювати думки (3,31 бала) та емпатії й розуміння інших (3,28 бала). Найнижчі самооцінки отримали навички управління конфліктами (2,63 бала), міжкультурної комунікації (2,71 бала) та публічних виступів (2,84 бала).

Отримані результати свідчать про переважання достатнього та недостатнього рівнів самооцінки комунікативних навичок серед

досліджуваних студентів, що в сумі складає 82,38% вибірки. Лише незначна частина респондентів (17,62%) оцінила свої комунікативні здібності на оптимальному рівні.

Таким чином, проаналізувавши результати дослідження за попередніми методиками, ми виявили рівень сформованості комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм.

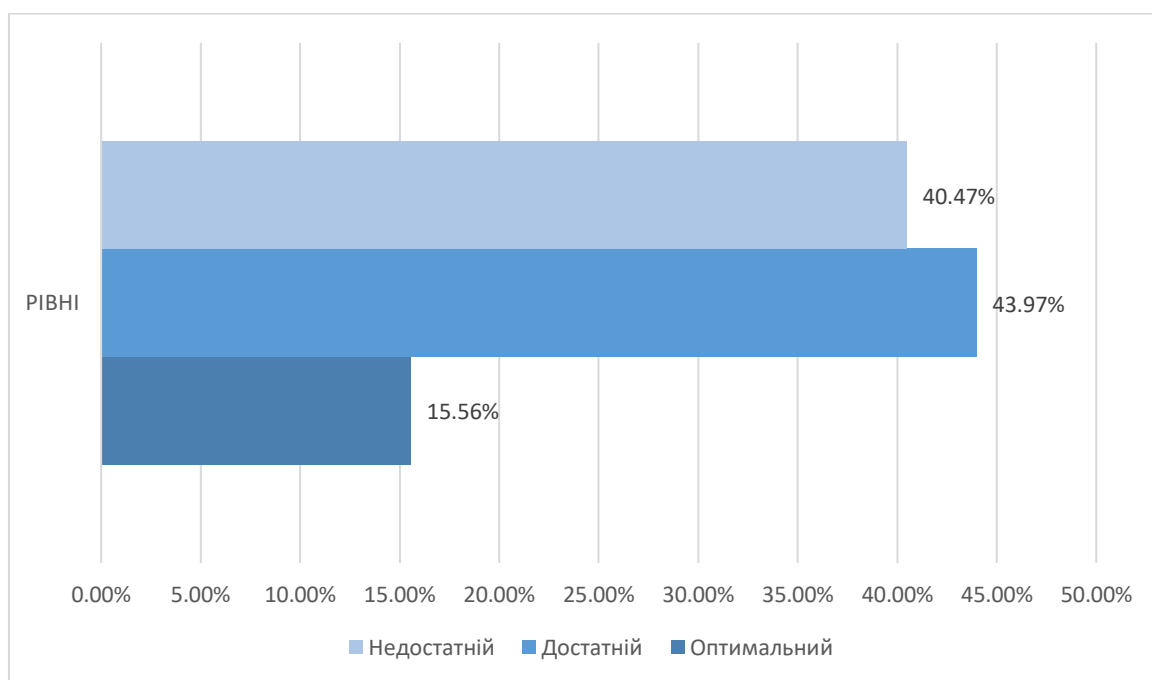

Рис. 2.7. Рівні сформованості комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм

Комплексне дослідження діяльнісно-когнітивного критерію комунікативної культури студентів виявило переважання середніх показників сформованості досліджуваної якості. Достатній рівень продемонстрували 43,97% респондентів, що свідчить про наявність базових комунікативних компетенцій, однак із потребою їх подальшого розвитку та вдосконалення. Недостатній рівень зафіксовано у 40,47% студентів, що вказує на значні прогалини у формуванні практичних навичок спілкування, організаторських здібностей та адекватної самооцінки власних комунікативних можливостей. Ця група потребує цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи. Лише 15,56% досліджуваних досягли оптимального рівня, що свідчить про недостатню ефективність наявної

системи формування комунікативної культури у процесі професійної підготовки. Консистентність результатів за проведеними методиками (коефіцієнт варіації не перевищує 12%) підтверджує надійність отриманих даних та дозволяє зробити обґрунтовані висновки про стан сформованості комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм.

Наступним етапом нашого дослідження було визначення рівня сформованості комунікативної культури студентів за культурно-особистісним критерієм, показниками якого є: дотримання норм комунікативного етикету, емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні, толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні, здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки, етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність, здатність до емпатії та розуміння інших. Для цього нами були проведені наступні методики: авторська анкета «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні», авторська анкета «Комунікативна культура студента», опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань культурно-особистісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса).

Провівши авторську анкету «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні», ми виявили наступне. Аналіз рівня толерантності у спілкуванні показав, що серед досліджуваних студентів оптимальний рівень толерантності демонструють 47 осіб, що становить 22,4% від загальної кількості респондентів. Достатній рівень толерантності виявлено у 89 студентів (42,4% вибірки), що свідчить про помірну відкритість до різноманітності та ситуативні прояви толерантної поведінки. Недостатній рівень толерантності зафіксовано у 74 респондентів, що складає 35,2% від загальної кількості учасників дослідження.

Дослідження рівня рефлексивності у комунікації виявило, що оптимальний рівень розвитку цього компонента мають лише 39 студентів, що становить 18,6% від загальної вибірки. Достатній рівень рефлексивності продемонстрували 97 респондентів (46,2% вибірки), що вказує на

епізодичний характер самоаналізу комунікативної поведінки та часткове усвідомлення власних комунікативних особливостей. Недостатній рівень рефлексивності зареєстровано у 74 студентів, що складає 35,2% від загальної кількості досліджуваних.

Аналіз емпатійних здібностей студентів показав, що оптимальний рівень емпатії у спілкуванні демонструють 52 особи, що становить 24,8% від загальної вибірки. Достатній рівень емпатії виявлено у 94 респондентів (44,8% досліджуваних), що свідчить про вибіркове співпереживання та розуміння переважно очевидних емоційних проявів. Недостатній рівень емпатії зафіксовано у 64 студентів, що складає 30,4% від загальної кількості учасників.

Порівняльний аналіз трьох компонентів показав, що найбільш розвиненим є емпатійний компонент (24,8% студентів з оптимальним рівнем), дещо менше розвинений толерантний компонент (22,4% з оптимальним рівнем), а найменш сформованим виявився рефлексивний компонент (18,6% з оптимальним рівнем). Водночас за показниками недостатнього рівня розвитку лідирують толерантний та рефлексивний компоненти (по 35,2% студентів), що свідчить про необхідність цілеспрямованої роботи над формуванням навичок самоаналізу комунікативної поведінки та розвитком толерантного ставлення до різноманітності у спілкуванні.

Наступний блок запитань опитувальника «Комунікативна поведінка» (блок запитань до культурно-особистісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса) дозволив нам оцінити наскільки особистість усвідомлено та ефективно використовує різні аспекти комунікації. За результатами попереднього опитування встановлено, що рівень комунікативної поведінки за культурно-особистісним критерієм є достатньо високим. Зокрема, 76% студентів вважають, що вони вміють вести діалог не перебиваючи співрозмовника, така сама кількість студентів заявляють, що

розуміють принцип перефразування для класифікації, можуть адекватно використовувати жести, зоровий контакт тощо.

Рис. 2.8. Результати оцінювання за опитувальником «Комунікативна поведінка» (блок запитань до культурно-особистісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса)

Щоб перевірити певність відповідей в ході опитування викладачі здійснюють перевірку кожного параметру з використанням діагностичної бесіди. Загальний рівень оцінювання здійснюється за бальною системою. Оптимальний рівень: 5 балів і більше. Свідчить про усвідомлене використання різних аспектів комунікації, активну зацікавленість у вдосконаленні комунікативних навичок та їх ефективне використання в різних життєвих ситуаціях. Достатній рівень: 3-4 бали. Вказує на певний інтерес до комунікації, проте відсутність активного бажання систематично вдосконалювати комунікативні навички. Недостатній рівень: 2 і менше балів. Свідчить про відсутність активного інтересу до розвитку комунікативних навичок та ухилення від складних комунікативних ситуацій.

Наступне дослідження проводилося з використанням адаптованої комплексної анкети «Комунікативна культура студента» з метою визначення рівня сформованості комунікативної культури за культурно-особистісним критерієм, який включає самооцінку комунікативної компетентності та здатність до вирішення практичних комунікативних завдань. Аналіз

самооцінки комунікативних знань показав, що оптимальний рівень демонструють 41 студент, що становить 19,5% від загальної вибірки. Достатній рівень знань у сфері комунікації оцінили у себе 103 респонденти (49,0% досліджуваних), що свідчить про усвідомлення базового володіння теоретичними основами спілкування. Недостатній рівень комунікативних знань зафіксовано у 66 студентів, що складає 31,4% від загальної кількості учасників дослідження. Дослідження самооцінки комунікативних умінь виявило, що оптимальний рівень практичних навичок спілкування мають 37 студентів, що становить 17,6% від загальної вибірки. Достатній рівень комунікативних умінь продемонстрували 99 респондентів (47,1% досліджуваних), що вказує на часткову сформованість практичних навичок ефективного спілкування. Недостатній рівень умінь у сфері комунікації виявлено у 74 студентів, що складає 35,2% від загальної кількості респондентів. Аналіз самооцінки особистісних якостей, необхідних для ефективної комунікації, показав, що оптимальний рівень розвитку демонструють 49 осіб, що становить 23,3% від загальної вибірки. Достатній рівень особистісних якостей оцінили у себе 96 студентів (45,7% досліджуваних), що свідчить про часткову сформованість емпатії, толерантності та тактовності у спілкуванні. Недостатній рівень розвитку особистісних якостей зафіксовано у 65 респондентів, що складає 31,0% від загальної кількості учасників дослідження.

Результати виконання ситуаційних завдань. Завдання 1: Міжкультурне непорозуміння. Оптимальний рівень вирішення завдання з міжкультурного непорозуміння продемонстрували 34 студенти, що становить 16,2% від загальної вибірки. Достатній рівень виконання завдання показали 108 респондентів (51,4% досліджуваних), що вказує на базове розуміння культурних відмінностей та здатність до конструктивного підходу у вирішенні міжкультурних конфліктів. Недостатній рівень виконання завдання зареєстровано у 68 студентів, що складає 32,4% від загальної кількості учасників дослідження.

Завдання 2: Вирішення конфлікту між однокурсниками. Дослідження здатності до медіації у конфліктних ситуаціях показало, що оптимальний рівень мають 38 студентів, що становить 18,1% від загальної вибірки. Достатній рівень медіаційних навичок продемонстрували 105 респондентів (50,0% досліджуваних), що свідчить про часткову здатність до аналізу конфліктних ситуацій та пошуку компромісних рішень. Недостатній рівень виконання завдання виявлено у 67 студентів, що складає 31,9% від загальної кількості респондентів.

Завдання 3: Підготовка до важливої презентації. Аналіз навичок підготовки та проведення презентацій показав, що оптимальний рівень демонструють 42 особи, що становить 20,0% від загальної вибірки. Достатній рівень презентаційних навичок виявлено у 101 студента (48,1% досліджуваних), що вказує на базову здатність до структурування інформації та врахування особливостей аудиторії. Недостатній рівень виконання завдання зафіксовано у 67 респондентів, що складає 31,9% від загальної кількості учасників дослідження.

Порівняльний аналіз показав, що найбільш розвиненим є компонент особистісних якостей (23,3% студентів з оптимальним рівнем), дещо менше – компонент знань (19,5% з оптимальним рівнем), а найменш сформованим виявився компонент практичних умінь (17,6% з оптимальним рівнем). Серед ситуаційних завдань найкращі результати студенти показали у завданні з підготовки презентації (20,0% з оптимальним рівнем), гірші – у завданнях з вирішення міжособистісних конфліктів та міжкультурного спілкування (18,1% та 16,2% відповідно).

Узагальнивши результати проведених методик, ми виявили рівень сформованості комунікативної культури студентів за культурно-особистісним критерієм (рис. 2.9.)

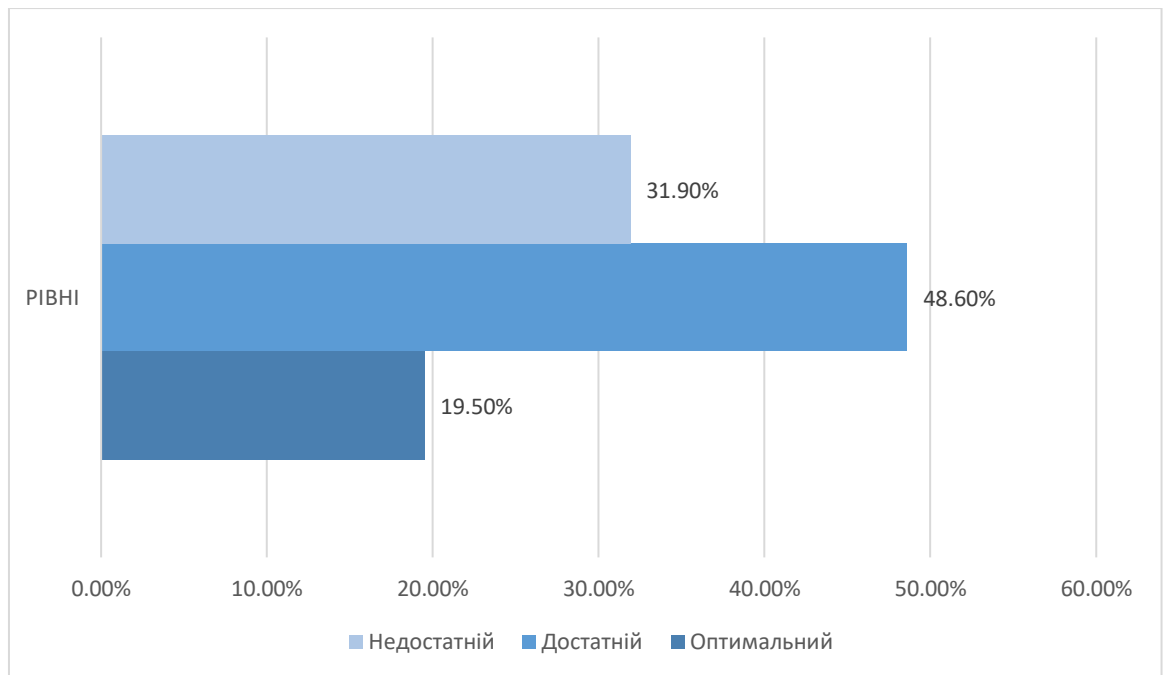

Рис. 2.9. Рівні сформованості комунікативної культури студентів за культурно-особистісним критерієм

Комплексний аналіз результатів дослідження за культурно-особистісним критерієм показав наступний розподіл студентів за рівнями сформованості комунікативної культури. Оптимальний рівень демонструють 41 студент, що становить 19,5% від загальної вибірки. Ці студенти характеризуються високим рівнем самооцінки комунікативної компетентності, розвиненими толерантністю, рефлексивністю та емпатією у спілкуванні, а також здатністю до ефективного вирішення складних міжособистісних ситуацій. Достатній рівень сформованості комунікативної культури виявлено у 102 студентів, що складає 48,6% від загальної кількості респондентів. Ця група характеризується середнім рівнем розвитку досліджуваних компонентів з наявністю базових навичок ефективного спілкування при необхідності подальшого розвитку окремих аспектів комунікативної компетентності. Недостатній рівень комунікативної культури зафіксовано у 67 студентів, що становить 31,9% від загальної вибірки. Студенти цієї групи демонструють значні труднощі у міжособистісному спілкуванні, низький рівень толерантності та рефлексивності, а також проблеми у вирішенні комунікативних завдань.

Узагальнений аналіз результатів дослідження дозволяє виділити наступні тенденції. Переважання середніх показників: 80,5% студентів демонструють достатній або недостатній рівень розвитку комунікативної культури, що вказує на необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи з розвитку комунікативної компетентності. Дисбаланс між компонентами: виявлено нерівномірність розвитку окремих компонентів комунікативної культури, зокрема відставання рефлексивного компонента та практичних умінь. Проблеми міжкультурної комунікації: найбільші труднощі студенти відчують у ситуаціях міжкультурного спілкування, що актуалізує потребу у спеціальній підготовці до взаємодії у полікультурному середовищі. Завищена самооцінка: спостерігається тенденція до завищеної самооцінки комунікативних можливостей порівняно з реальними показниками виконання практичних завдань.

Отже, нами було здійснено аналіз результатів педагогічного оцінювання рівня сформованості комунікативної культури студентів за трьома критеріями.

Таблиця 2.3.

Загальні результати сформованості комунікативної культури студентів за трьома критеріями

Рівень	Кількість студентів	Відсоток
Оптимальний	40	19,2%
Достатній	95	45,0%
Недостатній	75	35,8%
Загальні дані	210	100%

На наступному етапі роботи ми визначили склад експериментальних і контрольних груп. Контрольні групи складала 104 студенти Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» та Державного університету інфраструктури та технологій, а

експериментальну групу 106 студентів Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Визначення складу експериментальних і контрольних груп дозволило нам здійснити порівняння результатів констатувального етапу експерименту

Отже, нами було здійснено аналіз результатів педагогічного оцінювання рівня сформованості показників комунікативної культури студентів за трьома критеріями. Дані, отримані в результаті застосування комплексу діагностичних методик узагальнено в змісті таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Розподіл учасників КГ та ЕГ за всіма критеріями і рівнями сформованості показників комунікативної культури студентів (закінчення констатувального експерименту)

Критерії	Рівні	КГ – 104 респ.		ЕГ – 106 респ.	
		Абс.	%	Абс.	%
Мотиваційно-ціннісний	оптимальний	25	24	22	20,8
	достатній	45	43,3	44	41,5
	недостатній	34	32,7	40	37,7
Діяльнісно-когнітивний	оптимальний	17	16,3	15	14,2
	достатній	47	45,2	44	41,5
	недостатній	40	38,5	47	44,3
Культурно-особистісний	оптимальний	22	21,2	19	17,9
	достатній	51	49	51	48,1
	недостатній	31	29,8	36	34
Загальні дані	оптимальний	21	20,5	19	17,6
	достатній	48	45,8	46	43,7
	недостатній	35	33,7	41	38,7

Аналіз даних, поданих у таблиці 2.6 дозволив засвідчити достатній рівень сформованості комунікативної культури у значної частини опитаних

респондентів (КГ – 45,8% і ЕГ – 43,7%). На недостатньому рівні показники варіюють в межах 33,7-38,7%. Оптимальний рівень продемонстрували КГ – 20,5%, ЕГ – 17,6%.

Таким чином, здійснений нами аналіз рівнів сформованості комунікативної культури студентів дозволив дійти таких висновків:

1. Існує потреба внесення коректив у освітній процес з метою підвищення рівня комунікативної культури студентів за трьома критеріями.

2. Особлива увага має бути зосереджена на організацію та наповнення соціокультурного середовища закладу вищої освіти різноманітними методами та формами роботи, які б максимально задовольняли інтереси студентів та викликали в них бажання брати активну участь, таким чином стимулюючи комунікативну взаємодію та розвиваючи комунікативну культуру.

3. Необхідно активізувати виховну роботу закладів вищої освіти, зокрема кураторів академічних груп, науково-педагогічних працівників, керівників творчих об'єднань, гуртків, а також органів студентського самоврядування щодо формування комунікативної культури студентів.

Отже, здійснений нами аналіз комунікативної культури студентів дозволив спроектувати подальшу експериментальну роботу та обґрунтувати педагогічні умови та методичне забезпечення формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

2.2. Впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти

Ефективність процесу формування комунікативної культури студентів значною мірою залежить від науково обґрунтованого визначення та цілеспрямованого впровадження педагогічних умов, які створюють оптимальне освітнє середовище для розвитку комунікативних

компетентностей майбутніх фахівців. Педагогічні умови, розуміючи їх як сукупність обставин освітнього процесу, забезпечують досягнення поставлених цілей навчання та виховання, відтак повинні відображати специфіку соціокультурного середовища закладу вищої освіти та враховувати характеристики студентів. Щоб обґрунтувати педагогічні умови перетворення соціокультурного середовища закладів вищої освіти в чинник формування комунікативної культури студентів потрібно з'ясувати, що мається на увазі під цими умовами.

У філософському розумінні категорія «умова» є однією з ключових, поряд з такими як особистість, діяльність, матерія тощо. «Умова» у словнику психолого-педагогічних термінів Ю. Бугана та В. Урупського розглядається як «категорія, що вказує на взаємозв'язок предмета з явищами, що його оточують, без яких цей предмет не може існувати чи розвиватися» [31, с. 129]. В українському педагогічному словнику умова розглядається як «обставина, від якої щось залежить, ситуація, в якій щось відбувається» [162, с. 462]. Н. Житник розуміє педагогічну умову як зовнішню обставину, яка впливає на педагогічний процес і яка була створена педагогом з метою досягнення певного результату [66]. О. Бовдир зазначає, що «педагогічні умови - це результат цілеспрямованого вибору, побудови та застосування змісту, методів та форм навчання для досягнення мети» [27, с. 225]. Педагогічні умови Л. Дарійчук визначає як «обставини, від яких залежить чи відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей» [58, с. 59]. Отже, більшість дослідників під «педагогічними умовами» розуміють сукупність об'єктивних можливостей, змісту, педагогічних прийомів, форм та методів [17; 27; 58; 76].

Методологічні засади поняття «педагогічні умови» інтегрують різні підходи, забезпечуючи науково обґрунтоване конструювання освітнього процесу, в якому педагогічні умови виступають важливим фактором ефективного досягнення освітніх результатів [98].

Розглядаючи поняття «педагогічні умови» К. Дубич визначає його як сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених заходів педагогічного процесу, які забезпечують досягнення конкретної мети [64].

У нашому дослідженні ми спиратимемося на підходи К. Дубич і трактуватимемо педагогічні умови формування комунікативної культури студентів як сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних чинників соціокультурного середовища закладу вищої освіти, які цілеспрямовано використовуються для підвищення рівня сформованості комунікативної культури здобувачів освіти.

Досліджуючи питання створення ефективного освітнього простору Н. Рибка зазначає, що добре підібрана сукупність педагогічних умов може значно підвищити ефективність педагогічної системи [134]. Українська дослідниця К. Приходченко виділяє такі ознаки педагогічних умов:

- агрегат зовнішніх об'єктів освітнього середовища, які перебувають у певних відносинах із предметом педагогічного дослідження;
- сукупність внутрішніх характеристик (станів, якостей) предмета дослідження, від яких певною мірою залежить розв'язання проблеми [129].

Педагогічні умови, за версією І. Бахова [17], представляють систему взаємозв'язаних елементів навчально-виховного процесу, спрямовані на формування конкретної компетентності та її розвиток до вищого рівня. У контексті формування професійно-комунікативної компетентності перекладачів науковець виділяє такі педагогічні умови:

- цілеспрямованість і системність організації навчальної та наукової роботи, орієнтованої на діалогічну взаємодію, співпрацю і партнерство між викладачем і студентом;
- оновлення програми навчання, враховуючи комунікативний потенціал студентів, створення позитивного емоційного фону та розширення можливостей для активного професійного спілкування як під час навчання, так і під час практики або наукових досліджень;

- використання інтерактивних методик навчання, які сприяють взаємодії всіх учасників освітнього процесу з метою розвитку комунікативної компетентності, емпатії, рефлексії, соціальної активності студентів;
- керування процесом розвитку комунікативних навичок студентів з боку викладачів.

Аналізуючи ці умови, можна підкреслити, що вони взаємопов'язані та доповнюють одне одного. Головне – створити оптимальне середовище для ефективного опановування комунікативною культурою, враховуючи початковий рівень кожного студента. Такий підхід вимагає від викладача глибоких комунікативних навичок, емпатії, толерантності та інших якостей, що сприяють формуванню комунікативної культури у студентів.

Впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів передбачає системний підхід до організації освітнього процесу, який ґрунтується на інтеграції теоретичних знань з практичною діяльністю, створенні ситуацій автентичного спілкування та забезпеченні постійної рефлексії комунікативного досвіду. Такий підхід вимагає координації зусиль всіх суб'єктів освітнього процесу – викладачів, студентів, адміністрації закладу, а також залучення зовнішніх партнерів для створення максимально наближених до реальних умов комунікативних ситуацій.

На основі здійсненого науково-теоретичного аналізу проблеми та узагальнення результатів, отриманих під час констатувального етапу експерименту, нами було визначено й обґрунтовано *зміст педагогічних умов*, що забезпечують ефективність процесу формування комунікативної культури студентів.

Виходячи з визначених компонентів та особливостей соціокультурного середовища закладу вищої освіти, визначимо набір педагогічних умов, які сприяють впливу соціокультурного оточення ЗВО на процес формування комунікативної культури студентів.

1. Організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

2. Впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти.

3. Актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів.

При обґрунтуванні умов формування комунікативної культури основним завданням було розкрити сутність конкретної педагогічної умови та методичного забезпечення, яке б сприяло реалізації даної умови, з'ясувати, можливості впливу соціокультурного середовища ЗВО на процес формування комунікативної культури студентів.

1) Організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти передбачає організацію роботи та вибір форм і методів, які дозволяють стимулювати розвиток культури мовлення та формувати передумови для створення навчально-професіональної спільноти в межах закладів вищої освіти.

Організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії студентів у межах соціокультурного середовища закладу вищої освіти є необхідною педагогічною умовою формування їхньої комунікативної культури. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти виступає як простір соціального досвіду, де відбувається взаємодія представників різних культур, ціннісних орієнтацій, поглядів і стилів спілкування. Саме в процесі активної участі студентів у спільній творчій, культурно-просвітницькій та комунікативно спрямованій діяльності створюються умови для розвитку навичок ефективного спілкування, міжкультурної толерантності, емоційної чутливості та здатності до співпраці. Міжособистісна взаємодія, яка відбувається в контексті освітнього процесу, забезпечує засвоєння норм і правил соціального співіснування, сприяє формуванню навичок

конструктивного діалогу, вирішення конфліктів, аргументації власної позиції. Міжкультурна взаємодія, своєю чергою, активізує процеси прийняття різноманітності, розширює комунікативний досвід і формує готовність до взаєморозуміння в полікультурному середовищі.

Емоційне та активне залучення студента до процесу вважається ключовим моментом в рамках пропонованого практикуму для формування комунікативної культури. Це стан, коли студент глибоко зацікавлений у навчанні, відчуває емоційний настрій, приймає та цінує участь в спільних заняттях. Для підтримання такої активності, нами запропоновано створювати ситуації успіху для кожного студента. Це моменти, коли він відчуває своє досягнення, отримує позитивний відгук та розуміє, що його зусилля були варті того. Це допомагає зміцнити його віру в себе та розбудити інтерес до самопізнання та професійного росту. Особистий інтерес, добровільність участі, незвичність подій, спільна діяльність, безпосереднє спілкування - це важливі відмінні риси подій. І якщо захід є тимчасовим, то подія довго залишається у свідомості особи як «ситуація-зразок» відкритих відносин і спільного пошуку значень. Це дає підстави говорити про прояв у події ціннісно-змістовних, діяльнісних та комунікативних характеристик середовища.

Отже, подія є формою спілкування, пізнання, трансформації, співпраці викладачів і студентів ЗВО. Студенти отримують можливість проявити себе, краще пізнати інших, дивитися на себе та світ під новим кутом, у них формуються індивідуальні якості та погляди. Подія надає «можливість реалізувати свою сутність, бути справжнім». Це сприяє рефлексії події, аналізу та обговоренню того, що відбувається, що є рефлексивною характеристикою середовища.

З цією метою ми організували для студентів практикум «Простір формування комунікативної культури», форму позааудиторної роботи (додаток Б). Його концепція дозволила реалізувати в соціокультурному середовищі закладів вищої освіти можливість поєднання змісту професійної

підготовки з формуванням комунікативної культури через організацію взаємопов'язаних форм та методів роботи; стимулювання рефлексії студентів; створення навчально-професіональної спільноти в освітньому процесі; стимулювання емоційного розвитку.

Мета практикуму - формування й розвиток комунікативної культури студентів.

Загальна структура практикуму складається з теоретико-прикладних занять, які містить комплекс різних форм роботи та націлені на розв'язання ключових проблем, які виявлені в ході опитування студентів. Основні завдання курсу орієнтовані на:

- підвищення мотивації до самовдосконалення та формування комунікативної культури;
- покращення комунікативних навичок та підготовка студентів до ведення переговорів у діловому середовищі;
- передача майстерності комунікативної культури, які дозволять студентам розкрити свої індивідуальні потреби, ділові якості та творчий потенціал.

Таблиця 2.5.

Програма практикума «Простір формування комунікативної культури»

Модуль 1: Основи комунікативної культури (9 годин)

Заняття	Мета	Зміст	Практичні завдання
Заняття 1. «Архітектура комунікативного простору» (3 години)	Створити концептуальне розуміння комунікативної культури як системи.	Картографування особистого комунікативного простору; Аналіз комунікативних ситуацій через призму контексту; Діагностика власного комунікативного стилю	Створення «мапи комунікативних зон» власного життя; Рольова гра «Перехрестя культур»; Складання індивідуального комунікативного портрету

Заняття 2. «Мова тіла як універсальний код» (3 години)	Розвинути навички невербальної комунікації.	Декодування мови жестів та міміки; Проксеміка: простір як засіб комунікації; Параметри голосу та їх вплив на сприйняття	Вправи з «німого театру»; Аналіз відеофрагментів публічних виступів; Практикум з модуляції голосу
Заняття 3. «Активне слухання як мистецтво» (3 години)	Опанувати техніки ефективного слухання та розуміння.	Рівні слухання: від поверхневого до емпатійного; Техніки перефразування та уточнення; Подолання бар'єрів сприйняття	Парні вправи з активного слухання; Аналіз власних «слухових звичок»; Тренінг емпатійної комунікації

Модуль 2: Конструктивна взаємодія (12 годин)

Заняття	Мета	Зміст	Практичні завдання
Заняття 4. «Конфлікт як ресурс розвитку» (3 години)	Сформулювати конструктивне ставлення до конфліктних ситуацій.	Типологія конфліктів та їх функції; Стратегії поведінки в конфлікті; Медіація як спосіб розв'язання суперечок	Симуляція конфліктних ситуацій; Розробка алгоритму конструктивного розв'язання конфлікту; Практикум медіативних технік
Заняття 5. «Мистецтво переконання та аргументації» (3 години)	Розвинути навички логічної аргументації та етичного впливу.	Структура переконливого повідомлення; Логічні та емоційні аргументи; Етика впливу та маніпуляції	Дебати на актуальні теми; Аналіз рекламних повідомлень; Створення переконливої презентації
Заняття 6. «Командна комунікація та лідерство» (3 години)	Розвинути навички роботи в команді та лідерського спілкування.	Ролі в команді та їх комунікативні особливості; Стили лідерства	Командні проекти з розподілом ролей; Практикум фасилітації; Аналіз

		та їх комунікативне вираження; Фасилітація групових процесів	власного лідерського потенціалу
Заняття 7. «Публічний виступ як перформанс» (3 години)	Опанувати мистецтво публічного виступу.	Структура ефективного виступу; Робота з аудиторією та управління увагою; Подолання страху публічних виступів	Індивідуальні виступи з відеозаписом; Аналіз та взаємооцінка презентацій; Техніки релаксації перед виступом

Модуль 3: Сучасні виклики комунікації (9 годин)

Заняття	Мета	Зміст	Практичні завдання
Заняття 8. «Цифрова комунікативна етика» (3 години)	Розвинути навички етичної цифрової комунікації.	Особливості онлайн-комунікації; Цифровий етикет та нетикет; Управління цифровою репутацією	Аудит власних соціальних мереж; Створення кодексу цифрової етики; Симуляція онлайн-дискусій
Заняття 9. «Міжкультурна комунікація у глобалізованому світі» (3 години)	Розвинути міжкультурну компетентність.	Культурні різності в комунікації; Подолання стереотипів та упереджень; Стратегії адаптації в мультикультурному середовищі	Культурні симуляції; Аналіз кейсів міжкультурного непорозуміння; Розробка гідів міжкультурної комунікації
Заняття 10. «Критичне мислення та медіаграмотність» (3 години)	Розвинути навички критичного аналізу інформації.	Розпізнавання маніпулятивних технік; Фактчекінг та верифікація інформації; Етика	Аналіз новинних повідомлень; Створення власного медіаконтенту;

		поширення інформації	Практикум фактчекінгу
--	--	----------------------	-----------------------

Модуль 4: Інтеграція та розвиток (6 годин)

Заняття	Мета	Зміст	Практичні завдання
Заняття 11. «Рефлексія комунікативного досвіду» (3 години)	Інтегрувати отримані знання та навички.	Аналіз власного розвитку протягом курсу; Ідентифікація сильних сторін та зон розвитку; Планування подальшого розвитку	Створення портфоліо комунікативних досягнень; Взаємний коучінг у парах; Складання індивідуального плану розвитку
Заняття 12. «Комунікативні проєкти та презентація результатів» (3 години)	Продемонструвати набуті компетентності через проєктну діяльність.	Презентація індивідуальних та групових проєктів; Взаємооцінка та зворотний зв'язок; Планування подальшої діяльності	Презентація фінальних проєктів; Церемонія завершення курсу; Створення спільної декларації комунікативної культури

Даний практикум дозволяє варіювати з місцем проведення, тому залежно від проблематики того чи іншого заняття, наявних можливостей та інших зовнішніх факторів, практикум «Простір формування комунікативної культури студентів» проводився в навчальних аудиторіях, в гуртожитку, в бібліотеці, в студентських клубах, молодіжних службах, прилеглих територіях рекреаційного призначення тощо. Проводячись поза формальним навчальним простором, ми створювали атмосферу дружнього і невимушеного спілкування, що дозволило студентам відчути себе більш розслаблено та готовими до активної участі.

В процесі вибору та формування тем ми зважали на важливість впливу на визначені нами складові комунікативної культури студентів. Практикум структурований таким чином, що допомагав моделювати різні ділові

ситуації. Це, зокрема, і вправи на проведення переговорів, ведення ділових зустрічей, презентації проєктів чи інших ділових ідей. Такі практичні заняття не тільки розвивають ділові комунікативні навички, але й сприяють згуртованості студентів. Разом вони долають комунікативні бар'єри, вчаться довіряти одне одному, розуміти й приймати різні погляди.

Завдяки практикуму, студенти зміцнювали свої соціальні зв'язки. Спільні заняття допомагали їм краще пізнати одне одного, формуючи тісний колектив, який з часом перетворюється в плідне середовище для подальшого розвитку. Наприклад, гуртожиток став не просто місцем проживання, але й платформою для обміну ідеями, емоцій, знань і досвідом.

Наступною формою організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії студентів був дискусійний клуб «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію» (додаток В). На нашу думку, цікавою та ефективною формою роботи зі студентами, зокрема в умовах творчих об'єднань є дискусійний клуб. При використанні такого методу роботи в команді дуже важливо, щоб отриманий результат був результатом колективної творчості, групового співробітництва, щоб кожен член групи зробив свій внесок. Також ефективна навчальна розмова особливо при з'ясуванні рівня засвоєння матеріалу, теоретичного осмислення практичного досвіду, шліфування та доповнення наявних знань, з'ясування взаємозв'язків теорії та практики, різних частин навчального матеріалу, мотиваційний вплив на студентів.

Місія клубу: створити відкритий простір для розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та формування культури конструктивного діалогу серед студентської молоді.

Мета: зацікавити студентів у вивченні актуальних питань та проблем сучасного світу та сприяти формуванню у студентів ораторських здібностей, лідерські якості, комунікабельності, умінню поважати співрозмовника, активному слуханню.

Завдання:

- 1) обговорення актуальних питань та проблем сучасного світу;
- 2) прийняття рішень та висновків з питань, що обговорюються;
- 3) внесення пропозицій з тієї чи іншої тематики до органів управління університету, міста, республіки;
- 4) обмін думками, досвідом, розуміння та підтримка.

Таблиця 2.6.

Програма дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію»

Вступний блок

Тема	Мета	Зміст	Практична частина
Зустріч 1. «Мистецтво дискусії: правила гри»	Ознайомлення з принципами конструктивної дискусії	Знайомство учасників; Правила ведення дискусії; Типи аргументів; Техніки слухання	Вправа «Позиція-Аргумент-Приклад»; Міні-дебати; Хартія дискусійного клубу
Зустріч 2. «Підготовка до дискусії: дослідження та аналіз»	Розвиток навичок підготовки до обговорення складних тем	Пошук і верифікація інформації; Аналіз точок зору; Структурування та контраргументи	Воркшоп з фактчекінгу; Карта аргументів; Тренінг позицій

Основний блок: тематичні дискусії

Тема	Формат	Зміст	Практична частина
Зустріч 3. «Чи покращили соціальні мережі стосунки людей?»	Класичні дебати	Глобальна взаємодія; Поверхневість онлайн-комунікації; Ехо-камери	Питання: Що таке дружба в соцмережах? Чи можливо спілкування без особистого контакту?
Зустріч 4. «Чи має бути	Панельна дискусія з	Гендерна рівність; Досвід	Питання: Що таке справедливість? Як

обов'язкова військова служба для жінок?»	ротацією позицій	інших країн; Альтернативні форми служби	поєднати цінності з викликами?
Зустріч 5. «Онлайн освіта vs традиційна освіта»	Фішбоул- дискусія	Якість знань, соціалізація, доступність, економіка, технології	ШІ як заміна вчителя Як зберегти людський фактор?
Зустріч 6. «Сучасний ідеал: міфи та реальність»	Світове кафе	Медіа та ідеали, стандарти краси, тиск, body positivity, роль освіти	Хто формує ідеали Чи можна жити без орієнтирів на ідеал?
Зустріч 7. «Технології: роблять нас розумнішими чи навпаки?»	Сократівський діалог	Доступ до інформації, залежність, когнітивні функції, цифрові vs традиційні навички	Що означає бути розумним? Чи загрожують технології унікальності людини?
Зустріч 8. «Ейджизм – проблема лише людей похилого віку?»	Парламентські дебати	Вікова дискримінація, стереотипи, конфлікти, культурні відмінності, правовий захист	Чи є дискримінація молоді? Чи існує 'зворотний ейджизм'?
Зустріч 9. «Професійний вибір: гроші чи задоволення?»	Круглий стіл	Work-life balance, мотивація, цінності, стабільність, самореалізація	Зміна системи цінностей Компроміс між мрією та реальністю
Зустріч 10. «Екологічна свідомість: особиста відповідальність чи системні зміни?»	Дебати	Роль особи, відповідальність бізнесу, державна політика, споживання, майбутнє	

Зустріч 11. «Штучний інтелект: помічник чи загроза?»	Панельна дискусія з експертами	Етика, автоматизація, приватність, вплив ІІ на рішення, регулювання	
Зустріч 12. «Глобалізація: єднання світу чи загроза культурі?»	Дискусія	Культурний обмін, економіка, мови, локальні традиції, ідентичність	
Зустріч 13. «Приватність у цифрову епоху: право чи привілей?»	Дискусія з рольовою грою	Персональні дані, державний контроль, цифрові права, безпека vs приватність	
Зустріч 14. «Соціальна нерівність: викоринити чи прийняти?»	Фішбоул з ротацією	Причини, роль освіти, політика, меритократія, глобальний аспект	

Підсумковий блок

Тема	Формат	Зміст	Практична частина
Зустріч 15. «Рефлексія досвіду: як змінилися наші комунікативні навички»	Рефлексивний семінар	Аналіз змін; Обговорення досвіду; Планування подальшого розвитку	Портфоліо аргументів; Взаємний фідбек; Самооцінка
Зустріч 16. «Майбутнє діалогу: створюємо власні теми для дискусій»	Креативна майстерня	Генерація тем; Планування клубу; Пам'ятка оратора	Церемонія завершення програми

Крім загальних тем для обговорення, пропонувалися ще теми, які були практико-орієнтовані на майбутню професію студентів, оскільки ми

проводили дану форму роботи для студентів, які навчаються за спеціальностями: 011 – Освітні, педагогічні науки; 231 – Соціальна робота; 073 – Менеджмент; 053- Психологія. І якщо на початку нашої роботи ми пропонували студентам теми та готували дискусійні питання, то в подальшій роботі студенти самостійно за власної ініціативи виконували цей процес.

Для здійснення ефективної комунікативної діяльності важливо уміти бачити та аналізувати переваги та недоліки у спілкуванні різних комунікаторів, промовців. Тому ми залучали студентів до спостереження за публічними виступами на різних заходах, зокрема, керівників закладів, викладачів, студентського активу, запрошених гостей, професійних ведучих, фахівців з ораторської майстерності, або ж відео виступи. Від студента вимагалось зафіксувати способи комунікації, ораторські прийоми, дотримання норм спілкування, реакцію на співрозмовника тощо. Ми виявили таку особливість у роботі студентів, як за первинного перегляду студенти не можуть відразу виділити комунікативні дії. Емоційна реакція не дозволяє їм включатися до інтелектуальної діяльності з виділення та класифікації комунікативних дій. Ми дійшли висновку, що таку роботу доцільно з відеоматеріалами і здійснювати перегляд декілька разів. Перший раз – з установкою на емоційне сприйняття ситуації, вдруге – на виділення комунікативних процесів, прийомів, втретє – на їх класифікацію. Систематична робота з відео матеріалами дозволила в короткий термін навчити студентів бачити ситуацію та доводити вибір тих чи інших комунікативних дій з боку вчителя. Це також дозволило студентам продумувати проєктувати власні комунікації в аналогічній ситуації.

2) Впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти.

Впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти є однією з ключових педагогічних умов формування комунікативної культури студентів. Сучасна вища освіта потребує оновлення дидактичного

інструментарію з урахуванням потреб студентів у розвитку гнучких комунікативних умінь, критичного мислення, вміння працювати в команді, вирішувати проблеми й адаптуватися до динамічних умов соціокультурного середовища.

Інтерактивні технології навчання передбачають організацію такого освітнього процесу, в якому студенти виступають не пасивними слухачами, а активними учасниками, залученими до діалогу, обміну думками, вирішення практичних завдань. Методики групової взаємодії, тренінги, дискусії, рольові та ділові ігри, кейс-методи створюють ситуації живого спілкування, в яких формуються й удосконалюються навички ефективної вербальної та невербальної комунікації, активного слухання, самопрезентації, аргументації позиції тощо. Застосування активних методів навчання сприяє також формуванню внутрішньої мотивації студентів до самовираження, розвитку емоційного інтелекту, емпатії та відповідального ставлення до процесу спілкування. Крім того, такі методи створюють умови для саморефлексії, аналізу власного комунікативного досвіду й усвідомленого його вдосконалення.

В процесі організації нашої роботи для вибудовування позиційної взаємодії використовувалися різні педагогічні технології та інтерактивні методи навчання: ігри, дискусії, мозковий штурм, кооперації, рішення проблемних ситуацій, підготовка презентацій, аналіз відеофільмів та ін. Акцент робився на побудові діалогу, в розвитку вміння слухати, розмірковувати над запропонованою проблемою. Ми використовували розмову як одну з форм активного навчання та залучення студентів до спільної діяльності.

- Для лекційної частини використовується традиційний метод передачі теоретичного матеріалу в аудиторії. Інструменти: презентації, мультимедійні проектори, дошка. Технологічне забезпечення: Програми для створення презентацій (наприклад, Microsoft PowerPoint, Google Slides).

- Дискусійний метод - метод активного навчання, де студенти обговорюють певну тему під керівництвом викладача. Інструменти: фліпчарти, маркери, стільці для круглого столу. Технологічне забезпечення: Додатки для онлайн-дискусій (якщо потрібно провести дискусію віртуально), такі як Zoom або Microsoft Teams.

- Кейс-метод (метод ситуативного аналізу) - аналіз реальних ситуацій або моделей ситуацій для формування практичних навичок. Інструменти: приклади кейсів, робочі зошити для записів. Технологічне забезпечення: бази даних з кейс-стаді, спеціалізовані платформи для кейс-методу.

- Рольові ігри - метод, що дозволяє студентам відчувати себе в різних ролях для розвитку комунікативних навичок. Інструменти: сценарії рольових ігор, реквізит. Технологічне забезпечення: Відеокамери для запису і аналізу рольових ігор, платформи для віртуальних рольових ігор.

На різних етапах формувального експерименту ми впроваджували зі студентами інтерактивні форми роботи (таблиця 2.7.)

Таблиця 2.7.

Інтерактивні форми роботи для формування комунікативної культури студентів

1. Тренінгові заняття з розвитку комунікативної компетентності

№	Назва теми тренінгу	Мета
1	Мистецтво ефективного спілкування (додаток Д)	Формування навичок активного слухання, чіткої аргументації, конструктивного діалогу
2	Емпатія як основа міжособистісного порозуміння (додаток Ж)	Розвиток емоційної чутливості та вміння враховувати емоції інших
3	Конфлікт – це ресурс: навички ненасильницької комунікації (додаток З)	Засвоєння моделей вирішення конфліктів без агресії
4	Самопрезентація: говори про себе впевнено (додаток И)	Тренування уміння презентувати себе, ідеї, проєкти

2. Рольові ігри та моделювання ситуацій

№	Назва	Зміст
1	Співбесіда з роботодавцем	Імітація професійного діалогу
2	Комунікація в команді	Сценарії з вирішення завдань у групі
3	Університет без конфліктів	Рольова гра щодо способів конструктивної поведінки
4	Студентське самоврядування: обговорення змін	Обговорення в форматі сесії студентської ради
5	Перевтілення	Подолання невпевненості та емоційної тривожності

3. Кейс-методи

№	Назва кейсу	Мета
1	Ситуація мовного непорозуміння в полікультурній групі	Аналіз причин і пошук шляхів комунікативного порозуміння
2	Непорозуміння між викладачем і студентом	Практика конструктивної взаємодії
3	Груповий проєкт: лідер і команда	Визначення комунікативних ролей у спільній діяльності
4	Медіакомунікація та маніпуляція: як розпізнати?	Розвиток критичного мислення та аналізу медіаповідомлень

4. Інтерактивні лекції з елементами діалогу

Тема лекції	Додаткові елементи
Комунікативна культура: сутність і структура (додаток І)	Опитування, рефлексивні вправи
Вербальна та невербальна комунікація (додаток ІІ)	Моделювання ситуацій, приклади з відео
Бар'єри в спілкуванні: психологічні та культурні аспекти (додаток ІІІ)	Робота в парах, обговорення реальних кейсів

Позитивне схвалення отримала від студентів гра «Перевтілення». З метою подолання невпевненості та емоційної тривожності використовувалася гра, коли студентам роздавалися обрані ролі, що вимагають прояву вербальних та невербальних способів комунікації. Наприклад:

«Я – лампа! Красива, старовинна. Стою на журнальному столику і даю навколишнім світло, а коли світло, стає легше, тепліше. Але в мені потрібно періодично міняти лампочку, коли я світитиму весь час, відведений мені.»

«Я – вікно! Я дозволяю бачити все, що відбувається на вулиці: хороше та погане. Мені б хотілося, щоб бачили тільки добре, світле, те, що приносить радість, і якщо мені зроблять віконниці, то я закриватиму їх, коли побачу щось погане. Не хочу засмучувати когось.»

«Я – пухнасті кімнатні капці! Вони такі затишні, м'які, теплі. Ми даруємо радість, відчуття комфорту. Якщо нас постійно одягати, ми не дамо захворіти. Але нас не можна кидати у воду, інакше ми розмокнемо і станемо незручними».

«Я – велика м'яка подушка! На мені яскрава рожева у квіточку наволочка. Я дарую світлі сни і від цього я весь день з гарним настроєм. Але якщо це погані сни, то я весь день не можуть знайти собі місце, мені дуже соромно. Вибачте мені за це. Але чомусь це від мене не залежить, хоча я роблю все можливе і постараюся продовжувати свою місію».

«Я – величезний камін! Я дуже гордий. Адже я зроблений з мармуру і на мені стоять різні антикварні речі. Моя місія – давати тепло, світло, затишок, комфорт, зігрівати не лише тіло, а й душу. Я радий тому, що можу принести радість. І особливо пишаюся саме цим. Це дає мені впевненість і силу, яку передаю іншим.»

Проводячи цю гру, ми звернули увагу, що в першому її представленні частина студентів із задоволенням взяли правила, ролі та образи та імпровізували, а інша частина відмовилися брати участь у цьому, хотіли б виконати одну з ролей, але їм заважала власна сором'язливість та страх здатися незграбним і невмілим. Однак сприймали образи інших доброзичливо, позитивно їх оцінювали і радили як краще і виразніше створити образ. Це показало, що друга частина студентів готова до комунікації, але не можуть подолати емоційно-психологічний бар'єр і продемонструвати це самотійно.

Ефективними інтерактивними технологіями були ряд вправ, які спрямовані на комунікативну взаємодію. Наприклад, одну із перших вправ, яку ми проводили була вправа «Емпатія». Її мета - створення атмосфери

довіри, відкритості. Один із ведучих пропонує учасникам «відчути», зрозуміти іншого. За кілька хвилин учасникам пропонується висловити свою думку: що за людина сусід, партнер, який у нього/неї характер, що вона любить, її захоплення? (у вільній формі, все, що хочеться сказати). Усі висловлювання фіксуються і потім аналізуються. У вправі «Спіч на 1,5 хвилини» використовувався методика «трьох дзеркал». Кожному учасникам давалося завдання: протягом 1,5 хвилин вимовити щось із єдиною метою викликати симпатії групи. Вправу записували за допомогою відео і потім аналізували. Першим аналіз проводив автор, потім група і, нарешті, ведучі (три дзеркала). У ході аналізу розглядалися особливості перцептивних процесів, успіхи та труднощі учасників: що допомагає та заважає у спілкуванні. Дані вправи дозволили виявити комунікативний потенціал учасників, відпрацювати елементи норм ділового та міжособистісного спілкування.

Головною ознакою ігрових методів було імпровізаційне розігрування учасниками заданої проблемної ситуації, у ході якої вони виконували ролі різних дійових осіб. Крім аналізу недоліків спілкування, проблем міжособистісної та професійно-педагогічної взаємодії, цей метод дозволив членам групи практично випробувати й закріпити нові, більш ефективні способи й прийоми спілкування, професійно важливі комунікативні вміння.

Ефективним методом формування комунікативної культури студентів був «Мозковий штурм», форма роботи з колективного генерування ідей. Велике значення успіху мозкового штурму має формулювання проблеми. Проблема може бути поставлена в узагальненому або конкретно-практичному варіанті. Вибір форми постановки проблеми залежить від організаційних умов роботи групи, цілей роботи. Оскільки одним із наших завдань була підтримка інтересу до професійної діяльності, орієнтація на саморозвиток та самореалізацію, на заняттях ми використовували конкретно-практичні проблеми: способи вирішення дитячо-батьківських конфліктів у сім'ї, корекція навичок спілкування дітей, методи розвитку комунікативних

здібностей та ін. Студенти об'єднувалися в групи та висували ідеї розв'язання запропонованої проблеми. На першому етапі ідеї не обговорювалися, лише фіксувалися. На наступному етапі починалося обговорення ідей, співвіднесення їх із вже наявними знаннями з проблеми. З усіх запропонованих вибиралися найбільш раціональні. На цьому етапі важлива роль педагога, який спрямовує вибір у правильному напрямку.

Для виконання завдань нашого дослідження ми залучали студентів старших курсів, які вже мають певні досягнення в особистісному та професійному становленні, самостійно проводити майстер-класи для інших студентів чи гостей, наприклад, абітурієнтів на Дні відкритих дверей. Під майстер-класом ми розуміємо особливу форму роботи, що ґрунтується на «практичних» діях демонстрації творчого вирішення певного пізнавального та проблемного завдання. Підготовка майстер-класу студентом проходить за підтримки педагога через спільну діяльність, співробітництво. Наприклад, за підтримки автора дослідження студенти підготували та провели понад 20 майстер-класів. Наприклад: «Секрети спілкування», «Зарядка для інтелекту», «Дорога до успіху», «Лідер – він який?», «Життя в задоволення» тощо.

Участь у подібних формах роботи дає змогу розвивати компоненти формування комунікативної культури студентів, відкритість до діалогу, комунікативні інтереси, відкритість до нових методів комунікації, вміння аргументувати, словниковий запас, зоровий контакт, вміння вести діалог. Можливість самостійної діяльності стимулює прояв та становлення у майбутніх фахівців власного індивідуального стилю у професійній діяльності.

На цьому етапі обов'язково учасниками експериментальних груп проводилося обговорення проведених запропонованих форм роботи. Студенти оцінювали продуктивні й непродуктивні особливості власного професійного спілкування, визначали рівень сформованості в себе основних елементів комунікативної культури та розробляли індивідуальні плани, програми самовдосконалення комунікативного аспекту своєї професійної

діяльності, розвитку в себе рис, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності.

Слід зазначити, що формування комунікативної культури триває не лише під час професійної підготовки студентів у закладах вищої освіти. Процес становлення, розвитку й корекції особливостей комунікативної культури триває і після закінчення навчання, протягом усього періоду професійної діяльності. Тому в процесі проведення цього етапу значна увага приділялася нами розвитку в майбутніх фахівців спрямованості на оптимізацію комунікативного аспекту своєї професійної діяльності.

Одним із вагомих напрямків роботи у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти є волонтерська діяльність, яка, безумовно, впливає на формування особистості студента і, зокрема, формування його комунікативної культури. Вибір сфер волонтерської діяльності був зумовлений майбутньою професійною діяльністю студентів. Волонтерський рух передбачав проведення соціальних акцій, розповсюдження корисної інформації, проведення волонтерських зборів, участь у соціальних проєктах. Волонтерська діяльність студентів здійснювалася через групову рефлексію та обговорення, відкрите міжособистісне спілкування, стимулюючи виникнення неформальних, емоційно забарвлених зв'язків та відносин, взаєморозуміння та дружби. Це сприяло створенню позиційної взаємодії між учасниками. Студентам пропонувалося обговорити актуалізацію та розповсюдження волонтерського руху в ЗВО, залучення нових волонтерів, форми та способи реалізації діяльності. Таким чином, створювалася ситуація успіху для учасників, проводились ділові ігри «Я - волонтер!», «Естафета добра», щоб посилити впевненість, забезпечити емоційну та діяльнісну включеність студентів у співпрацю.

3) *Актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів* передбачала комплексний підхід до трансформації традиційного освітнього середовища у

багатофункціональний простір, який стимулює різноманітні форми міжособистісної взаємодії та культурного розвитку.

Створення фізичних просторів для неформального спілкування є фундаментальною основою реалізації даної умови. Це передбачало облаштування коворкінг-зон, студентських лаунжів, відкритих амфітеатрів, артпросторів та мультифункціональних залів, де студенти можуть вільно взаємодіяти поза межами аудиторних занять. Важливим є створення різнорівневих комунікативних зон - від просторів для особистого спілкування до великих відкритих площ для масових заходів.

Ефективне використання фізичного простору закладу вищої освіти для формування комунікативної культури студентів передбачає цілеспрямовану трансформацію традиційного середовища в активне комунікативно-розвивальне середовище, де кожен елемент інфраструктури виконує специфічні педагогічні функції у процесі розвитку комунікативних компетентностей майбутніх фахівців.

Аудиторний простір як основна частина освітнього середовища ЗВО може бути оптимізований для створення максимально сприятливих умов комунікативної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Традиційне розташування меблів у вигляді рядів, орієнтованих на викладача, доцільно замінити на варіативні конфігурації, що сприяють інтерактивній взаємодії. Кругове або напівкругове розташування столів створює атмосферу рівноправного діалогу та стимулює активну участь кожного студента в обговоренні навчальних питань. Організація роботи в малих групах передбачає можливість швидкої трансформації аудиторного простору для забезпечення ефективної командної роботи та розвитку навичок колективного прийняття рішень. Спеціально обладнані дискусійні зони в межах аудиторій або як окремі приміщення створюють можливості для проведення дебатів, круглих столів, мозкових штурмів та інших форм колективного обговорення проблемних питань.

Бібліотечний простір ЗВО має значний потенціал для формування комунікативної культури студентів через створення спеціальних зон для групової роботи та інтелектуального спілкування. Організація читальних залів з варіативними робочими місцями, що включають як індивідуальні кабінки для самостійної роботи, так і простори для колективного обговорення навчальних матеріалів, сприяє розвитку навичок академічної комунікації. Створення спеціальних переговорних кімнат для роботи над груповими проєктами забезпечує можливості для розвитку навичок ефективної командної взаємодії та презентації результатів дослідницької діяльності.

Простори загального користування, включаючи фое, коридори, рекреаційні зони та території навколо навчальних корпусів, можна активно використовувати для створення неформального комунікативного середовища університету. Облаштування комфортних зон відпочинку з м'якими меблями, столиками для настільних ігор, інформаційними стендами сприяє розвитку спонтанного спілкування між студентами різних факультетів та курсів, що розширює їх комунікативний досвід та формує навички міжособистісної взаємодії в неформальній обстановці.

Конференц-зали та актові зали ЗВО відіграють важливу роль у формуванні навичок публічного виступу та презентації результатів академічної діяльності. Організація студентських конференцій, захистів курсових та дипломних робіт, творчих вечорів та інших публічних заходів у цих приміщеннях забезпечує можливості для практичного застосування комунікативних навичок у ситуаціях, максимально наближених до реальних професійних умов. Обладнання таких залів сучасними аудіовізуальними системами, мікрофонами та іншими технічними засобами створює професійні умови для розвитку медіакомунікативних компетентностей студентів.

Спеціалізовані лабораторії та майстерні можуть бути адаптовані для проведення тренінгів з розвитку комунікативних навичок, зокрема створення

медіалабораторій для навчання основам журналістики, радіо- та телемовлення, підготовки мультимедійних презентацій. Організація лінгафонних кабінетів для вивчення іноземних мов сприяє формуванню міжкультурної комунікативної компетентності. Створення спеціальних тренінгових приміщень для проведення рольових ігор, психологічних тренінгів та групових вправ забезпечує можливості для розвитку емоційного інтелекту та навичок ефективної міжособистісної взаємодії.

Спортивні споруди ЗВО можуть ефективно використовуватися для формування комунікативної культури через організацію командних видів спорту, що розвивають навички координації групових дій, лідерства та взаємопідтримки. Проведення спортивних змагань, турнірів та фестивалів створює можливості для розвитку навичок організації та координації масових заходів, публічного коментування спортивних подій та взаємодії з різноманітними аудиторіями.

Студентські гуртожитки як простір постійного проживання та спілкування студентів мають особливе значення для формування комунікативної культури. Організація спільних кухонь, кімнат відпочинку, навчальних кімнат та творчих майстерень у гуртожитках сприяє розвитку навичок побутової комунікації, вирішення конфліктних ситуацій, організації спільної діяльності та культурного дозвілля. Створення системи студентського самоврядування в гуртожитках забезпечує можливості для розвитку організаторських та лідерських якостей мешканців.

Відкриті простори університетського кампусу, включаючи парки, сквери, подвір'я та спеціально облаштовані зони відпочинку, можуть використовуватися для проведення літніх навчальних занять, пленерних дискусій, презентацій творчих проєктів та інших форм навчальної діяльності на свіжому повітрі. Організація амфітеатрів або літніх майданчиків для проведення публічних лекцій, концертів та театральних вистав створює можливості для розвитку артистичних та презентаційних навичок студентів.

Музейні та виставкові простори ЗВО можуть стати майданчиками для організації екскурсійної діяльності, що розвиває навички публічного виступу та культурно-просвітницької комунікації. Студенти можуть виступати в ролі екскурсоводів, що сприяє формуванню навичок адаптації комунікативного стилю до потреб різних аудиторій та розвитку культурно-історичних знань.

Інформаційні центри та приймальні комісії університету можуть використовуватися як навчальні майданчики для розвитку консультативних та сервісних комунікативних навичок. Участь студентів старших курсів у роботі цих підрозділів як волонтерів забезпечує практичний досвід професійної комунікації з абітурієнтами, їх батьками та іншими зацікавленими сторонами.

Кафетерії та їдальні ЗВО, як місця щоденного перебування великої кількості студентів, можуть бути організовані таким чином, щоб стимулювати міжкультурне спілкування та обмін досвідом між представниками різних факультетів, курсів та національностей. Організація тематичних вечорів, культурних презентацій та гастрономічних фестивалів у цих приміщеннях сприяє розширенню культурного кругозору студентів та розвитку толерантності до різноманітності.

Ефективне використання всіх зазначених просторів ЗВО для формування комунікативної культури студентів вимагає системного підходу до планування та координації діяльності різних структурних підрозділів, а також активного залучення самих студентів до процесу створення комунікативно-розвивального середовища. Важливим є також забезпечення гнучкості у використанні просторів, що дозволяє адаптувати їх до мінливих потреб освітнього процесу та індивідуальних особливостей студентських груп.

В процесі нашого формувального експерименту, враховуючи можливості закладів вищої освіти, карантинні та безпекові умови, ми пристосовували та використовували фізичний простір соціокультурного середовища ЗВО для реалізації завдань нашої роботи. Крім вищезазначених

форм роботи, які ми реалізовували в межах першої та другої педагогічної умови, ми створювали рекламно-інформаційну продукцію та розміщували її рекреаційних зонах та фое ЗВО.

Інформаційні стенди з тематичними рубриками становили основу стаціонарної рекламно-інформаційної продукції і передбачали регулярно оновлювані матеріали з розвитку комунікативних навичок. Рубрика «Мистецтво спілкування» містила практичні поради щодо ефективного ведення діалогу, техніки активного слухання, способи вирішення комунікативних конфліктів та стратегії переконання в академічному та професійному середовищі (додаток К). Рубрика «Етикет сучасного фахівця» містила інформацію про норми ділової комунікації, правила поведінки на офіційних заходах, особливості онлайн-спілкування та корпоративну культуру різних професійних сфер.

Інтерактивні плакати з QR-кодами забезпечували можливість швидкого доступу до додаткових матеріалів через мобільні пристрої студентів. Такі плакати містили посилання на відеолекції з техніки публічного виступу, подкасти про міжкультурну комунікацію, онлайн-тести для самооцінки комунікативних навичок та інтерактивні тренажери для розвитку риторичних здібностей. Використання QR-кодів дозволяло оновлювати контент без заміни друкованих матеріалів, забезпечуючи актуальність та релевантність інформації.

Мотиваційні постери з короткими текстовими повідомленнями були розроблені з урахуванням психологічних особливостей студентської аудиторії та сучасних тенденцій графічного дизайну. Серія постерів «Успішна комунікація - ключ до кар'єри» містила статистичні дані про важливість комунікативних навичок для професійного зростання, цитати відомих особистостей про силу слова та візуальні метафори, що ілюструють принципи ефективного спілкування. Постери «Говори впевнено» містили практичні поради щодо подолання страху публічних виступів, техніки контролю хвилювання та методи підготовки до презентацій. Крім того, було

створено серію мотиваційних наліпок з комунікативною тематикою дозволяє студентам забрати частину позитивної енергії з собою. Короткі девізи типу «Слухай активно», «Говори зрозуміло», «Будь впевненим» нагадували про важливість ефективної комунікації в повсякденному житті та освітній діяльності.

Інформаційні буклети та флаєри, розміщені в спеціальних стійках біля зон відпочинку, містили структуровану інформацію про можливості розвитку комунікативних навичок в ЗВО. Буклет «Розмовні клуби та дискусійні платформи» презентував інформацію про чинні студентські організації, дискусійний клуб тощо. Флаєр «Календар комунікативних подій» інформував про майбутні тренінги, майстер-класи, конференції та інші заходи, спрямовані на формування комунікативної культури.

Також була створена віртуальна та реальна дошка «Поради від студентів студентам», яка дозволяла кожному студенту залишити власну пораду щодо ефективного спілкування, поділитися досвідом успішної презентації або рекомендувати корисні ресурси для розвитку комунікативних навичок. Інтерактивна карта «Мови світу в нашому університеті» візуалізувала мовне різноманіття студентського контингенту та заохочувала до міжкультурного спілкування.

Загалом, організація місць для неформального спілкування з відповідним інформаційним супроводом заохочувала студентів до практичного застосування комунікативних навичок. Розміщення в таких зонах карток з темами для розмови, питаннями для знайомства, ідеями для групових дискусій створювало сприятливі умови для розвитку навичок ефективної комунікації та соціальної взаємодії. Також розвиток онлайн-платформ для студентського спілкування, створення віртуальних спільнот за інтересами, організація онлайн-заходів розширювало можливості комунікації та формувало навички цифрової взаємодії. Це особливо важливо в контексті сучасних технологічних трендів та дистанційного навчання.

Варто зазначити, що ефективність рекламно-інформаційної продукції для формування комунікативної культури студентів значною мірою залежить від регулярного оновлення контенту, використання сучасних дизайнерських рішень, врахування специфіки студентської аудиторії та забезпечення інтерактивності матеріалів. Важливим є також створення єдиної візуальної концепції, що об'єднує всі елементи рекламно-інформаційної системи та сприяє формуванню цілісного образу ЗВО як середовища, що сприяє комунікативному розвитку особистості.

Отже, процес впровадження педагогічних умов мав поетапний характер та передбачав поступове ускладнення комунікативних завдань, розширення сфер застосування комунікативних навичок та збільшення рівня самостійності студентів у виборі комунікативних стратегій. Важливим аспектом цього процесу є забезпечення наступності між різними рівнями освіти та міждисциплінарної інтеграції, що дозволяє формувати цілісну систему комунікативних компетентностей майбутнього фахівця.

Під час проведення формувального експерименту ми реалізовували умови для підвищення рівня кожного з показників визначених нами критеріїв формування комунікативної культури студентів. Визначені форми роботи реалізовували ряд ключових завдань, які розподілені за трьома основними напрямками: мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-когнітивний та культурно-особистісний. Для ефективного вирішення цих завдань пропонується застосування педагогічних підходів, які базуються на інтерактивних авторських методиках. Ці методики спрямовані на активізацію студентів, стимулюючи їх внутрішню мотивацію до навчання та саморозвитку. Вони включають рольові ігри, які допомагають студентам відчувати себе в різних життєвих ситуаціях, групові обговорення, які сприяють розвитку критичного мислення, та парне спілкування, яке надає можливість кожному учаснику бути в центрі уваги та отримати зворотний зв'язок від свого партнера.

Діяльнісно-когнітивний напрямок акцентує на глибокому розумінні та застосуванні знань у практичній діяльності. Він містить завдання, які

орієнтовані на розвиток аналітичних та критичних навичок мислення студентів. Для досягнення цієї мети використовуються кейс-методи, дискусії на основі реальних ситуацій, проблемно-орієнтовані проєкти. Основна мета - навчити студентів самостійно аналізувати інформацію, висловлювати власне бачення проблеми та приймати обґрунтовані рішення.

Культурно-особистісний напрямок передбачав, які спрямовані на формування культурної ідентичності, особистісного розвитку та самовдосконалення студентів. Застосовувалися методики, що допомагали розширити культурний горизонт, розвивати емоційний інтелект, вчитися сприймати та поважати культурні особливості інших. Крім того, здійснювався акцент на рефлексії власних цінностей та пошуку власного життєвого шляху.

Систематизуємо напрями та форми роботи, які сприяли формуванню відповідних показників за визначеними критеріями у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Технологічне забезпечення процесу формування комунікативної культури студентів

Критерії	Показники	Форми роботи
Мотиваційно-ціннісний	Відкритість до комунікацій та контактність	• Практикум «Простір формування комунікативної культури» • Ділові ігри «Я-волонтер!», «Естафета добра» • Мотиваційні постери «Успішна комунікація - ключ до кар'єри», «Говори впевнено» • Тренінгове заняття «Самопрезентація: говори про себе впевнено» • Майстер-класи: «Секрети спілкування», «Зарядка для інтелекту», «Дорога до успіху», «Лідер – він який?», «Життя в задоволення»
	Комунікативні інтереси та прагнення	
	Інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик	
	Ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації	
	Готовність працювати в команді	

	Здатність до конструктивної критики	Серія мотиваційних наліпок з комунікативною тематикою
Діяльнісно-когнітивний	Розуміння принципів ефективної комунікації	- Дискусійний клуб «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію» - Рольові ігри: «Співбесіда з роботодавцем», «Комунікація в команді», «Університет без конфліктів», «Студентське самоврядування: обговорення змін», «Перевтілення»
	Здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях	Тренінгові заняття: «Мистецтво ефективного спілкування», «Конфлікт – це ресурс: навички ненасильницької комунікації»
	Вміння формувати та висловлювати аргументи	Інтерактивні лекції з елементами діалогу: «Комунікативна культура: сутність і структура», «Вербальна та невербальна комунікація», «Бар'єри в спілкуванні: психологічні та культурні аспекти»
	Коректність та нормативність мовлення	Інформаційні стенди з тематичними рубриками «Мистецтво спілкування», «Етикет сучасного фахівця»
	Навички активного слухання та емпатійного розуміння	- Інтерактивні плакати з QR-кодами - Буклет «Розмовні клуби та дискусійні платформи»
	Здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації	
Культурно-особистісний	Дотримання норм комунікативного етикету	Практикум «Простір формування комунікативної культури»
	Емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні	Тренінгове заняття «Емпатія як основа міжособистісного порозуміння»,
	Толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні	Кейс-метод: «Ситуація мовного непорозуміння в полікультурній групі», «Непорозуміння між викладачем і студентом», «Груповий проєкт: лідер і команда»,
	Здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки	

	Етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність	«Медіакомунікація та маніпуляція: як розпізнати?» • Віртуальна дошка «Поради від студентів студентам» • Інтерактивна карта «Мови світу в нашому університеті»
	Здатність до емпатії та розуміння інших	

Розробки зазначених форм подані у додатках.

Отже, наше дослідження дозволило довести, що визначені нами педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти (організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти; актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів) можна практично реалізувати завдяки розробленим формами роботи зі студентами. Таким чином, в ході формувального етапу експерименту під кожен визначену нами педагогічну умову було впроваджено певні форми роботи і результати цього були відображені в змінах динаміки показників комунікативної культури студентів.

Здійснена в підрозділі характеристика впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти передбачала необхідність проведення контрольного етапу експериментальної роботи, на якому буде здійснена оцінка на аналіз ефективності впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів.

2.3. Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи з формування комунікативної культури студентів закладу вищої освіти

Формувальний експеримент був проведений протягом 2021-2024 року у двох закладах вищої освіти: Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова та Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, студенти яких склали експериментальну групу. На контрольному етапі формувального експерименту були залучені студенти Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія», Державного університету інфраструктури та технологій, які склали контрольну групу.

На формувальному етапі у дослідженні брали участь 210 студентів. До складу експериментальної групи було зараховано 106 осіб, до складу контрольної групи – 104 особи. Студенти експериментальної групи залучалися до участі у формах роботи передбачених програмою формувального експерименту.

Відповідно до завдань формувального експерименту, ефективність впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти реалізується завдяки комплексному формуванню мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-когнітивного, культурно-особистісного критеріїв. Оцінка ефективності впровадження педагогічних умов здійснювалася шляхом порівняння результатів експериментальних та контрольних груп до і після проведення формувального експерименту.

На контрольному етапі було повторно оцінено рівень сформованості показників комунікативної культури студентів контрольних та експериментальних груп. Для перевірки достовірності отриманих результатів використовувалися методи математичної статистики. Також було окреслено перспективні напрями подальшого вивчення цієї проблеми.

Нами повторно була застосована авторська програма педагогічного оцінювання рівнів сформованості показників комунікативної культури студентів. Діагностичні інструменти залишилися незмінними. Процес педагогічного оцінювання проводився поступово, з урахуванням заздалегідь визначених критеріїв і відповідних показників. Очікуваним результатом було покращення рівня комунікативної культури студентів за всіма визначеними критеріями.

Відповідно до мотиваційно-ціннісного критерію оцінювалися такі показники: відкритість до комунікацій та контактність, комунікативні інтереси та прагнення, інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик, ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації, готовність працювати в команді, здатність до конструктивної критики. З цією метою ми використовували такі діагностичні методики: методика «Ціннісні орієнтації в комунікації» (адаптована за М. Рокичем), авторський опитувальник мотивації спілкування, авторська анкета «Комунікативна культура студента», опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до мотиваційно-ціннісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса).

На основі алгоритму аналізу результатів педагогічного оцінювання, розробленого під час констатувального етапу експерименту, було визначено розподіл рівнів сформованості показників комунікативної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм. Отримані результати відображені на рисунку 2.10.

За результатами повторного оцінювання рівня сформованості показників комунікативної культури студентів після проведення формувального експерименту за мотиваційно-ціннісним критерієм отримано наступні статистичні дані. У контрольній групі (104 студенти) відбулися помірні позитивні зміни в розподілі студентів за рівнями сформованості комунікативної культури. Оптимальний рівень продемонстрували 28 студентів (26,92%), що на 3 особи більше порівняно з початковими показниками. Достатній рівень зафіксовано у 52 студентів (50,00%), що

становить збільшення на 7 осіб. Відповідно, кількість студентів з недостатнім рівнем скоротилася до 24 осіб (23,08%), що на 10 студентів менше від початкових показників.

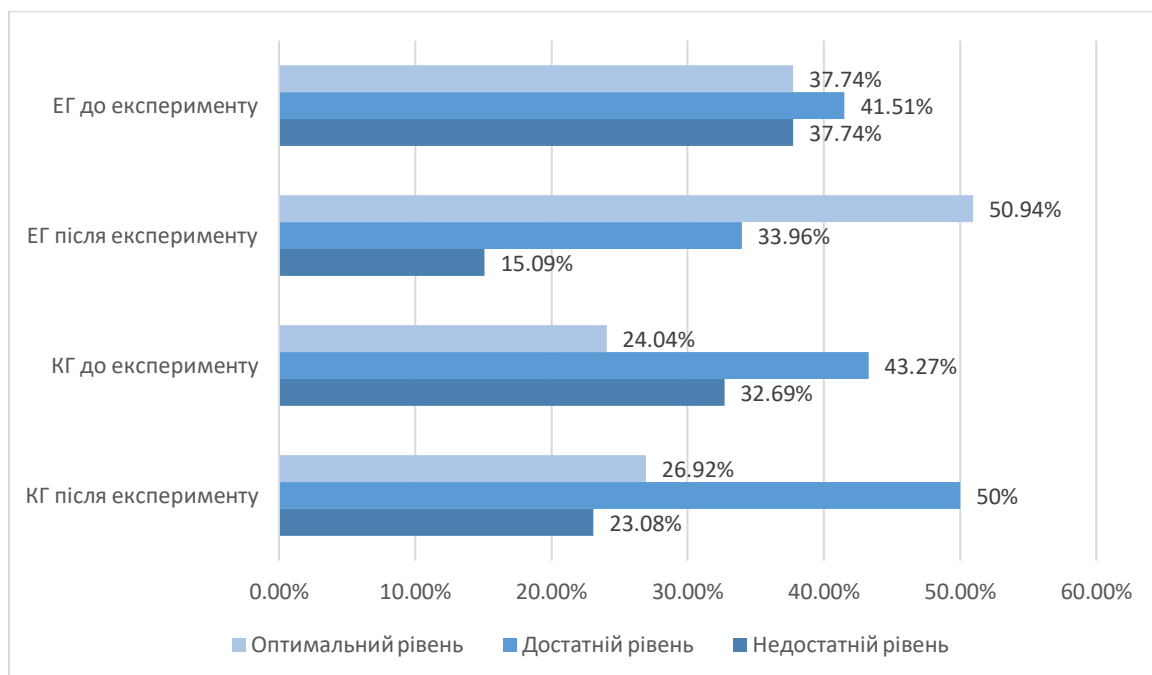

Рис. 2.10. Рівень сформованості показників комунікативної студентів за мотиваційно-ціннісним критерієм

В експериментальній групі (106 студентів) спостерігалися більш виражені позитивні зміни. Оптимальний рівень сформованості комунікативної культури досягли 54 студенти (50,94%), що становить збільшення на 32 особи порівняно з початковими результатами. Достатній рівень зафіксовано у 36 студентів (33,96%), що означає зменшення на 8 осіб. Кількість студентів з недостатнім рівнем суттєво скоротилася до 16 осіб (15,09%), що на 24 студенти менше від початкових показників.

Отримані результати свідчать про значно вищу ефективність формувального експерименту в експериментальній групі, де майже половина студентів досягла оптимального рівня сформованості комунікативної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм, тоді як у контрольній групі цей показник становить лише чверть від загальної кількості студентів.

Перевірка достовірності виявлених змін здійснювалася за використанням критерія Стюдента, який показує, чи є різниця між середніми значеннями двох вибірок статистично значущою. На практиці цей критерій дозволяє визначити, чи відрізняються дві групи в результаті впровадження певного втручання (в нашому випадку - експериментального курсу) або ж різниця може бути пояснена випадковими факторами. Таким чином, за допомогою критерію Стюдента ми можемо об'єктивно оцінити ефективність експериментального курсу у порівнянні з контрольною групою.

Вибір t-критерію Стюдента в порівнянні з коефіцієнтом кореляції Пірсона обумовлено тим, що метою дослідження було визначення відмінностей між групами, а не виявлення ступеня лінійної залежності між двома наборами даних. Коефіцієнт Пірсона більше підходить для визначення ступеня залежності між змінними, тоді як t-критерій дозволяє оцінити, чи є відмінності між середніми значеннями двох груп статистично значущими.

Таблиця 2.9.

Аналіз статистичної значимості за критерієм Стюдента
Статистичні характеристики груп

Показники	КГ		ЕГ	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Середнє значення ($\bar{X}$)	1,913	2,038	1,830	2,358
Дисперсія (S^2)	0,604	0,544	0,610	0,570
Стандартне відхилення (S)	0,777	0,738	0,781	0,755

Розрахунок змін

Група	Середнє значення до	Середнє значення після	Приріст (Δ)	Дисперсія приросту
КГ	1,913	2,038	0,125	0,574
ЕГ	1,830	2,358	0,528	0,590
Різниця			0,403	

Результати критерію Стюдента

Статистичний показник	Значення
Об'єднана дисперсія (S_p^2)	0,582
Стандартна помилка (SE)	0,105
t-статистика	3,84
Ступені свободи (df)	208
Критичне значення ($\alpha = 0,05$)	1,97
Критичне значення ($\alpha = 0,01$)	2,60

Інтерпретація результатів

Рівень значимості	Критичне значення	Розрахункове значення	Результат	Висновок
$\alpha = 0,05$	1,97	3,84	$t > t_{0,05}$	Статистично значуща різниця
$\alpha = 0,01$	2,60	3,84	$t > t_{0,01}$	Високо статистично значуща різниця

Статистичний аналіз підтверджує ефективність проведеного формувального експерименту. В експериментальній групі спостерігаються статистично значимі позитивні зміни за мотиваційно-ціннісним критерієм формування комунікативної культури студентів ($t = 5,176$, $p < 0,001$), тоді як у контрольній групі зміни не досягають рівня статистичної значимості. Різниця між групами після експерименту також є статистично значимою ($t = 3,200$, $p < 0,01$), що свідчить про ефективність застосованих методів формування комунікативної культури.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів сприяє формуванню показників мотиваційно-ціннісного критерію. Узагальнення результатів педагогічного оцінювання показників мотиваційно-ціннісного критерію комунікативної культури студентів на етапі формувального експерименту подано в таблиці 2.10, 2.11.

Таблиця 2.10.

Рівень сформованості показників комунікативної культури студентів за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівень	Кількість студентів	
	КГ - 104	ЕГ - 106

	Абс.	%	Абс.	%
Оптимальний	28	26,92	54	50,94
Достатній	52	50	36	33,96
Недостатній	24	23,08	16	15,09

Таблиця 2.11.

Порівняльний аналіз змін між групами

Рівень сформованості	Контрольна група (зміни, %)	Експериментальна група (зміни, %)	Різниця
Оптимальний	+2,88	+30,19	+27,31
Достатній	+6,73	-7,55	-14,28
Недостатній	-9,61	-22,64	-13,03

Таким чином, підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників ціннісно-мотиваційного критерію комунікативної культури студентів, ми визначили, що:

- упровадження розробленого нами змісту, форм і методів підвищення рівнів комунікативної культури студентів сприяло встановленню позитивної динаміки у рівнях сформованості показників мотиваційно-ціннісного критерію;

- в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості студентів з оптимальним рівнем, а з недостатнім рівнем – зменшення, це засвідчує, що впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти має доволі позитивний ефект;

- зафіксований зсув у бік збільшення в експериментальних групах числа студентів з оптимальним рівнем сформованості показників мотиваційно-ціннісного критерію є статистично достовірними згідно t-критерію Стьюдента.

Наступним нашим кроком було оцінювання сформованості показників діяльнісно-когнітивного критерію в експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі експерименту. До таких показників належить: розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до самоаналізу в

комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, коректність та нормативність мовлення, навички активного слухання та емпатійного розуміння, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. З цією метою нами було використано такі діагностичні методики: тест комунікативних умінь (ситуаційні завдання), методика «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2), автори В.В. Синявський, Б.А. Федоришин (скорочений варіант), авторська анкета «Самооцінка комунікативних навичок», опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань до діяльнісно-когнітивного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса).

На основі алгоритму аналізу результатів педагогічного оцінювання, розробленого під час констатувального етапу експерименту, було визначено розподіл рівнів сформованості показників комунікативної культури за діяльнісно-когнітивним критерієм. Отримані результати відображені на рисунку 2.11.

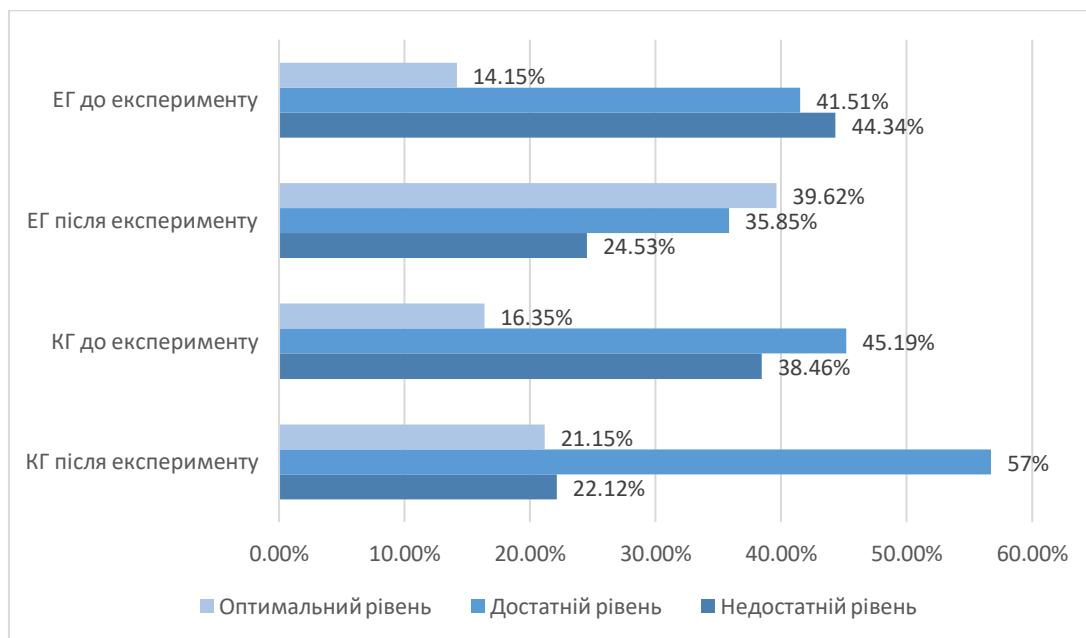

Рис. 2.11. Рівень сформованості показників комунікативної студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм.

За результатами повторного оцінювання рівня сформованості показників комунікативної культури студентів після проведення

формувального експерименту за діяльнісно-когнітивним критерієм отримано наступні статистичні дані.

У контрольній групі (104 студенти) відбулися помірні позитивні зміни в розподілі студентів за рівнями сформованості комунікативної культури. Оптимальний рівень продемонстрували 22 студенти (21,15%), що на 5 осіб більше порівняно з початковими показниками (17 студентів, 16,35%). Достатній рівень зафіксовано у 59 студентів (56,73%), що становить збільшення на 12 осіб від початкових 47 студентів (45,19%). Відповідно, кількість студентів з недостатнім рівнем скоротилася до 23 осіб (22,12%), що на 17 студентів менше від початкових показників 40 студентів (38,46%).

В експериментальній групі (106 студентів) спостерігалися значно більш виражені позитивні зміни. Оптимальний рівень сформованості комунікативної культури досягли 42 студенти (39,62%), що становить збільшення на 27 осіб порівняно з початковими результатами (15 студентів, 14,15%). Достатній рівень зафіксовано у 38 студентів (35,85%), що означає зменшення на 6 осіб від початкових 44 студентів (41,51%). Кількість студентів з недостатнім рівнем суттєво скоротилася до 26 осіб (24,53%), що на 21 студента менше від початкових показників 47 студентів (44,34%).

Отримані результати свідчать про значно вищу ефективність формувального експерименту в експериментальній групі, де майже 40% студентів досягли оптимального рівня сформованості комунікативної культури за діяльнісно-когнітивним критерієм, тоді як у контрольній групі цей показник становить лише 21,15%. Загальний рівень студентів з оптимальним та достатнім рівнями в експериментальній групі склав 75,47%, що на 17,59% вище за аналогічний показник контрольної групи (77,88%).

Проведено аналіз статистичної значимості змін у формуванні комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм проходження експерименту.

Таблиця 2.12.

Аналіз статистичної значимості за критерієм Стюдента**Статистичні характеристики груп**

Показники	КГ		ЕГ	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Середнє значення ($\bar{X}$)	1,779	1,990	1,698	2,151
Дисперсія (S^2)	0,541	0,446	0,516	0,651
Стандартне відхилення (S)	0,735	0,668	0,718	0,807

Розрахунок змін

Група	Середнє значення до	Середнє значення після	Приріст (Δ)	Дисперсія приросту
КГ	1,779	1,990	0,211	0,494
ЕГ	1,698	2,151	0,453	0,584
Різниця			0,242	

Результати критерію Стюдента

Статистичний показник	Значення
Об'єднана дисперсія (S_p^2)	0,539
Стандартна помилка (SE)	0,101
t-статистика	2,40
Ступені свободи (df)	208
Критичне значення ($\alpha = 0,05$)	1,97
Критичне значення ($\alpha = 0,01$)	2,60

Інтерпретація результатів

Рівень значимості	Критичне значення	Розрахункове значення	Результат	Висновок
$\alpha = 0,05$	1,97	2,40	$t > t_{0,05}$	Статистично значуща різниця
$\alpha = 0,01$	2,60	2,40	$t < t_{0,01}$	Статистично не значуща різниця

Статистичний аналіз за діяльнісно-когнітивним критерієм показав, що в обох групах відбулися статистично значимі позитивні зміни. У контрольній групі зміни є помірно значимими ($t = 2,221$, $p < 0,05$), тоді як в експериментальній групі зміни є високо значимими ($t = 4,314$, $p < 0,001$). Однак різниця між групами після експерименту не досягає рівня статистичної

значимості ($t = 1,594$, $p > 0,05$), що може свідчити про те, що за даним критерієм ефект від формувального експерименту, хоча і більш виражений, але не є статистично достовірно відмінним від природних змін у контрольній групі. Тому на підставі цього критерію складно повною мірою відхилити нульову гіпотезу. Можна зробити висновок, що впроваджені форми роботи не виявили істотного впливу на рівень когнітивно-діяльнісної складової у порівнянні з контрольною групою. Це означає, що їх недостатньо, а тому студенти потребують більше практичних занять, що дозволяють імітувати робочі процеси. Можна зробити узагальнення, що для досягнення більш виражених позитивних результатів варто розширити програму, додати додаткові вправи, кейси або модулі, які б допомогли учасникам краще адаптуватися до різних комунікативних ситуацій та ефективніше використовувати різні моделі комунікації.

Узагальнення результатів педагогічного оцінювання показників діяльнісно-когнітивного критерію комунікативної культури студентів на етапі формувального експерименту подано в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13.

Рівень сформованості показників комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм

Рівень	Кількість студентів			
	КГ - 104		ЕГ - 106	
	Абс.	%	Абс.	%
Оптимальний	22	21,15	42	39,62
Достатній	59	56,73	38	35,85
Недостатній	23	22,12	26	24,53

Таблиця 2.14.

Порівняльний аналіз змін між групами

Рівень сформованості	Контрольна група (зміни, %)	Експериментальна група (зміни, %)	Різниця
Оптимальний	+4,80	+25,47	+20,67
Достатній	+11,54	-5,66	-17,20
Недостатній	-16,34	-19,81	-3,47

Таким чином, підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників комунікативної культури студентів за діяльнісно-когнітивним критерієм, ми визначили, що:

- упровадження розробленого нами змісту, форм і методів підвищення рівнів комунікативної культури студентів сприяло встановленню позитивної динаміки у рівнях сформованості показників діяльнісно-когнітивного критерію;

- в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості студентів з оптимальним рівнем, а з недостатнім рівнем – зменшення, це у свою чергу, свідчить, що впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти має доволі позитивний ефект;

- зафіксований зсув у бік збільшення в експериментальних групах числа студентів з оптимальним рівнем сформованості показників діяльнісно-когнітивного критерію.

Наступним нашим кроком було оцінювання сформованості показників культурно-особистісного критерію в експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі експерименту. Відповідно до культурно-особистісного критерію оцінювалися такі показники: дотримання норм комунікативного етикету, емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні, толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні, здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки, етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність, здатність до емпатії та розуміння інших. З цією метою ми використали наступним діагностичний інструментарій: авторська анкета «Толерантність, рефлексивність та емпатія у спілкуванні», авторська анкета «Комунікативна культура студента», опитувальник «Комунікативна поведінка» (блок запитань культурно-особистісного критерію) (адаптована за технологією К. Томаса).

На основі алгоритму аналізу результатів педагогічного оцінювання, розробленого під час констатувального етапу експерименту, було визначено

розподіл рівнів сформованості показників комунікативної культури за культурно-особистіним критерієм. Отримані результати відображені на рисунку 2.12.

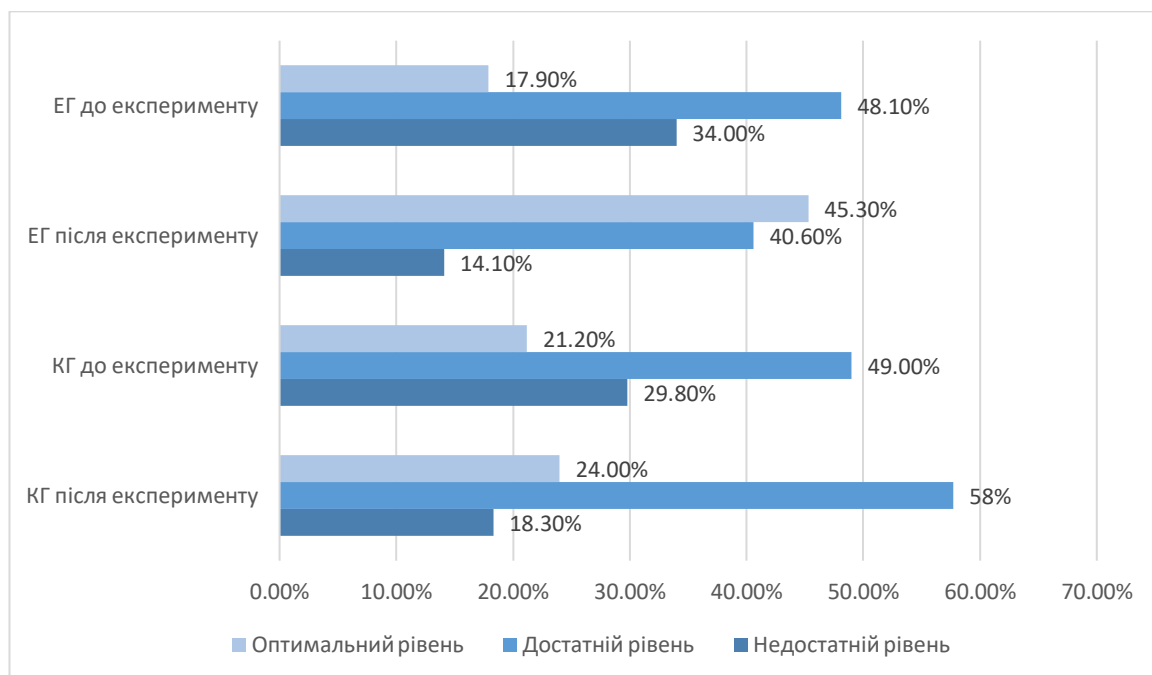

Рис. 2.12. Рівень сформованості показників комунікативної студентів за культурно-особистіним критерієм.

За результатами повторного оцінювання рівня сформованості показників комунікативної культури студентів після проведення формувального експерименту за культурно-особистісним критерієм були отримані наступні статистичні дані.

У контрольній групі (104 студенти) розподіл за рівнями сформованості культурно-особистісного критерію відбувся таким чином: оптимальний рівень продемонстрували 25 студентів (24,0%), що становить збільшення на 3 особи порівняно з первинним діагностуванням; достатній рівень виявили 60 студентів (57,7%), що відповідає приросту на 9 осіб; недостатній рівень зафіксовано у 19 студентів (18,3%), що означає зменшення цієї категорії на 12 осіб відносно початкових показників.

В експериментальній групі (106 студентів) після впровадження формувальних заходів спостерігалися більш суттєві позитивні зміни: оптимальний рівень сформованості культурно-особистісного критерію

досягли 48 студентів (45,3%), що становить збільшення на 29 осіб порівняно з початковими результатами; достатній рівень виявили 43 студенти (40,6%), що відповідає зменшенню на 8 осіб; недостатній рівень продемонстрували 15 студентів (14,1%), що означає скорочення цієї категорії на 21 особу відносно первинного діагностування.

Отримані результати свідчать про позитивну динаміку в обох групах, проте в експериментальній групі спостерігаються більш виражені якісні зміни у структурі розподілу студентів за рівнями сформованості культурно-особистісного критерію комунікативної культури, що підтверджує ефективність застосованих формувальних впливів.

Проведено аналіз статистичної значимості змін у формуванні комунікативної культури студентів за культурно-особистісним критерієм проходження експерименту.

Таблиця 2.15.

Результати аналізу статистичної значимості змін за культурно-ціннісним критерієм (критерій Стьюдента)

Вихідні дані для розрахунку

Показники	КГ (n=104)		ЕГ (n=106)	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Оптимальний рівень	22	25	19	48
Достатній рівень	51	60	51	43
Недостатній рівень	31	19	36	15

Статистичні характеристики груп

Показники	КГ		ЕГ	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Середнє значення ($\bar{X}$)	1,913	2,058	1,840	2,311
Дисперсія (S^2)	0,514	0,463	0,503	0,591
Стандартне відхилення (S)	0,717	0,680	0,709	0,769

Розрахунок змін

Група	Середнє значення до	Середнє значення після	Приріст (Δ)	Дисперсія приросту
КГ	1,913	2,058	0,145	0,488
ЕГ	1,840	2,311	0,471	0,547
Різниця			0,326	

Результати критерію Стьюдента

Статистичний показник	Значення
Об'єднана дисперсія (S_p^2)	0,518
Стандартна помилка (SE)	0,099
t-статистика	3,29
Ступені свободи (df)	208
Критичне значення ($\alpha = 0,05$)	1,97
Критичне значення ($\alpha = 0,01$)	2,60

Інтерпретація результатів

Рівень значимості	Критичне значення	Розрахункове значення	Результат	Висновок
$\alpha = 0,05$	1,97	3,29	$t > t_{0,05}$	Статистично значуща різниця
$\alpha = 0,01$	2,60	3,29	$t > t_{0,01}$	Високо статистично значуща різниця

Оскільки розрахункове значення t-статистики (3,29) перевищує критичні значення як на рівні значимості 0,05 (1,97), так і на рівні 0,01 (2,60), можна зробити висновок, що різниця між приростами середніх значень в експериментальній та контрольній групах є статистично значущою на рівні $p < 0,01$. Це свідчить про те, що формувальний експеримент мав статистично значущий позитивний вплив на розвиток культурно-особистісного критерію комунікативної культури студентів експериментальної групи порівняно з контрольною групою.

Узагальнення результатів педагогічного оцінювання показників культурно-особистісного критерію комунікативної культури студентів на етапі формувального експерименту подано в таблиці 2.16., 2.17.

Таблиця 2.16.

Результати повторного оцінювання рівня сформованості культурно-особистісного критерію комунікативної культури студентів після формувального експерименту

Рівні	КГ (104 студенти)		ЕГ (106 студентів)	
	Абс. число	%	Абс. число	%
Оптимальний рівень	25	24,0	48	45,3
Достатній рівень	60	57,7	43	40,6
Недостатній рівень	19	18,3	15	14,1
Разом	104	100,0	106	100,0

Таблиця 2.16.

Динаміка змін порівняно з первинним діагностуванням

Рівні	КГ		ЕГ	
	Зміни (абс.)	Зміни (%)	Зміни (абс.)	Зміни (%)
Оптимальний рівень	+3	+2,9	+29	+27,4
Достатній рівень	+9	+8,7	-8	-7,5
Недостатній рівень	-12	-11,5	-21	-19,8

Таким чином, підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників культурно-особистісного критерію комунікативної культури студентів, ми визначили, що:

- упровадження розробленого нами змісту, форм і методів підвищення рівнів комунікативної культури студентів сприяло встановленню позитивної динаміки у рівнях сформованості показників культурно-особистісного критерію;

- в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості студентів з оптимальним рівнем, а з недостатнім рівнем – зменшення, це засвідчує, що впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти має доволі позитивний ефект;

- зафіксований зсув у бік збільшення в експериментальних групах числа студентів з оптимальним рівнем сформованості показників культурно-

особистісного критерію є статистично достовірними згідно t-критерію Стьюдента.

Наступним етапом нашої експериментальної роботи було узагальнення отриманих даних сформованості показників комунікативної культури студентів за мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-когнітивним та культурно-особистісним критеріями (таблиця 2.17).

Таблиця 2.17.

Узагальнені дані результатів експериментальної роботи

Крите- рії	Рівні	КГ до експ.	КГ після експ.	Дина- міка	ЕГ до експ.	ЕГ після експ.	Дина- міка
Мотиваційно- ціннісний	Оптимальний	25 (24,04%)	28 (26,92%)	+3	22 (20,75%)	54 (50,94%)	+32
	Достатній	45 (43,27%)	52 (50,00%)	+7	44 (41,51%)	36 (33,96%)	-8
	Недостатній	34 (32,69%)	24 (23,08%)	-10	40 (37,74%)	16 (15,09%)	-24
Діяльнісно- когнітивний	Оптимальний	17 (16,35%)	22 (21,15%)	+5	15 (14,15%)	42 (39,62%)	+27
	Достатній	47 (45,19%)	59 (56,73%)	+12	44 (41,51%)	38 (35,85%)	-6
	Недостатній	40 (38,46%)	23 (22,12%)	-17	47 (44,34%)	26 (24,53%)	-21
Культурно- особистісний	Оптимальний	22 (21,15%)	25 (24,04%)	+3	19 (17,92%)	48 (45,28%)	+29
	Достатній	51 (49,04%)	60 (57,69%)	+9	51 (48,11%)	43 (40,57%)	-8
	Недостатній	31 (29,81%)	19 (18,27%)	-12	36 (33,96%)	15 (14,15%)	-21
Загальний рівень	Оптимальний	21 (20,51%)	25 (24,04%)	+4	19 (17,61%)	48 (45,28%)	+29
	Достатній	48 (45,83%)	57 (54,81%)	+9	46 (43,71%)	39 (36,79%)	-7
	Недостатній	35 (33,65%)	22 (21,15%)	-13	41 (38,68%)	19 (17,92%)	-22

Результати проведеного експериментального дослідження засвідчують значні відмінності в динаміці сформованості показників комунікативної культури студентів між контрольною та експериментальною групами. Проведений аналіз дозволяє виявити особливості впливу експериментальної

роботи на формування та розвиток різних компонентів комунікативної культури студентів.

У контрольній групі, що налічувала 104 студенти, спостерігалися помірні позитивні зміни за всіма досліджуваними критеріями. Загальний рівень сформованості комунікативної культури за оптимальним показником зріс на 3,53 відсоткових пункти, що свідчить про природний розвиток професійних компетентностей у процесі традиційного навчання. Достатній рівень сформованості продемонстрував зростання на 8,98 відсоткових пунктів, тоді як недостатній рівень скоротився на 12,50 відсоткових пунктів, що вказує на поступове покращення показників без кардинальних змін у структурі розподілу.

Експериментальна група, що складалася зі 106 студентів, продемонструвала кардинально відмінні результати. Найбільшими виявилися зміни в оптимальному рівні сформованості, який зріс на 27,67 відсоткових пунктів. Характерною особливістю розподілу в експериментальній групі стало зменшення частки студентів з достатнім рівнем на 6,92 відсоткових пункти, що свідчить про якісний перехід цієї категорії студентів на оптимальний рівень сформованості. Недостатній рівень скоротився на 20,76 відсоткових пунктів, що значно перевищує аналогічний показник контрольної групи.

Детальний аналіз за окремими критеріями виявляє суттєві відмінності в ефективності експериментального впливу. Мотиваційно-ціннісний критерій продемонстрував найбільш виражену динаміку в експериментальній групі, де оптимальний рівень зріс на 30,19 відсоткових пунктів порівняно з лише 2,88 відсоткових пунктів в контрольній групі. Така різниця у 27,31 відсоткових пунктів свідчить про високу ефективність експериментальної методики у формуванні мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної культури. Недостатній рівень за цим критерієм скоротився на 22,65 відсоткових пунктів в експериментальній групі проти

9,61 відсоткових пунктів в контрольній, що підтверджує системний характер позитивних змін.

Діяльнісно-когнітивний критерій виявив дещо іншу картину розвитку. У контрольній групі цей критерій продемонстрував найкращі результати серед усіх досліджуваних показників з приростом оптимального рівня на 4,80 відсоткових пунктів. В експериментальній групі приріст склав 25,47 відсоткових пунктів, що хоча і значно перевищує показники контрольної групи, але є найменшим серед критеріїв експериментальної групи. Це може свідчити про те, що когнітивні компоненти комунікативної культури потребують більш тривалого періоду формування та більш специфічних методичних підходів.

Культурно-особистісний критерій займає проміжне положення між двома попередніми за ефективністю експериментального впливу. Приріст оптимального рівня в експериментальній групі склав 27,36 відсоткових пунктів проти 2,89 відсоткових пунктів у контрольній групі. Різниця у 24,47 відсоткових пунктів вказує на значну ефективність експериментальної методики у формуванні особистісних якостей, необхідних для розвитку комунікативної культури.

Розрахунок коефіцієнта ефективності експериментального втручання шляхом співвідношення приросту показників експериментальної групи до контрольної дозволяє ранжувати критерії за ступенем чутливості до методичного впливу. Мотиваційно-ціннісний критерій виявився найбільш чутливим з коефіцієнтом ефективності 10,5, що означає десятикратне перевищення ефективності над традиційними методами. Культурно-особистісний критерій продемонстрував коефіцієнт ефективності 9,5, тоді як діяльнісно-когнітивний критерій показав найменший, хоча і досить високий коефіцієнт 5,3.

Отримані результати дозволяють зробити важливі теоретичні та практичні висновки щодо природи комунікативної культури та особливостей її формування. Найвища ефективність експериментального впливу на

мотиваційно-ціннісний компонент підтверджує теоретичні положення про провідну роль мотивації у структурі особистості та її визначальний вплив на розвиток інших компонентів професійної компетентності. Менша, але все ж значна ефективність щодо діяльнісно-когнітивного критерію вказує на необхідність більш тривалого періоду формування та застосування спеціалізованих методичних підходів для розвитку когнітивних компонентів комунікативної культури.

Виявлена закономірність має важливе значення для розробки педагогічних технологій формування комунікативної культури майбутніх фахівців. Результати дослідження переконливо доводять доцільність комплексного підходу до формування комунікативної культури з акцентом на мотиваційно-ціннісному компоненті як основі для розвитку інших складових професійної компетентності. Водночас необхідність подальшого вдосконалення методичних підходів до формування діяльнісно-когнітивного компонента вимагає додаткових досліджень у цьому напрямку.

В цілому, дані підтверджують, що цілеспрямована організована діяльність не лише сприяє розумінню важливості комунікативних навичок, але і може бути каталізатором для подальшого самовдосконалення та самонавчання. Проте, хоча усвідомлення важливості цих навичок зросло, готовність до практичних кроків у напрямку їх розвитку залишається не на високому рівні, що можливо пов'язано із недосконалою організаційною частиною проведення форм роботи. Така ситуація вимагає додаткової уваги з боку закладів освіти і може вказувати на потребу в корекції навчальних програм, щоб залишати студентам час для власного розвитку.

Таким чином за результатами проведеного формувального експерименту можна зробити висновок про дієвість даної методології та її позитивний вплив на загальний стан формування комунікативної культури студентів. Особливо значущим є вплив на підсилення мотиваційно-ціннісної складової та розвиток особистісно орієнтованих навичок комунікації.

Узагальнення результатів експериментальної роботи з впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, дозволило нам зробити висновок, що розроблені та впроваджені нами в практику форми та методи роботи сприяють успішному формуванню комунікативної культури студентів за мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-когнітивним та культурно-особистісним критеріями.

Висновок до розділу 2

У розділі представлено результати експериментальної роботи з впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти: визначено та охарактеризовано критерії, показники та виявлено рівні сформованості комунікативної культури студентів; обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури студентів; здійснено опис механізмів впровадження педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; здійснено аналіз та оцінку результатів експериментальної роботи з формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

Здійснено характеристику та опис критеріїв формування комунікативної культури студентів і відповідних показників-індикаторів їх прояву: *мотиваційно-ціннісного* (відкритість до комунікацій та контактність, комунікативні інтереси та прагнення, інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик, ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації, готовність працювати в команді, здатність до конструктивної критики); *діяльнісно-когнітивного* (розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, коректність та нормативність мовлення, навички

активного слухання та емпатійного розуміння, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації); *культурно-особистісного* (дотримання норм комунікативного етикету, емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні, толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні, здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки, етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність, здатність до емпатії та розуміння інших). Оцінка сформованості визначених критеріїв та показників здійснювалася на трьох рівнях: недостатньому, достатньому та оптимальному. Для оцінки була впроваджена єдина цифрова шкала та визначено коефіцієнт сформованості комунікативної культури студентів.

В ході експерименту встановлено, що студенти мають достатній рівень комунікативних навичків, а мотивація є низькою, тобто студенти навіть якщо усвідомлюють потребу в розвитку комунікативної культури, активних дій щодо цього вони робити не готові. Виявлено, що 20,5% студентів мають оптимальний рівень у КГ та 17,6% у ЕГ, 45,8% - достатній рівень у КГ та 43,7% у ЕКГ, недостатній рівень зафіксовано у 33,7% студентів КГ та 38,7% студентів ЕГ.

Обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти: організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти; актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів.

Перша умова – *«організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти»* була реалізована шляхом залучення студентів до практикуму «Простір формування комунікативної культури» та

дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію».

Друга умова – *«впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти»* була реалізована через упровадження в освітній процес групи методів та форм: тренінгові заняття з розвитку комунікативної компетентності («Мистецтво ефективного спілкування», «Емпатія як основа міжособистісного порозуміння», «Конфлікт – це ресурс: навички ненасильницької комунікації», «Самопрезентація: говори про себе впевнено»); інтерактивні вправи («Більше чим так», «Спростуй припущення», «Три в одному», «Адаптація тексту», «Слово та пауза», «Пауза для рефлексії», «Метафоричний міст», «Дзеркало стилю», «Слова проти жестів», «Мовний колаж» та інші); рольові ігри («Співбесіда з роботодавцем», «Комунікація в команді», «Університет без конфліктів», «Студентське самоврядування: обговорення змін», «Перевтілення» та ін.); майстер-класи («Секрети спілкування», «Зарядка для інтелекту», «Дорога до успіху», «Лідер – він який?», «Життя в задоволення»); кейс-методи («Ситуація мовного непорозуміння в полікультурній групі», «Непорозуміння між викладачем і студентом», «Груповий проєкт: лідер і команда», «Медіакомунікація та маніпуляція: як розпізнати?»); інтерактивні лекції з елементами діалогу («Комунікативна культура: сутність і структура», «Вербальна та невербальна комунікація», «Бар'єри в спілкуванні: психологічні та культурні аспекти»).

Третя умова – *«актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів»* здійснювалася шляхом використання просторів ЗВО (аудиторії, бібліотеки, фое, рекреаційні зони та території навколо навчальних корпусів, актові зали, конференц-зали спеціалізовані лабораторії та майстерні, спортивні споруди, студентські гуртожитки, відкриті простори університетського кампусу, музейні та виставкові простори ЗВО, кафетерії та

їдальні університету) для неформальної комунікативної взаємодії, проведення форм позааудиторної роботи та поширення рекламно-інформаційної продукції тематичного змісту: інформаційні стенди з тематичними рубриками «Мистецтво спілкування», «Етикет сучасного фахівця»; інтерактивні плакати з QR-кодами; мотиваційні постери («Успішна комунікація - ключ до кар'єри», «Говори впевнено»), мотиваційні наліпки з комунікативною тематикою, буклети «Розмовні клуби та дискусійні платформи», флаєри «Календар комунікативних подій», віртуальна дошка «Поради від студентів студентам», інтерактивна карта «Мови світу в нашому університеті».

У розділі здійснено аналіз та оцінку результатів експериментальної роботи з формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. На контрольному етапі експерименту було здійснено педагогічну оцінку та аналіз результатів визначення рівнів сформованості комунікативної культури студентів за всіма критеріями, показниками та рівнями. Аналіз цифрових результатів дозволив засвідчити наявність позитивної динаміки. Так, зокрема, відбулося значне зменшення чисельності студентів з недостатнім рівнем (в межах від 44,34% до 14,15% за різними критеріями сформованості комунікативної культури) та відповідне зростання частки студентів з оптимальним рівнем (в межах від 17,92% до 50,94%). Водночас згідно даних в експериментальній групі показники оптимального рівня збільшилися на 27,67%, зменшилась кількість студентів з недостатнім рівнем сформованості комунікативної культури - на 20,76%. Разом з тим в контрольній групі – лише на 3,53% за оптимальним рівнем. Загальна позитивна динаміка в КГ становила 4,63 %, а в ЕГ – 27,67%, що у 7 разів більше за показники КГ. За результатами проведеного формувального експерименту стало зрозуміло, що його загальна ефективність є високою, що підтверджується тим, що студенти стали більш вмотивовані до самоосвіти і саморозвитку з комунікації.

Визначено, що найбільше зріс рівень показників за мотиваційно-ціннісним критерієм. Найбільш ефективними досягненнями формувального експерименту є зростання інтересу до вивчення комунікативних технологій і практик, та готовності працювати в команді. Менша, але все ж значна ефективність щодо діяльнісно-когнітивного критерію, вказує на необхідність більш тривалого періоду формування та застосування спеціалізованих методичних підходів для розвитку когнітивних та діяльнісних компонентів комунікативної культури. Надалі практикум буде розширений більшою кількістю форм та методів, що дозволяють відпрацювати комунікативні навички в імітованому професійному середовищі.

Здійснений нами якісний та кількісний аналіз результатів експериментального дослідження дозволив засвідчити ефективність розроблених та впроваджених педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми формування комунікативної культури студентів, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких *висновків*:

1. Проаналізовано стан розробленості проблеми в педагогічній теорії та практиці закладів вищої освіти. Виявлено, що *культура особистості* – це складна інтегративна характеристика особистості, яка відображає спосіб організації людської діяльності на основі матеріальних та духовних цінностей і соціокультурних норм, що є відображенням культурних надбань суспільства (за положеннями М. Корінного, В. Шевченко). Обґрунтовано, що у системі культур особливе місце посідає комунікативна культура, яка є атрибутом будь-якої діяльності, що інтегрує всі види культури. Запропоноване авторське визначення *комунікативної культури* як комплексної характеристики особистості, що формується на основі життєвого досвіду людини, норм та цінностей, засвоєних у соціумі, функціонує і розвивається через взаємодію суб'єктів, та регулює комунікативну діяльність. Розглянуто поняття «комунікативна культура студента» - як комплексна характеристика особистості майбутнього фахівця, що охоплює сукупність знань, норм, цінностей і моделей поведінки, та відображає здатність ефективно, етично та доцільно здійснювати міжособистісну взаємодію в різних сферах життя. Комунікативна культура студента є базовим компонентом професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти. Надано визначення поняттю «*формування комунікативної культури студентів*» як педагогічно керований процес засвоєння знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати

свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати з іншими за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування. Виявлено особливості формування комунікативної культури студентів (процес формування комунікативної культури студентів, що здійснюється у межах освітнього процесу закладу вищої освіти має такі ознаки: доцільність, диференційованість, послідовність організації; результатом сформованості комунікативної культури студентів є професійна готовність практично застосовувати елементи комунікативної культури в майбутній фаховій діяльності; специфічні риси комунікативної культури студентів як характеристики їх комунікативної діяльності, дозволяють розглядати цей процес у трьох аспектах: мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному). Доведено, що комунікативна культура набуває особливої значущості у підготовці фахівців соціономічних професій, адже їх професійна сфера є найбільш продуктивною для розвитку міжкультурної комунікації, діалогу та взаєморозуміння в умовах інтеграційних процесів.

2. Охарактеризовано вплив соціокультурного середовища закладу вищої освіти на процес формування комунікативної культури студентів. *Середовище* як складова виховної системи є сукупністю умов, які оточують особистість і безпосередньо чи опосередковано впливають на неї та забезпечують успішність її розвитку і саморозвитку шляхом різноманітної діяльності, участі у соціальних групах, створення сприятливої атмосфери (за положеннями І. Беха). *Соціокультурне середовище* визначено як певний соціальний простір, який містить сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов та впливає на засвоєння студентом певного соціального досвіду, розвитку та становлення його особистості (за положеннями К. Дубич). Запропоноване визначення поняття «*соціокультурне середовище закладу вищої освіти*» – це система спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якої обумовлена особливостями закладу освіти в забезпеченні вибору цінностей, освоєнні культури, життєвих

смислів, способів культурної самореалізації та формування комунікативної культури. Визначено особливості соціокультурного середовища закладу вищої освіти: багатокомпонентність, ресурсний потенціал, наявність структури, керованість, багаторівневність. Обґрунтовано *характеристики соціокультурного середовища закладу вищої освіти*: діяльнісну, комунікативну, рефлексивну, ціннісну. Охарактеризовано важливі для формування комунікативної культури студентів сфери соціокультурного середовища закладу вищої освіти: освітню, інформаційну, комунікативну, дозвілльєву.

3. Здійснено характеристику та опис критеріїв сформованості комунікативної культури студентів і відповідних показників: *мотиваційно-ціннісного* (відкритість до комунікацій та контактність, комунікативні інтереси та прагнення, інтерес до вивчення комунікативних технологій і практик, ціннісне ставлення до етичних норм у комунікації, готовність працювати в команді, здатність до конструктивної критики); *діяльнісно-когнітивного* (розуміння принципів ефективної комунікації, здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях, вміння формувати та висловлювати аргументи, коректність та нормативність мовлення, навички активного слухання та емпатійного розуміння, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації); *культурно-особистісного* (дотримання норм комунікативного етикету, емоційна стабільність і самоконтроль у спілкуванні, толерантність до культурних відмінностей у спілкуванні, здатність до рефлексії власної комунікативної поведінки, етичність онлайн-комунікації та медіаграмотність, здатність до емпатії та розуміння інших). Визначено рівні сформованості комунікативної культури студентів: оптимальний, достатній, недостатній. Встановлено, що студенти мають достатній рівень комунікативних навичків, а мотивація є низькою. Виявлено, що 19,2% студентів мають оптимальний рівень, 45% - достатній рівень та 35,8% - недостатній рівень.

4. Обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти: організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти; впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти; актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів. Перша умова (організація міжособистісної та міжкультурної взаємодії у творчій та комунікативній діяльності в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти) була реалізована шляхом залучення студентів до позааудиторної роботи - практикуму «Простір формування комунікативної культури» та дискусійного клубу «Діалог поколінь: формуючи комунікативну культуру через дискусію». Друга умова (впровадження технологій інтерактивного навчання та активних методів комунікативної взаємодії в освітній процес закладу вищої освіти) була реалізована через тренінгові заняття з розвитку комунікативної компетентності; інтерактивні вправи; рольові ігри; майстер-класи; кейс-методи; інтерактивні лекції з елементами діалогу. Третя умова (актуалізація соціокультурного середовища закладу вищої освіти як культурно-дозвілєвого простору для комунікації студентів) здійснювалася шляхом використання просторів закладу вищої освіти для неформальної комунікативної взаємодії, проведення форм позааудиторної роботи та поширення рекламно-інформаційної продукції тематичного змісту: інформаційні стенди з тематичними рубриками; інтерактивні плакати з QR-кодами; мотиваційні постери, мотиваційні наліпки з комунікативною тематикою, буклети, флаєри, віртуальна дошка «Поради від студентів студентам». На контрольному етапі експерименту було здійснено педагогічну оцінку та аналіз результатів визначення рівнів сформованості комунікативної культури студентів за всіма критеріями, показниками та рівнями. Засвідчено наявність позитивної динаміки. В експериментальній

групі кількість студентів з оптимальним рівнем збільшилась на 27,67%, зменшилась кількість студентів з недостатнім рівнем сформованості комунікативної культури - на 20,76%. Загальна позитивна динаміка в КГ становила 4,63 %, а в ЕГ – 27,67%, що у 7 разів більше за показники КГ. Отримані результати підтвердили дієвість педагогічних умов формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти.

Проблема формування комунікативної культури студентів у соціокультурному середовищі закладу вищої освіти не вичерпана в межах даного дослідження. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок можуть стати вивчення особливостей формування комунікативної культури студентів різних спеціальностей; виявлення впливу міжнаціональних закономірностей комунікативної культури; формування комунікативної культури студентів у процесі виконання суспільно-корисної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулов Р. М. Організація позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Кривий Ріг, 2004. 10 с.
2. Агієнко І. В. Соціально-філософський аналіз моделей формування особистості як суб'єкта культури : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Дніпропетровськ, 1998. 20 с.
3. Аксьонова В. І. Формування комунікативної культури особистості в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Наукові записки КУТЕП*. 2011. Вип. 10. Серія: Філософські науки. С. 239–258.
4. Алексеєнко Т. Ф., Малиношевський Р. В. Формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського : монографія. Хмельницький, 2012. 296 с.
5. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування у студентів вищих аграрних навчальних закладів : монографія. Дніпро, 2007. 360 с.
6. Амеліна С. М. Тренінги з розвитку вмінь та навичок діалогічного спілкування. Дніпро, 2005. 74 с.
7. Андреева І. М., Мельникова І. М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи : навч. посіб. Київ, 2007. 304 с.
8. Андрущенко В. Поняття культури: філософський дискурс на рубежі століть URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32262/Andrushchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.04.2020).
9. Антонова О. Є. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., доп. і перероб. Житомир, 2014. 100 с.
10. Бабенко Т. Соціокультурне середовище вищого навчального закладу як фактор розвитку конкурентоздатності фахівця. *Наукові записки*

Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2014. № 134. С. 42–46.

11. Базилевич В., Маценко Л. М. Діяльність наставника в системі виховної роботи вищого навчального закладу : монографія. Київ, 2010. 420 с.

12. Барахтян М. М. Теоретико-прикладні аспекти формування комунікативної культури майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.

13. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід). К. : Ніка-Центр, 2003, 448 с..

14. Барковський В. П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 20 с.

15. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 344 с.

16. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <http://terminy-mizhkultkomunikacii.wikidot.com/slovnyk> (дата звернення: 27.09.2021).

17. Бахов І. С. Педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності перекладачів в системі вищої освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2009. Дод. 4, т. II (14). Тем. вип. № 3. С. 313–323.*

18. Белоусова Л. О. Виховна система ВНЗ : питання теорії та практики. Харків, 2004. 145 с.

19. Березовська Л. Комунікативна культура як складник професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика. X міжнародна науково-практична конференція «Духовно культурне виховання особистості в умовах входження людства в Епоху Культури» в рамках міжнародного проекту Д. Поля Шафера «Епоха Культури». 2019. Ч. 1. Вип. 2 (89). Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 30–38.*

20. Березовська Л. Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників: навчальний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 220 с
21. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ, 2006. 272 с.
22. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1. С. 30–37.
23. Бех В. П., Семененко Л. М. Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління : монографія. Київ, 2009. 330 с.
24. Біла О. О. Теорія і методика підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до проектування професійної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук. Одеса, 2014. 574 с.
25. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи». Київ, 2008. 21 с.
26. Білоусова В. О. Особистісний підхід у справі гуманізації взаємин старшокласників та його методичне забезпечення. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3. С. 93–97.
27. Бовдир О. С. Педагогічні умови виховання комунікативної культури у студентів-юристів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2011. Вип. 28. С. 223–229.
28. Братко М. В. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 135. С. 67–72.
29. Братко М. В. Сутнісний зміст поняття «освітнє середовище ВНЗ». *Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць*. Київ, 2012. № 18. С. 50–55.

30. Бреславська Г. Б. Формування культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами проєктів у позааудиторній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2013. 200 с.
31. Буган Ю. В., Урупський В. І. Словник психолого-педагогічних термінів і понять. Тернопіль : Астон, 2001. 176 с.
32. Буркова Л. В. Теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 43 с.
33. Вайнола Р. Суспільно орієнтоване навчання як засіб соціалізації студентської молоді URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38272/Vainola.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.03.2022).
34. Вайнола Р. Х., Рудкевич Н. І. Механізми соціалізації студентської молоді в освітньому середовищі вищого навчального закладу. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. № 21. С. 3–8.
35. Ван Яцзюнь. Методика формування комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорового навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання. Суми : Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 2018. 20 с.
36. Варга Л.І. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 302 с..
37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1728 с.
38. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. 233 с.
39. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2006. 88 с.

40. Вольнова Л. М. Середовище вищого навчального закладу як чинник формування соціокультурної компетентності студентів / Л. М. Вольнова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць*. Вип. 11. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 33–39.

41. Габа І. М. Освітнє середовище: соціально-психологічна парадигма. *Актуальні проблеми психології*. 2010. № 9(22). С. 27–31.

42. Гавра Д. П. Соціально-комунікативні технології : сутність, структура, функції URL: <http://www.ukr.docdat.com/text/13020/index-1.html> (дата звернення: 09.09.2022).

43. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Кіровоград, 2007. 20 с.

44. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури студентів вищих педагогічних закладів засобами позааудиторної роботи. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : збірник наук. праць* / гол. ред. Н. В. Гузій [та ін.]. Київ : НПУ, 2001. Вип. 5. С. 115–160.

45. Галацин К., Хом'як А. Комунікативна культура майбутнього фахівця : монографія / Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.

46. Галацин К. Методичний аспект критеріально-рівневого дослідження сформованості комунікативної культури студентів URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13625> (дата звернення: 10.02.2022).

47. Галацин К. О. Особливості формування комунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів. *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки*. Луцьк : РВВ Вежа, 2012. № 8 (233). С. 54–59.

48. Гатальська С. М. Філософія культури URL: http://pidruchniki.ws/15840720/filosofiya/filosofiya_kulturi_-_gatal'ska_cm (дата звернення: 18.10.2020).

49. Гевчук Н. С. Сутність та характеристика елементів соціально-освітнього середовища. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського*

національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2013. Вип. 23(1). С. 22–29.

50. Герасимова І. В. Формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів готельно-туристичної індустрії у професійній підготовці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2010. 22 с.

51. Годлевська А. І. Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1998. 201 с.

52. Гомонюк О., Бідюк Н. Особливості розвитку інформаційної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій шляхом використання інноваційних педагогічних технологій. *Молодь і ринок*. 2023. № 3/211. С. 12-15.

53. Гомонюк О. Особливості формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів в освітньому процесі ВВНЗ. *Молодь і ринок*. 2022. № 3–4 (201–202). С. 29–34.

54. Гонтаровська Н. Освітнє середовище як фактор особистості дитини : монографія / Н. Гонтаровська. Київ : Дніпро. VAL, 2010. 623 с.

55. Гончар Т. І. Формування комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітньої діяльності». Київ : Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2003. 21 с.

56. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. Світлана Головка. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

57. Гора О. В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць*. Полтава, 2011. С. 97–101.

58. Дарійчук Л. П. Педагогічні умови формування комунікативних умінь у студентів негуманітарних спеціальностей засобами англійської мови : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Київ : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1999. 188 с.
59. Дем'янюк М. Б. Соціокультурні засади освітнього середовища вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 21-24.
60. Добровольська В. В. Еволюція наукових поглядів щодо поняття культури. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 2. С. 76–87.
61. Дубасенюк О. А. Практикум з педагогіки : посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 464 с.
62. Дубова І. О. Психологічні особливості професійного спілкування працівників міліції в екстремальних умовах : автореф. дис. канд. психологічних наук : спец. «Практична психологія». Київ, 2003. 19 с.
63. Дубич К. В. Вплив соціокультурного середовища вищого навчального закладу на розвиток індивідуальності студента. *Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, 2006. С. 140–145.
64. Дубич К. В. Особистісно-орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу : автореф. дис. канд. пед. наук. Луганськ : Східноукраїнський нац. ун-т імені В. Даля, 2007. 24 с.
65. Євтух М. Б., Черкашина Т. В. Культура взаємин. Самопізнання : підручник. Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2008. Ч. 1. 228 с.
66. Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації : дис. канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2001. 223 с.

67. Зайцева А. В. Художньо-комунікативна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 255 с.
68. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://osvita.ua/vnz/reform/41966>; <http://sum.in.ua/s/lider> (дата звернення: 12.01.2021).
69. Зарубінська І. Модерація як форма розвитку комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ, 2001. Вип. 14. С. 586–596.
70. Зверєва І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис. доктора пед. наук : 13.00.05. Київ, 1999. 451 с.
71. Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
72. Іванченко Л. М. Формування комунікативної культури сучасного інженера у студентів національного технічного університету України «КПІ». *Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі : матеріали III всеукр. наук.-практ. конф.*, Київ, 2011. С. 23–25.
73. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2002. 194 с.
74. Каверіна О. Г. Інтегративний підхід до формування готовності майбутніх інженерів до професійної комунікації : монографія. Донецьк : ООО Фірма Друк-Інфо, 2009. 275 с.
75. Каверіна О. Г. Інтегративний підхід до формування готовності студентів вищих технічних навчальних закладів до професійної комунікації : автореф. дис. доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2010. 44 с.

76. Капля А. М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2008. 28 с.
77. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі. Київ : Науковий світ, 2001. 182 с.
78. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Перспективи та інновації науки* (серія «Педагогіка», серія «Психологія», серія «Медицина»), 2022, № 2(7). С. 356–368.
79. Коломієць А. М. Інформаційна культура вчителя початкових класів : монографія. Вінниця : ВДПУ, 2007. 379 с.
80. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / за ред. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2003. 87 с.
81. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ : Україна, 2012. 383 с.
82. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 336 с.
83. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Суми : Сумський державний університет, 2011. 187 с.
84. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ : Радянська школа, 1989. 609 с.
85. Костюк Г. С. Проблеми психології мислення. URL: <http://psychlib.com.ua/mislennya-g-s-kostyukproblemi-psihologi-mislennya.htm>
86. Коць М. О. Комунікативна підготовка майбутнього вчителя інтерактивними методиками : дис. канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 1997. 219 с.
87. Кравець В. Формування комунікативної культури школярів : гендерний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*, 2006, № 9. С. 3–13.

88. Кравченко О. В. Ключові проблеми сучасної культурної політики України: культурологічний контекст. *Культура України. Серія: Культурологія*, 2015, Вип. 49. С. 188–199.
89. Красницька О. В., Вайнола Р. Х. Публічний виступ: від аналізу ораторських дій до оцінювання ефективності промови. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. № 10. URL: <http://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/361/243> (дата звернення: 16.03.2024).
90. Кремень В. Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно технічної еліти : збірник наукових праць*. Харків, 2010. Вип. 27 (31). Ч. 1. С. 1–340.
91. Кручек В. А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2004. 19 с.
92. Кулінченко О. С. Особливості організації студентського самоврядування в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки*. 2014. № 34 (327). С. 83–89.
93. Культура ділового спілкування : навч. посіб. / уклад. Л. Г. Зубенко, В. Д. Нємцов. Київ, 2000. 200 с.
94. Культура спілкування : навч.-метод. посіб. / Ф. Арват, Є. Коваленко, С. Кириленко, П. Щербань. Київ, 1997. 328 с.
95. Кухта І. В. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Тернопіль, 2011. 22 с.
96. Лісовець О. В. Умови створення сприятливого освітнього середовища для формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2018. № 1 (15). С. 40–43.

97. Лівенцова В. А. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Тернопіль, 2002. 20 с.
98. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів, 2014. 76 с.
99. Лукач О. М. Формування моральної культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ, 2012. 200 с.
100. Майковська В. І. Шляхи та засоби формування комунікативної культури у вищій школі. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2008. Вип. 28. С. 72–76.
101. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ, 1990. 366 с.
102. Малашевська К. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців: теоретичний аналіз. *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки*. 2010. № 13. С. 99–101.
103. Малахов В. Етика спілкування : навч. посіб. Київ, 2006. 400 с.
104. Малик В. М. Спілкування та комунікація: співставлення понять. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55, т. 1. С. 179–187.
105. Малик В. М., Фрицюк В. А. Розвиток комунікативної культури особистості: історичний аспект проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2022. № 71. С. 92–96.
106. Малик Ю. І., Чередніченко Г. А. Експериментальне дослідження визначення рівня сформованості комунікативної культури майбутніх управлінців. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11, т. 2. С. 99–102.
107. Масова комунікація : підручник / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов, В. А. Вергун. Київ, 1997. 216 с.

108. Медведь Г. М. Формування професійної комунікативної культури майбутніх інженерів зв'язку : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2010. 21 с.

109. Мельничук І. В., Собяніна І. В. Збільшення комунікативних якостей особистості та схильності до певних стратегій поведінки у конфлікті. *Наука і освіта*. 2009. № 3. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/3_2009/7.pdf (дата звернення: 25.03.2023)

110. Міхеєва О., Мищак Л. Нові умови соціокультурного середовища студенської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. № 1(52). С. 115–118.

111. Мусатов С. О. Комунікативний вимір у психології особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Psios/2012_2/Musat.pdf (дата звернення: 22.11.2022).

112. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: крок у майбутнє : монографія. Київ : Вища школа, 2001. 456 с.

113. Орешета Ю. В. Особистість і соціокультурне середовище. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2013. № 1. С. 187–191.

114. Оржеховська В. М. Педагогіка здорового способу життя. *Проблеми освіти : науково-методичний збірник*. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. Вип. 48. С. 3–7.

115. Палійчук І. В. Формування професійної комунікативної культури лікарів-інтернів на післядипломному етапі навчання. *Український стоматологічний альманах*. 2014. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formuvannya-profesiynoyi-komunikativnoyi-kulturi-likariv-interniv-na-pislyadiplomnomu-etapi-navchannya> (дата звернення: 20.09.2022)

116. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 243 с.

117. Педагогічні технології: теорія та практика : курс лекцій / за ред. М. В. Гриньової. Полтава : АСМІ, 2004. 180 с.
118. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
119. Петрочко Ж. В. Соціально-виховуюче середовище як умова ефективної соціалізації особистості. *Соціалізація особистості: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2006. XXVII. С. 16–26.
120. Пілішек С. Співвідношення понять «спілкування» і «комунікація» у контексті психології навчальної діяльності. *Психологічні науки*. 2016. № 2(4). С. 204–217.
121. Плахотнік О. В. Еколого-економічна освіта студентів як засіб формування гуманістичного ставлення до довкілля. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка*. 2005. Вип. 6 (45). С. 94–101.
122. Поліщук Т. В. Інформаційно-комунікативна компетентність майбутніх фахівців : погляд зарубіжних науковців URL: http://trushtv.net46.net/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=57 (дата звернення: 15.03.2023)
123. Полторацька В. В. Формування комунікативної культури майбутнього вчителя у процесі його професійно-педагогічної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 1997. 24 с.
124. Пономаренко Л. А. Основні структурні компоненти комунікативної культури майбутнього психолога. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць*. Луганськ, 2009. № 2(22). С. 112–118.
125. Потапчук Т., Онищук В., Мірошніченко В. Комунікативна культура майбутнього керівника оркестрового колективу: зміст і сутність поняття. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2022. Т. 31, № 4. С. 140–150.
126. Потапчук Т., Онищук В., Мірошніченко В. Формування комунікативної культури майбутніх педагогів: аналіз результатів

експериментального дослідження. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2022. Т. 30, № 3. С. 442–455.

127. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. К. Видавничий центр «Київський університет». 1999. 308 с.

128. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/1696/1696> (дата звернення: 28.05.2022).

129. Приходченко К. І. Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю. Автореф. дис. д-ра пед. наук 13.00.07. Луганськ. 2008. 48 с.

130. Психологія. Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 4-те вид., стереотип. К. Либідь. 2003. 560 с.

131. Рабецька Н. Л. Комунікативна компетентність майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. Випуск 207. С. 276–279.

132. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування. Навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. К. Знання. 2006. 291 с.

133. Растригіна А. М. Соціокультурне середовище як фактор актуалізації ідей педагогіки свободи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Випуск 102. С. 86–90.

134. Рибка Н. М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. канд. філос. наук 09.00.03. Одеса. 2005. 24 с.

135. Розова Т. В., Кубко В. П. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти як підґрунтя становлення особистості. *Інформ. освіта та проф.-комунік. технології XXI ст.* XI Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–14 верес. 2018 р. 2018. С. 276–280.

136. Руденко Л. А. Теоретичні основи формування комунікативної культури майбутніх фахівців . URL: <http://lib.iitta.gov.ua/.pdf> (дата звернення: 18.06.2025).

137. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах. Монографія. Львів. Піраміда. 2015. 342 с.

138. Рябушко С. О. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови. Автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.04. Одеса. 1999. 24 с.

139. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління. К. Вид-во КНЕУ. 2005. 212 с.

140. Савельчук І. Б., Бибик Д. Д. Соціальне лідерство як підґрунтя для розвитку партнерської взаємодії в освітньому середовищі університету. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2018. 25. С. 119–125.

141. Савельчук І. Б. Соціально-педагогічне середовище навчально-професійних студій як чинник формування інноваційного потенціалу майбутніх соціальних працівників. *Освітологічний дискурс*. 2015. 1 (9). С. 204–214, 206–207 . URL: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1456739181.pdf> (дата звернення: 08.06.2023).

142. Савченко Л. Л. Соціокультурне середовище як фактор освітньо-виховної діяльності у ВПНЗ . URL: http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/193/1/Савченко_тез.1.pdf (дата звернення: 18.06.2025).

143. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору. Луганськ. Альма Матер. 2003. 306 с.

144. Садова В. В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи. ... автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.04. Харків. 2000. 18 с.

145. Сайтарлі І. А. Культура міжособистісних стосунків. Навч. посібник. К. Академвидав. 2007. 240 с.

146. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз). Автореф. дис. канд. філос. наук спец. 09.00.03. Київ. 2000. 18 с.

147. Семенова Р. О. Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді у вітчизняній науці. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: монографія. Кіровоград: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Імекс-ЛТД, 2023. С. 23–50.

148. Сергеева Л. М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2015. № 25. С. 112–117.

149. Сипченко В. І. Педагогіка вищої школи та методологія і методи психолого-педагогічних досліджень : навч. програма. Слов'янськ, 2005. 18 с.

150. Сисоєва С. О. Методика формування тезаурусу наукових досліджень. *Освітологія: витоки наукового напрямку* : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка. К. ВП «Едельвейс», 2012. С. 304–309.

151. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.

152. Смолінська О. Є. Комунікативні процеси у навчанні : навч. посіб. Львів: Сполом, 2010. 254 с.

153. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т., Т. 3. Серце віддаю дітям, народження громадянина. Київ, 1977. 640 с.

154. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2007. 832 с.

155. Сучасна культурологія : навч. посіб. / авт. кол. : К. В. Кислюк, В. А. Суковата, З. І. Алфьорова та ін. ; за заг. ред. К. В. Кислюка. Київ: Кондор, 2016. 341 с.
156. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : монографія. Житомир: Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка, 2008. 300 с.
157. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативні уміння як провідний механізм формування партнерських взаємин студентської молоді. *Соціальна робота. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. Вип. 1(3). С. 42–45.
158. Тернопільська В. І. Теоретичні аспекти феномена «соціально-комунікативна культура». *Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна*. 2007. Вип. 22. С. 44–50.
159. Тіщенко А. В. Виховання іншомовної комунікативної культури студентів гуманітарних спеціальностей у закладах вищої освіти : дис. д-ра філософії : 011. Київ : Інститут проблем виховання Національної академії наук України, 2021. 269 с.
160. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків : Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2001. 20 с.
161. Уваркіна О. В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 193 с.
162. Український педагогічний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
163. Улунова Г. Є. Структура та рівні культури професійного спілкування як інваріанта професійної психологічної культури. *Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. пр.* Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. Вип. 2. С. 300–309.

164. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія. Черкаси : Чабаненко Ю., 2011. 488 с.
165. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 352 с.
166. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Академвидав, 2004. 280 с.
167. Холковська І. Л., Московчук О. С. Особливості соціокультурного освітнього простору як чинника формування соціальної компетентності студентів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців*. 2018. Вип. 52. С. 430–434.
168. Чередніченко Г. А. Розвиток творчих здібностей студентів: аналіз результатів експериментального дослідження URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1973/1/1.pdf> (дата звернення: 18.12.2022).
169. Чугреєва Н. О. Соціокультурне середовище виховання студентів ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2012. Вип. XXVIII. С. 223–228.
170. Швед О. Комунікативний потенціал сучасного студента. *Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 93–102.
171. Шевнюк О. Л. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 232 с.
172. Шевнюк О. Л. Методика формування культурологічних знань майбутнього вчителя. *Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. праць*. Спеціальний випуск «Підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва: проблеми і досвід». Одеса, 2002. С. 128–137.
173. Шевнюк О. Л. Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 277 с.

174. Шевчук О. Культура і топографія: територія як чинник формування культурної ідентичності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія*. 2013. Вип. 12(2). С. 267–273.

175. Шепеленко Т. Л. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ : Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, 1999. 19 с.

176. Шовкун М. П. Складові комунікативної культури студентів URL: brar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=6451&start=2 (дата звернення: 18.06.2025).

177. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді. *Вища освіта України*. 2005. № 4. С. 62–67.

178. Штифурак В. Є. Соціально-педагогічні основи виховної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах : автореф. дис. док. пед. наук. Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. 44 с.

179. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 346 с.

180. Яковліва О. П. Формування комунікативних умінь майбутніх вчителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах : дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2002. 227 с.

181. Ян Мен'ї. Комунікативна культура як базовий компонент професійної підготовки майбутніх фахівців. *Кафедра педагогіки Київського університету: історичний поступ та сучасність*. Науковий збірник статей. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2020. С. 166-173.

182. Ян Мен'ї. Формування комунікативної культури студентів в системі соціально-виховної роботи. *Virtus: Scientific Journal*. Editor-in-Chief M. A. Zhurba. 2020. № 43. С. 179–183.

183. Ян Мен'ї. Значення комунікативної культури здобувачів вищої освіти в їх професійному розвитку. *Академічні студії. Серія Педагогіка*. Київ : Вид. дім «Гельветика», 2021. № 3. С. 175–180.

184. Ян Мен'ї. Модель формування комунікативної культури студентів у закладі вищої освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 12(30). С. 443–454.

185. Ян Мен'ї. Особливості формування соціокультурного середовища у закладах вищої освіти. *Педагогічні науки*. 2022. № 99. С. 30–37.

186. Ян Мен'ї. Вплив соціокультурного середовища університету на формування комунікативної культури студентів. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: збірник наукових праць / за заг. ред. М. А. Журби. Монреаль : СРМ «ASF», 2020. С. 69–72.*

187. Ян Мен'ї. Соціокультурне середовище закладу вищої освіти: функціональний аспект. *Теоретичні та практичні аспекти формування сучасних педагогічних технологій*. Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 12-13 лютого 2021 р.). Київ : Вид-во «Молодий вчений», 2021. С. 57–61.

188. Ясперс К. Комунікація. *Першоджерела комунікативної філософії / упор. і перекл. Л. А. Ситниченко*. Київ : Либідь, 1996. С. 132–148.

189. Ященко Е. М. Комунікативна культура сучасних студентів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Педагогіка»*. Тернопіль : ТДПУ, 2005. № 4. С. 40–45.

190. Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ : Національна академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання, 2010. 294 с.

191. Bolten J. *Interkulturelle Kommunikation: Texte und Übungen zum interkulturellen Handeln*. Sternenfels : Wissenschaft und Praktik, 2018. 396 с.

192. Communication competencies, culture and SDGs: effective processes to cross-cultural communication. Humanities and Social Sciences Communications.

Nature. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-022-01109-4> (дата звернення: 19.08.2023)

193. Culture, Interpersonal Perceptions, and Happiness in Social Interactions. PMC - PubMed Central. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2396581/>

194. Goban-Klas T. *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*. Warszawa-Kraków : Wydawnictwo naukowe PWN, 1999. 336 s.

195. Relationships Between Personality Traits, Cultural Intelligence and Intercultural Communication Competence. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042816315701> (дата звернення: 22.08.2023)

196. Yang Mengyi, Liudmyla Neizhpapa. Pedagogical conditions for developing the students' communicative culture in the context of cross-national communication. *Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín "Věda a perspektivy"*. 2021. № 6(6). P. 125–140.

197. 人民音乐出版社《传承创新建构》2021

198. 上海音乐出版社《音乐美学基础》2020

199. 中国社会科学出版社《教育现象学视域中的学校教育》2020

200. 上海音乐出版社《音乐教育的文化心理学》2022

201. 中央音乐学院出版社《关注音乐实践：音乐教育哲学（第2版）》2018

202. 吉林人民出版社《音乐教育与实践探究》2019

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДІАГНОСТИЧНОЇ РОБОТИ ПО ВИЯВЛЕННЮ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Підготовка до діагностики:

- Інформування студентів про мету та процедуру
- Забезпечення конфіденційності результатів
- Створення комфортних умов проведення
- Підготовка необхідних матеріалів
- Час проведення: 90-120 хвилин
- Групова форма проведення (до 25 осіб)

Етичні принципи: добровільність участі, конфіденційність результатів, використання результатів виключно в освітніх цілях, право студента на ознайомлення з результатами, недопустимість дискримінації за результатами діагностики.

Забезпечення валідності: використання адаптованих методик, урахування культурних особливостей, регулярне оновлення інструментарію

Забезпечення надійності: стандартизація процедури проведення, підготовка кваліфікованих діагностів, контроль якості обробки результатів.

Бланк для фіксації результатів

ПІБ студента: _____ Група: _____

Дата проведення: _____

Результати діагностики:

Мотиваційно-ціннісний показник:

- Ціннісні орієнтації: ____ балів
- Мотивація спілкування: ____ балів
- Середній бал: ____ балів

Діяльнісно-когнітивний показник:

- Комунікативні уміння: ____ балів
- КОС: ____ балів
- Самооцінка навичок: ____ балів
- Середній бал: ____ балів

Культурно-особистісний показник:

- Толерантність: ____ балів
- Рефлексивність: ____ балів
- Емпатія: ____ балів
- Середній бал: ____ балів

Інтегральний показник: ____ балів

Рівень комунікативної культури: _____

КОМПЛЕКСНА АНКЕТА «КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТА»

Самооцінка комунікативної компетентності

Інструкція: Оцініть себе за 5-бальною шкалою в кожній з наведених областей:

ЗНАННЯ:

1. Знання норм і правил спілкування
2. Розуміння психології спілкування
3. Знання етикету та культури мови
4. Розуміння невербальної комунікації
5. Знання особливостей міжкультурного спілкування

УМІННЯ:

1. Встановлення контакту з новими людьми
2. Підтримання розмови на різні теми
3. Вирішення комунікативних конфліктів
4. Публічні виступи та презентації
5. Активне слухання і розуміння інших
6. Переконання та аргументація
7. Ведення ділових переговорів
8. Робота в команді
9. Надання конструктивного зворотного зв'язку
10. Адаптація стилю спілкування до ситуації

ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ:

1. Емпатія та співпереживання
2. Толерантність до інших думок
3. Тактовність у спілкуванні
4. Відкритість до нових контактів
5. Відповідальність за свої слова та обіцянки

Інтерпретація результатів:

Індекс знань = сума балів за знання/5 Індекс умінь = сума балів за уміння/10

Індекс особистісних якостей = сума балів за якості/5 Загальний індекс = (сума всіх балів)/20

Високий рівень (4,0-5,0 балів):

- Усвідомлення високого рівня власної компетентності
- Впевненість у комунікативних здібностях
- Готовність до складних комунікативних ситуацій

Достатній рівень (3,0-3,9 балів):

- Реалістична оцінка власних можливостей

- Усвідомлення потреби в подальшому розвитку
- Базова готовність до більшості комунікативних ситуацій

Низький рівень (менше 3,0 балів):

- Занижена самооцінка або реальні проблеми
- Невпевненість у комунікативних ситуаціях
- Потреба в розвитку та підтримці

Ситуаційні завдання

ЗАВДАННЯ 1: Міжкультурне непорозуміння

Ситуація: Під час групового проекту виникло непорозуміння між вами та студентом з іншої країни через різне розуміння дедлайнів та відповідальності.

Інструкція: Опишіть детальний план своїх дій для вирішення цієї ситуації.

Критерії оцінювання відповіді:

- Розуміння культурних відмінностей (0-2 бали)
- Толерантність та повага (0-2 бали)
- Конструктивність підходу (0-2 бали)
- Практичність рішень (0-2 бали)
- Профілактика майбутніх конфліктів (0-2 бали)

ЗАВДАННЯ 2: Вирішення конфлікту між однокурсниками

Ситуація: Двоє ваших однокурсників сварилися через розподіл обов'язків у спільному проекті. Конфлікт загострюється, і це впливає на атмосферу в групі.

Інструкція: Запропонуйте стратегію вирішення цього конфлікту.

Критерії оцінювання відповіді:

- Аналіз причин конфлікту (0-2 бали)
- Нейтральність позиції (0-2 бали)
- Медіаційні навички (0-2 бали)
- Пошук компромісу (0-2 бали)
- Відновлення стосунків (0-2 бали)

ЗАВДАННЯ 3: Підготовка до важливої презентації

Ситуація: Вам потрібно підготувати презентацію для змішаної аудиторії (студенти, викладачі, роботодавці) на тему вашої наукової роботи.

Інструкція: Складіть детальний план підготовки, враховуючи особливості аудиторії.

Критерії оцінювання відповіді:

- Аналіз аудиторії (0-2 бали)
- Структура презентації (0-2 бали)
- Вибір засобів впливу (0-2 бали)
- Підготовка до запитань (0-2 бали)
- Управління хвилюванням (0-2 бали)

Загальна система інтерпретації результатів

Формула розрахунку: Інтегральний показник = (Мотиваційно-ціннісний показник $\times 0,3$) + (Діяльнісно-когнітивний показник $\times 0,4$) + (Культурно-особистісний показник $\times 0,3$)

Рівні комунікативної культури:

Оптимальний рівень (4,0-5,0 балів):

Характеристики:

- Сформована система гуманістичних цінностей у спілкуванні
- Високий рівень мотивації до якісної комунікації
- Відмінне володіння комунікативними техніками та навичками
- Розвинена емпатія та толерантність
- Високий рівень рефлексивності
- Культура мовлення та поведінки

Рекомендації:

- Виконання ролі наставника для інших студентів
- Участь у тренінгах як асистент
- Розвиток лідерських якостей
- Поглиблення знань у сфері міжкультурної комунікації

Достатній рівень (3,0-3,9 балів):

Характеристики:

- Загалом позитивні ціннісні орієнтації
- Достатня мотивація до спілкування
- Базові комунікативні навички сформовані
- Періодичні труднощі в складних ситуаціях
- Помірний рівень емпатії та толерантності

Рекомендації:

- Участь у комунікативних тренінгах
- Розвиток навичок активного слухання
- Практика публічних виступів
- Робота над емоційною регуляцією

Задовільний рівень (2,0-2,9 балів):

Характеристики:

- Несформованість окремих ціннісних орієнтацій
- Ситуативна мотивація до спілкування
- Базові комунікативні навички потребують розвитку
- Низький рівень толерантності
- Недостатня рефлексивність

Рекомендації:

- Систематичні заняття з розвитку комунікативних навичок
- Психологічні тренінги особистісного зростання
- Індивідуальні консультації психолога

- Розвиток емпатії через волонтерську діяльність
- Недостатній рівень (1,0-1,9 балів):

Характеристики:

- Деформовані ціннісні орієнтації у спілкуванні
- Низька мотивація до конструктивного спілкування
- Серйозні проблеми з комунікативними навичками
- Конфліктність у стосунках
- Відсутність рефлексії

Рекомендації:

- Обов'язкова корекційна робота
- Індивідуальна психологічна допомога
- Поетапна програма розвитку комунікативних навичок
- Супервізія комунікативної поведінки

Для адаптації п'ятибальної шкали до трьохрівневої системи оцінювання було встановлено наступні діапазони:

Оптимальний рівень відповідає показникам від 4,0 до 5,0 балів первинної шкали

Достатній рівень охоплює діапазон від 2,8 до 3,9 балів

Недостатній рівень включає показники від 1,0 до 2,7 балів

Додаток А 2

ОПИТУВАЛЬНИК «КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА» ЗА ТЕХНОЛОГІЄЮ К. ТОМАСА

Блок запитань для визначення сформованості показників комунікативної культури студентів

№	Критерій та запитання для його визначення
1	Відкритість до комунікацій та контактність
1а)	Я би хотів навчитися вільно себе почувати комунікуючи з незнайомими людьми
1б)	Я не готовий і не хочу вільно спілкуватися з незнайомими мені людьми
2	Відчуття потреби в розвитку емпатії
2а)	Я би хотів краще розуміти людей, я часто відчуваю, що їх не розумію
2б)	Я не бачу сенсу розвивати навик емпатії, мені моїх вмінь достатньо
3	Потреба в розвитку лідерських якостей
3а)	Я би хотів володіти різними розмовними техніками і здатністю переконувати

3б)	Я не знаю що таке розмовні техніки, мені достатньо просто розмовляти
4	Відчуття потреби в розвитку комунікативних навиків
4а)	Я маю конкретні цілі для розвитку комунікативних навиків
4б)	Я не маю конкретних планів або цілей з розвитку комунікації
5	Самооцінка комунікативних навичок
5а)	Я вважаю свої комунікативні навички високими
5б)	Я не впевнений у своїх комунікативних навичках
6	Готовність роботи в команді
6а)	Я завжди готовий до співпраці та командної роботи
6б)	Я віддаю перевагу самостійній роботі
7	Відсутність стереотипів у комунікації
7а)	Я би хотів розширити сферу знань і не бути стереотипним
7б)	Я піддаюся впливам стереотипів в розмові і діях
8	Здатність до конструктивної критики
8а)	Я відкритий до критики та готовий враховувати її для покращення
8б)	Я відчуваю дискомфорт від критики
9	Готовність до активного розвитку комунікативних навиків
9а)	Я готовий відвідувати комунікаційні курси
9б)	Я залишаюсь при своїх старих методах спілкування
10	Розуміння принципів ефективної комунікації
10а)	Я знаю як правильно доносити інформацію і сприймати її
10б)	Я не думаю про те як правильно донести інформацію, а просто говорю
11	Здатність до адаптації у комунікативному процесі
11а)	Я легко переходжу з одного стилю комунікацій на інший
11б)	Мені складно переходити з одного стилю комунікацій на інший
12	Здатність до самоаналізу в комунікативних ситуаціях
12а)	Після важливих розмов я зазвичай аналізую, як я міг би комунікувати краще
12б)	Я рідко або ніколи не замислююся над ефективністю своїх комунікативних навичок
13	Вміння формувати та висловлювати аргументи
13а)	Я завжди намагаюся обґрунтувати свою точку зору
13б)	Я часто говорю без конкретних аргументів, виходячи з інтуїції
14	Коректність та граматична правильність
14а)	Я завжди перевіряю правильність граматичних конструкцій, коли говорю
14б)	Граматична правильність - не найважливіший аспект у моїх розмовах
15	Чіткість та логічність викладу
15а)	Я намагаюся висловлювати свої думки ясно і послідовно

15б)	Часом мені важко зорієнтуватися в своїх думках під час розмови
16	Рівень словникового запасу та професійного словника
16а)	У мене є багатий словниковий запас, який я активно використовую
16б)	Я відчуваю, що маю обмежений набір слів і фраз під час спілкування
17	Здатність уникати жаргону та сленгу в офіційних ситуаціях
17а)	Я завжди намагаюся говорити офіційно і коректно
17б)	Я не завжди звертаю увагу на стиль мовлення, незалежно від ситуації
18	Усвідомлене використання пауз
18а)	Я використовую паузи для підкреслення своїх думок або для надання часу на рефлексію
18б)	Я не думаю про те, як використовувати паузи під час розмови
19	Здатність до конструктивного парафразування
19а)	Я вмію перефразувати висловлення співрозмовника для кращого розуміння
19б)	Я зазвичай не парафражую висловлення інших, вважаючи це незручним
20	Вміння вести діалог, не перебиваючи співрозмовника
20а)	Я завжди намагаюся слухати співрозмовника до кінця, перш ніж відповідати
20б)	Іноді я перебиваю людей, коли вважаю, що маю що сказати
21	Здатність адекватно використовувати жести та міміку в процесі комунікації
21а)	Моя міміка та жести допомагають мені виразити емоції та думки
21б)	Я рідко використовую жести або міміку під час розмови
22	Відсутність перебільшень та недомовок
22а)	Я намагаюся виразити свої думки якнайбільш точно, уникаючи перебільшення
22б)	Іноді я використовую перебільшення або відомо залишаю незрозумілими деталі
23	Здатність правильного використання зорового контакту
23а)	Я підтримую зоровий контакт зі співрозмовником, коли це доречно
23б)	Мені важко підтримувати зоровий контакт або я не звертаю на це уваги

Додаток А 3.

МЕТОДИКА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В КОМУНІКАЦІЇ» (АДАПТОВАНА ЗА М. РОКИЧЕМ)

Виявлення рівня сформованості системи цінностей студентів у сфері міжособистісного спілкування з диференціацією на три основні рівні розвитку.

Процедура проведення

Студентам пропонується оцінити важливість кожної цінності за 5-бальною шкалою:

- 5 балів - дуже важливо (завжди керуюся цією цінністю)
- 4 бали - важливо (часто керуюся цією цінністю)
- 3 бали - помірно важливо (іноді керуюся цією цінністю)
- 2 бали - мало важливо (рідко керуюся цією цінністю)
- 1 бал - зовсім не важливо (не керуюся цією цінністю)

БЛОК А: ТЕРМІНАЛЬНІ ЦІННОСТІ В КОМУНІКАЦІЇ

Оцініть, наскільки важливими є для вас наступні цінності у спілкуванні:

1. Взаєморозуміння з людьми - здатність досягати порозуміння у спілкуванні
2. Довіра у стосунках - можливість покладатися на співрозмовника
3. Щире спілкування - відкритість та автентичність у взаємодії
4. Повага до співрозмовника - визнання гідності та прав іншої людини
5. Гармонія у відносинах - злагожденість та відсутність конфліктів
6. Емоційна близькість - глибина емоційного зв'язку з людьми
7. Співпереживання - здатність розуміти та розділяти почуття інших
8. Взаємна підтримка - готовність допомагати та отримувати допомогу
9. Відкритість у спілкуванні - прозорість та чесність у взаємодії
10. Толерантність до інших думок - прийняття різноманітності поглядів

БЛОК Б: ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ В КОМУНІКАЦІЇ

Оцініть, наскільки важливими є для вас наступні якості у спілкуванні:

1. Чесність у висловлюваннях - правдивість та щирість у словах
2. Тактовність - делікатність та дипломатичність у поведінці
3. Уважність до співрозмовника - зосередженість на потребах іншого
4. Культура мови - грамотність та етичність мовлення
5. Вміння слухати - здатність активно сприймати інформацію
6. Самоконтроль у спілкуванні - управління своїми емоціями та реакціями
7. Дипломатичність - вміння м'яко та тактовно вирішувати проблеми
8. Активність у спілкуванні - ініціативність та енергійність у взаємодії
9. Гнучкість у спілкуванні - здатність адаптуватися до різних ситуацій
10. Відповідальність за свої слова - усвідомлення наслідків своїх висловлювань

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ

Крок 1: Підрахунок балів за блоками

- Індекс термінальних цінностей = (сума балів за блок А) ÷ 10
- Індекс інструментальних цінностей = (сума балів за блок Б) ÷ 10

Крок 2: Визначення загального індексу

Загальний індекс ціннісних орієнтацій = (Індекс термінальних цінностей + Індекс інструментальних цінностей) ÷ 2

Крок 3: Якісний аналіз

Додатково визначається:

- Найбільш значущі цінності (оцінки 4-5 балів)
- Найменш значущі цінності (оцінки 1-2 бали)
- Баланс між термінальними та інструментальними цінностями

Трирівнева інтерпретація результатів

ОПТИМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ (3,7-5,0 балів)

Характеристики:

- Сформована система гуманістичних цінностей у міжособистісному спілкуванні
- Збалансована ієрархія цінностей з пріоритетом етичних принципів
- Високий рівень соціальної відповідальності в комунікативній поведінці
- Орієнтація на довгострокові, довірливі стосунки з людьми
- Інтеграція моральних принципів у повсякденне спілкування

Поведінкові прояви:

- Послідовно дотримується етичних норм у спілкуванні
- Активно прагне до взаєморозуміння та гармонії
- Демонструє високий рівень емпатії та толерантності
- Відповідально ставиться до своїх слів та обіцянок

Рекомендації:

- Розвиток лідерських якостей у сфері комунікації
- Участь у менторських програмах
- Поглиблення знань з етики спілкування
- Розвиток навичок медіації та конфлікт-менеджменту

ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (2,5-3,6 балів)

Характеристики:

- Базове розуміння важливості етичних цінностей у спілкуванні
- Ситуативна орієнтація на моральні принципи (залежно від обставин)
- Часткова сформованість ціннісної ієрархії в комунікації
- Розбіжності між деклараціями та реальною поведінкою
- Потреба в додатковому усвідомленні значущості окремих цінностей

Поведінкові прояви:

- Переважно дотримується етичних норм у комфортних ситуаціях
- Може діяти егоїстично під тиском обставин
- Розуміє важливість моральних цінностей, але не завжди їх практикує
- Потребує зовнішньої мотивації для етичної поведінки

Рекомендації:

- Участь у тренінгах з розвитку комунікативної етики
- Рефлексія власних ціннісних пріоритетів
- Практичні вправи на застосування етичних принципів
- Розвиток навичок моральної саморегуляції

- Групові дискусії з етичних дилем у спілкуванні
НЕДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (1,0-2,4 балів)

Характеристики:

- Несформованість системи моральних цінностей у спілкуванні
- Переважання прагматичних мотивів над етичними принципами
- Егоцентрична спрямованість комунікативної поведінки
- Низький рівень соціальної відповідальності
- Відсутність стійких орієнтирів для етичного спілкування

Поведінкові прояви:

- Керується переважно власними інтересами у спілкуванні
- Може порушувати етичні норми заради досягнення цілей
- Демонструє низький рівень емпатії та толерантності
- Не усвідомлює впливу своєї поведінки на інших

Рекомендації:

- Обов'язкова індивідуальна корекційна робота з психологом
- Систематичне навчання основам етики спілкування
- Розвиток емпатії через волонтерську діяльність
- Тренінги особистісного зростання
- Супервізія комунікативної поведінки
- Формування базових навичок рефлексії

ДОДАТКОВІ ПОКАЗНИКИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Дисбаланс термінальних та інструментальних цінностей:

- Високі термінальні, низькі інструментальні → ідеалістичність без практичних навичок
- Низькі термінальні, високі інструментальні → технічність без морального стрижня
- Збалансованість показників → гармонійний розвиток

Профіль ціннісних пріоритетів:

- Орієнтація на близькість (емоційна близькість, довіра, підтримка)
- Орієнтація на повагу (толерантність, тактовність, культура)
- Орієнтація на ефективність (активність, гнучкість, відповідальність)

Додаток А 4

ОПИТУВАЛЬНИК МОТИВАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Мета: Діагностика мотиваційної структури комунікативної діяльності студентів.

Інструкція: Оцініть, наскільки кожне твердження відповідає вашим мотивам спілкування (1 - повністю не згоден, 5 - повністю згоден).

ЗАПИТАННЯ:

1. Я прагну спілкуватися, щоб отримати нову інформацію
2. Мене приваблює можливість поділитися своїми думками
3. Я шукаю у спілкуванні емоційну підтримку
4. Спілкування допомагає мені самоствердитися

5. Я спілкуюся для встановлення корисних зв'язків
6. Мені важливо допомогти іншим через спілкування
7. Я прагну до спілкування заради задоволення
8. Спілкування допомагає мені розвиватися особистісно
9. Я спілкуюся, щоб уникнути самотності
10. Мене мотивує можливість впливати на інших

Ключ для обробки:

Пізнавальні мотиви: питання 1, 8 (сума/2) Самопрезентативні мотиви: питання 2, 4 (сума/2) Афіліативні мотиви: питання 3, 9 (сума/2) Альтруїстичні мотиви: питання 6, 7 (сума/2) Прагматичні мотиви: питання 5, 10 (сума/2)

Інтерпретація результатів:

Пізнавальна мотивація (високий рівень 4,0-5,0):

- Виражена потреба в пізнанні через спілкування
- Прагнення до інтелектуального розвитку
- Використання комунікації як засобу навчання

Самопрезентативна мотивація (високий рівень 4,0-5,0):

- Потреба в самовираженні та самоствердженні
- Важливість створення позитивного враження
- Може свідчити про нарцисичні тенденції при надмірному прояві

Афіліативна мотивація (високий рівень 4,0-5,0):

- Потреба в емоційній близькості та підтримці
- Прагнення до встановлення теплих стосунків
- Може вказувати на залежність від схвалення інших

Альтруїстична мотивація (високий рівень 4,0-5,0):

- Спрямованість на допомогу іншим
- Соціальна відповідальність
- Емпатійність та турбота про оточуючих

Прагматична мотивація (високий рівень 4,0-5,0):

- Утилітарний підхід до спілкування
- Спрямованість на досягнення особистих цілей
- При надмірному прояві може свідчити про маніпулятивність

Додаток А 5

ТЕСТ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ

Мета: Оцінка практичних навичок спілкування в різних ситуаціях.

Ситуаційні завдання:

Ситуація 1: Ваш співрозмовник висловлює думку, з якою ви категорично не згодні. а) Різко заперечую і доводжу свою правоту (1 бал) б) Мовчки вислуховую, не висловлюючи своєї думки (2 бали) с) Тактовно висловлюю свою точку зору, поважаючи право на іншу думку (3 бали)

Ситуація 2: Під час групової дискусії ви помічаєте, що один з учасників мовчить. а) Не звертаю уваги, нехай сам вирішує (1 бал) б) Прямо запитую,

чому він мовчить (2 бали) с) Делікатно залучаю до розмови, створюючи комфортну атмосферу (3 бали)

Ситуація 3: Вам потрібно повідомити неприємну новину. а) Говорю прямо, без зайвих слів (2 бали) б) Намагаюся уникнути цієї розмови (1 бал) с) Обираю підходящий момент і тактовно повідомляю (3 бали)

Ситуація 4: Співрозмовник перебиває вас під час розмови. а) Підвищую голос і продовжую говорити (1 бал) б) Замовкаю і більше не втручаюся (2 бали) с) Спокійно прошу дати можливість закінчити думку (3 бали)

Ситуація 5: Ви не розумієте, що хоче сказати співрозмовник. а) Роблю вигляд, що розумію (1 бал) б) Прямо кажу, що нічого не зрозумів (2 бали) с) Ввічливо прошу пояснити детальніше (3 бали)

Ситуація 6: Під час конфлікту співрозмовник переходить на підвищені тони. а) Відповідаю тим же тоном (1 бал) б) Припиняю розмову та йду (2 бали) с) Зберігаю спокій і намагаюся деескалувати ситуацію (3 бали)

Ситуація 7: Вас критикують за помилку, яку ви не робили. а) Гостро захищаюся та звинувачую у відповідь (1 бал) б) Мовчки терплю несправедливі звинувачення (2 бали) с) Спокійно з'ясовую ситуацію та наводжу факти (3 бали)

Ситуація 8: Потрібно переконати групу людей у своїй правоті. а) Наполегливо доводжу, не зважаючи на реакцію (1 бал) б) Швидко здаюся при першому опорі (2 бали) с) Використовую аргументи, враховуючи позицію аудиторії (3 бали)

Інтерпретація результатів:

Високий рівень (20-24 бали):

- Відмінне володіння комунікативними техніками
- Здатність адекватно реагувати на різні комунікативні ситуації
- Розвинені навички конструктивного спілкування
- Емоційна стабільність у спілкуванні

Достатній рівень (16-19 балів):

- Добре володіння основними комунікативними навичками
- Переважно конструктивні реакції на комунікативні виклики
- Окремі труднощі в складних ситуаціях спілкування

Задовільний рівень (12-15 балів):

- Базові комунікативні навички сформовані частково
- Потреба в розвитку гнучкості комунікативної поведінки
- Схильність до стереотипних реакцій

Низький рівень (8-11 балів):

- Недостатньо розвинені комунікативні навички
- Часті неадекватні реакції в ситуаціях спілкування
- Необхідність цілеспрямованого навчання

Критичний рівень (менше 8 балів):

- Серйозні проблеми в комунікативній компетентності
- Деструктивні патерни поведінки в спілкуванні
- Потреба в корекційній роботі

Додаток А 6

МЕТОДИКА «КОМУНІКАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАТОРСЬКІ СХИЛЬНОСТІ» (КОС-2) - скорочений варіант

Мета: Діагностика рівня прояву комунікативних та організаторських здібностей.

Інструкція: Дайте відповідь «так» або «ні» на кожне запитання.

ЗАПИТАННЯ:

1. Чи легко ви знайомитеся з новими людьми?
2. Чи прагнете ви до розширення кола своїх знайомих?
3. Чи вважаєте ви себе душею компанії?
4. Чи легко ви пристосовуєтеся до нового колективу?
5. Чи любите ви організовувати різні ігри та розваги?
6. Чи легко ви встановлюєте контакти з людьми старшими за вас?
7. Чи часто ви є ініціатором спільних справ?
8. Чи вмієте ви слухати співрозмовника?
9. Чи подобається вам брати участь у груповій роботі?
10. Чи легко ви вступаєте в розмову з незнайомою людиною?
11. Чи вмієте ви переконувати інших у своїй правоті?
12. Чи можете ви керувати собою в складних ситуаціях спілкування?
13. Чи часто ви виступаєте з пропозиціями в групі?
14. Чи легко ви встановлюєте контакти в новому місці?
15. Чи вмієте ви розв'язувати конфлікти між людьми?

Ключ для обробки:

Комунікативні схильності: питання 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14

Організаторські схильності: питання 3, 5, 7, 11, 13, 15

За кожен відповідь «так» нараховується 1 бал.

Інтерпретація результатів:

Комунікативні схильності:

Оптимальний рівень (7-9 балів):

- Виражена потреба в спілкуванні
- Легкість встановлення контактів
- Активність у груповій взаємодії
- Соціальна адаптивність

Достатній рівень (5-6 балів):

- Помірна потреба в спілкуванні
- Вибірковість у встановленні контактів
- Комфорт у знайомому соціальному середовищі

Недостатній рівень (0-4 бали):

- Обмежена потреба в спілкуванні
- Труднощі у встановленні нових контактів
- Схильність до усамітнення

Організаторські схильності:

Оптимальний рівень (5-6 балів):

- Лідерські якості

- Ініціативність у групових справах
- Здатність до організації та координації
Достатній рівень (3-4 бали):
- Періодичні прояви лідерства
- Готовність до організаторської діяльності за потреби
Недостатній рівень (0-2 бали):
- Уникнення лідерських ролей
- Перевага підпорядкованої позиції
- Пасивність в організаторській діяльності

Додаток А 7

САМООЦІНКА КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК

Мета: Виявлення суб'єктивної оцінки студентами власних комунікативних компетенцій.

Інструкція: Оцініть рівень розвитку у себе наступних навичок за 5-бальною шкалою:

Перелік навичок:

1. Вміння активно слухати
2. Здатність чітко висловлювати думки
3. Невербальна комунікація (міміка, жести, поза)
4. Вміння задавати питання
5. Емпатія та розуміння інших
6. Вміння переконувати
7. Управління конфліктами
8. Публічні виступи
9. Письмова комунікація
10. Міжкультурна комунікація
11. Вміння давати зворотний зв'язок
12. Здатність до компромісів
13. Емоційна регуляція в спілкуванні
14. Вміння критично мислити під час діалогу
15. Адаптивність стилю спілкування

Інтерпретація результатів:

Загальний індекс = сума балів/15

Оптимальний рівень (4,0-5,0 балів):

- Високий рівень самооцінки комунікативних навичок
- Впевненість у власних комунікативних здібностях
- Може свідчити про реальну компетентність або завищену самооцінку
Достатній рівень (3,0-3,9 балів):
- Помірна самооцінка комунікативних здібностей
- Усвідомлення як сильних, так і слабких сторін
- Реалістичне ставлення до власних можливостей
Недостатній рівень (1,0-2,9 балів):

- Занижена самооцінка комунікативних навичок
- Можливі проблеми з впевненістю в собі
- Потреба в підтримці та розвитку навичок

Аналіз окремих навичок: Важливо проаналізувати, які саме навички отримали найвищі та найнижчі оцінки для розробки індивідуальної програми розвитку.

Додаток А 8

Анкета «ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ТА ЕМПАТІЯ У СПІЛКУВАННІ»

Мета: комплексна оцінка рівня розвитку толерантності, рефлексивності та емпатії як ключових компонентів ефективного міжособистісного спілкування.

Інструкція

Уважно прочитайте кожне твердження та оцініть, наскільки воно відповідає вашій поведінці та ставленню. Використовуйте трирівневу шкалу оцінювання:

- 3 бали - повністю згоден/характерно для мене
- 2 бали - частково згоден/іноді характерно
- 1 бал - не згоден/не характерно для мене

Відповідайте щиро, обираючи той варіант, який найбільше відповідає вашій реальній поведінці.

БЛОК А. ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СПІЛКУВАННІ

1. Я легко знаходжу спільну мову з людьми інших поглядів
2. Мене цікавлять традиції та звичаї інших народів
3. Я спокійно ставлюся до критики на свою адресу
4. Різноманітність думок збагачує спілкування
5. Я намагаюся зрозуміти мотиви поведінки інших людей
6. Конфлікти можна вирішити через діалог
7. Я поважаю право інших на власну думку
8. Мені подобається спілкуватися з різними людьми
9. Я готовий змінити свою думку під впливом аргументів
10. Культурні відмінності роблять спілкування цікавішим
11. Я терпляче ставлюся до повільного темпу мовлення співрозмовника
12. Мене не дратують мовні помилки іноземців
13. Я готовий вибачити грубість, якщо розумію її причини
14. Я вважаю, що кожна людина має щось цікаве розповісти

Загальна кількість балів за блок А: _____ / 42

БЛОК Б. РЕФЛЕКСИВНІСТЬ У КОМУНІКАЦІЇ

15. Я аналізую свою поведінку після важливих розмов
16. Мене цікавить, як інші сприймають мою манеру спілкування
17. Я часто замислююся над мотивами своїх висловлювань
18. Після конфліктів я аналізую свої помилки

19. Я звертаю увагу на реакцію співрозмовника під час розмови
 20. Мене цікавить, чи правильно мене зрозуміли
 21. Я намагаюся передбачити результат розмови
 22. Я усвідомлюю свої сильні і слабкі сторони в спілкуванні
 23. Я готовий працювати над покращенням комунікації
 24. Я регулярно оцінюю ефективність свого спілкування
 25. Я помічаю, коли моя поведінка викликає негативну реакцію
 26. Я можу пояснити, чому обрав саме такий стиль спілкування
 27. Я усвідомлюю вплив своїх емоцій на якість спілкування
 28. Я аналізую невдалі комунікативні ситуації для майбутнього
- Загальна кількість балів за блок Б: _____ / 42

БЛОК В. ЕМПАТІЯ У СПІЛКУВАННІ

29. Я легко розумію емоційний стан інших людей
 30. Мене засмучують проблеми моїх друзів
 31. Я помічаю, коли людина намагається приховати свої переживання
 32. Я відчуваю дискомфорт, коли бачу страждання інших
 33. Мені легко поставити себе на місце іншої людини
 34. Я інтуїтивно розумію, що потрібно сказати засмученій людині
 35. Я відчуваю радість, коли іншим добре
 36. Мене турбують несправедливості, які відбуваються з іншими
 37. Я можу передбачити емоційну реакцію співрозмовника
 38. Мені важко залишатися байдужим до чужого горя
- Загальна кількість балів за блок В: _____ / 30

Обробка результатів

1. Підрахунок індексів за блоками:

Індекс толерантності = Бали за блок А / 14 = _____

Індекс рефлексивності = Бали за блок Б / 14 = _____

Індекс емпатії = Бали за блок В / 10 = _____

2. Загальний індекс комунікативної культури:

Загальний індекс = (Індекс толерантності + Індекс рефлексивності + Індекс емпатії) / 3 = _____

Інтерпретація результатів

Рівні розвитку за окремими показниками:

ОПТИМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ (2,5-3,0 бали)

- Толерантність: Виражена відкритість до різноманітності, конструктивне ставлення до відмінностей, розвинена культура міжособистісного спілкування
- Рефлексивність: Систематичний самоаналіз комунікативної поведінки, усвідомлене ставлення до спілкування, прагнення до самовдосконалення
- Емпатія: Глибоке розуміння емоційних станів інших, здатність до співпереживання та надання підтримки

ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (2,0-2,4 бали)

- Толерантність: Помірна відкритість до різноманітності, ситуативні прояви нетерпимості, потреба в розвитку окремих аспектів
- Рефлексивність: Епізодичний самоаналіз, часткове усвідомлення комунікативних особливостей, нерегулярна робота над собою
- Емпатія: Вибіркове співпереживання, розуміння очевидних емоційних проявів, емпатія переважно до близьких людей

НЕДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (менше 2,0 балів)

- Толерантність: Схильність до стереотипів та упереджень, труднощі у спілкуванні з «непохожими» людьми, потреба в цілеспрямованому розвитку
- Рефлексивність: Відсутність систематичного самоаналізу, некритичне ставлення до власної поведінки, схильність до повторення помилок
- Емпатія: Слабо розвинена здатність до розуміння емоційних станів інших, егоцентричне сприйняття, потреба в розвитку емоційного інтелекту

Загальні рівні комунікативної культури:

ОПТИМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ (2,5-3,0 бали)

Високий рівень комунікативної культури, що характеризується гармонійним поєднанням толерантності, рефлексивності та емпатії. Особа демонструє зрілість у міжособистісному спілкуванні, здатність до ефективної взаємодії з різними людьми та постійного самовдосконалення.

ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (2,0-2,4 бали)

Середній рівень комунікативної культури з окремими сильними сторонами. Наявні базові навички ефективного спілкування, але потрібна подальша робота над розвитком окремих компонентів комунікативної компетентності.

НЕДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ (менше 2,0 балів)

Низький рівень комунікативної культури, що може створювати труднощі у міжособистісному спілкуванні. Необхідна систематична робота над розвитком всіх компонентів комунікативної компетентності з можливим залученням фахівців.

Додаток Б

ПРОГРАМА ПРАКТИКУМУ «ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ»

Форма навчання: позааудиторна

Тривалість: 36 академічних годин (12 занять по 3 години)

Періодичність: 1 раз на тиждень

Формат: змішаний (практичні заняття, тренінги, проєктна діяльність)

Мета: Формування та розвиток комунікативної культури студентів через створення багатовимірною освітнього простору, що сприяє оволодінню ефективними стратегіями міжособистісної взаємодії.

Завдання програми

- Розвинути навички активного слухання та емпатійного спілкування
- Сформувати вміння конструктивно розв'язувати конфлікти
- Опанувати техніки публічного виступу та презентації
- Розвинути міжкультурну компетентність
- Сформувати навички цифрової комунікації та медіаграмотності
- Розвинути здатність до рефлексії власного комунікативного досвіду

Структура програми

Модуль 1: ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ (9 годин)

Заняття 1. «Архітектура комунікативного простору» (3 години)

Мета: Створити концептуальне розуміння комунікативної культури як системи.

Зміст:

- Картографування особистого комунікативного простору
- Аналіз комунікативних ситуацій через призму контексту
- Діагностика власного комунікативного стилю

Практичні завдання:

- Створення «мапи комунікативних зон» власного життя
- Рольова гра «Перехрестя культур»
- Складання індивідуального комунікативного портрету

Заняття 2. «Мова тіла як універсальний код» (3 години)

Мета: Розвинути навички невербальної комунікації.

Зміст:

- Декодування мови жестів та міміки
- Проксеміка: простір як засіб комунікації
- Параметри голосу та їх вплив на сприйняття

Практичні завдання:

- Вправи з «німого театру»
- Аналіз відеофрагментів публічних виступів
- Практикум з модуляції голосу

Заняття 3. «Активне слухання як мистецтво» (3 години)

Мета: Опанувати техніки ефективного слухання та розуміння.

Зміст:

- Рівні слухання: від поверхневого до емпатійного
- Техніки перефразування та уточнення
- Подолання бар'єрів сприйняття

Практичні завдання:

- Парні вправи з активного слухання
- Аналіз власних «слухових звичок»
- Тренінг емпатійної комунікації

Модуль 2: КОНСТРУКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ (12 годин)

Заняття 4. «Конфлікт як ресурс розвитку» (3 години)

Мета: Сформувати конструктивне ставлення до конфліктних ситуацій.

Зміст:

- Типологія конфліктів та їх функції

- Стратегії поведінки в конфлікті
- Медіація як спосіб розв'язання суперечок

Практичні завдання:

- Симуляція конфліктних ситуацій
- Розробка алгоритму конструктивного розв'язання конфлікту
- Практикум медіативних технік

Заняття 5. «Мистецтво переконання та аргументації» (3 години)

Мета: Розвинути навички логічної аргументації та етичного впливу.

Зміст:

- Структура переконливого повідомлення
- Логічні та емоційні аргументи
- Етика впливу та маніпуляції

Практичні завдання:

- Дебати на актуальні теми
- Аналіз рекламних повідомлень
- Створення переконливої презентації

Заняття 6. «Командна комунікація та лідерство» (3 години)

Мета: Розвинути навички роботи в команді та лідерського спілкування.

Зміст:

- Ролі в команді та їх комунікативні особливості
- Стилi лідерства та їх комунікативне вираження
- Фасилітація групових процесів

Практичні завдання:

- Командні проєкти з розподілом ролей
- Практикум фасилітації
- Аналіз власного лідерського потенціалу

Заняття 7. «Публічний виступ як перформанс» (3 години)

Мета: Опанувати мистецтво публічного виступу.

Зміст:

- Структура ефективного виступу
- Робота з аудиторією та управління увагою
- Подолання страху публічних виступів

Практичні завдання:

- Індивідуальні виступи з відеозаписом
- Аналіз та взаємооцінка презентацій
- Техніки релаксації перед виступом

Модуль 3: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КОМУНІКАЦІЇ (9 годин)

Заняття 8. «Цифрова комунікативна етика» (3 години)

Мета: Розвинути навички етичної цифрової комунікації.

Зміст:

- Особливості онлайн-комунікації
- Цифровий етикет та нетикет
- Управління цифровою репутацією

Практичні завдання:

- Аудит власних соціальних мереж
- Створення кодексу цифрової етики
- Симуляція онлайн-дискусій

Заняття 9. «Міжкультурна комунікація у глобалізованому світі» (3 години)

Мета: Розвинути міжкультурну компетентність.

Зміст:

- Культурні різності в комунікації
- Подолання стереотипів та упереджень
- Стратегії адаптації в мультикультурному середовищі

Практичні завдання:

- Культурні симуляції
- Аналіз кейсів міжкультурного непорозуміння
- Розробка гід міжкультурної комунікації

Заняття 10. «Критичне мислення та медіаграмотність» (3 години)

Мета: Розвинути навички критичного аналізу інформації.

Зміст:

- Розпізнавання маніпулятивних технік
- Фактчекінг та верифікація інформації
- Етика поширення інформації

Практичні завдання:

- Аналіз новинних повідомлень
- Створення власного медіаконтенту
- Практикум фактчекінгу

МОДУЛЬ 4: ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК (6 годин)

Заняття 11. «Рефлексія комунікативного досвіду» (3 години)

Мета: Інтегрувати отримані знання та навички.

Зміст:

- Аналіз власного розвитку протягом курсу
- Ідентифікація сильних сторін та зон росту
- Планування подальшого розвитку

Практичні завдання:

- Створення портфоліо комунікативних досягнень
- Взаємний коучінг у парах
- Складання індивідуального плану розвитку

Заняття 12. «Комунікативні проєкти та презентація результатів» (3 години)

Мета: Продемонструвати набуті компетентності через проєктну діяльність.

Зміст:

- Презентація індивідуальних та групових проєктів
- Взаємооцінка та зворотний зв'язок
- Планування подальшої діяльності

Практичні завдання:

- Презентація фінальних проєктів
- Церемонія завершення курсу
- Створення спільної декларації комунікативної культури

Методи та форми роботи

Інтерактивні методи:

- Рольові та ділові ігри
- Тренінгові вправи
- Кейс-стаді
- Мозковий штурм
- Дискусії та дебати

Рефлексивні практики:

- Ведення комунікативного щоденника
- Самоаналіз комунікативних ситуацій
- Взаємний коучінг
- Портфоліо особистого розвитку

Проектна діяльність:

- Індивідуальні дослідницькі проєкти
- Групові творчі завдання
- Створення інформаційних продуктів
- Соціальні комунікативні ініціативи

Після завершення програми студенти зможуть: Знати: теоретичні основи комунікативної культури, принципи ефективної міжособистісної взаємодії, специфіку різних видів комунікації, етичні норми сучасного спілкування. Уміти: ефективно слухати та розуміти співрозмовника, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, впевнено виступати публічно, адаптуватися до різних комунікативних контекстів, критично аналізувати інформацію

Навички: емпатійного спілкування, невербальної комунікації, аргументації та переконання, міжкультурної взаємодії, цифрової комунікації.

Критерії оцінювання: активність та ініціативність, якість рефлексії власного досвіду, практичне застосування отриманих знань, творчий підхід до завдань, здатність до конструктивної взаємодії, ресурсне забезпечення

Матеріально-технічне: аудиторія з гнучким плануванням простору, мультимедійне обладнання, фліпчарти та маркери, відеокамера для запису вправ

Інформаційне: бібліотека кейсів та ситуацій, відеотека прикладів комунікації, онлайн-платформа для обміну матеріалами, база діагностичних методик.

Додаток В

ПРОГРАМА ДИСКУСІЙНОГО КЛУБУ «ДІАЛОГ ПОКОЛІНЬ: ФОРМУЮЧИ КОМУНІКАТИВНУ КУЛЬТУРУ ЧЕРЕЗ ДИСКУСІЮ»

Тип програми: позааудиторна діяльність

Тривалість: 1 семестр (16 тижнів)

Частота зустрічей: 1 раз на тиждень по 2 академічні години

Загальний обсяг: 32 академічні години

Формат: очні зустрічі з елементами гібридної участі

Місія - Створити відкритий простір для розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та формування культури конструктивного діалогу серед студентської молоді.

- **Основна ціль:** Формування комунікативної культури студентів через практику структурованих дискусій

- **Додаткові цілі:** розвиток навичок аргументації та критичного мислення, формування толерантності до різних точок зору, підвищення рівня інформаційної грамотності, розвиток навичок публічного мовлення, створення студентської спільноти активних комунікаторів,

Принципи роботи клубу: повага до особистості, конструктивність, доказовість, рівність, розвиток

Структура програми

ВСТУПНИЙ БЛОК (2 заняття)

Заняття 1. «Мистецтво дискусії: правила гри»

Мета: Ознайомлення з принципами конструктивної дискусії

Зміст:

- Знайомство учасників та формування групи
- Правила ведення дискусії та етика спілкування
- Типи аргументів та логічні помилки
- Техніки активного слухання в дискусії

Практична частина:

- Вправа «Позиція-Аргумент-Приклад»
- Мініатюрні дебати на нейтральні теми
- Створення «Хартії дискусійного клубу»

Заняття 2. «Підготовка до дискусії: дослідження та аналіз»

Мета: Розвиток навичок підготовки до обговорення складних тем

Зміст:

- Пошук та верифікація інформації
- Аналіз різних точок зору
- Структурування аргументів
- Підготовка контраргументів

Практична частина:

- Воркшоп з фактчекінгу
- Складання карти аргументів
- Тренінг з формулювання позиції

ОСНОВНИЙ БЛОК: ТЕМАТИЧНІ ДИСКУСІЇ (12 занять)

Заняття 3. «Чи покращили соціальні мережі стосунки людей?»

Формат: Класичні дебати (команда «за» vs команда «проти»)

Ключові аспекти для обговорення:

- Глобальна взаємодія та доступність спілкування
- Поверхневість онлайн-комунікації

- Вплив на ментальне здоров'я
- Створення «ехо-камер» та поляризація думок
- Нові форми соціальної підтримки

Додаткові питання:

- Як змінилося поняття дружби в епоху соцмереж?
- Чи можливе справжнє спілкування без особистого контакту?

Заняття 4. «Чи має бути обов'язкова військова служба для жінок?»

Формат: Панельна дискусія з ротацією позицій

Ключові аспекти для обговорення:

- Гендерна рівність та військова служба
- Фізіологічні та психологічні особливості
- Досвід різних країн світу
- Альтернативні форми служби
- Вплив на суспільство та сім'ю

Додаткові питання:

- Що означає справедливість у контексті військового обов'язку?
- Як поєднати традиційні цінності з сучасними викликами?

Заняття 5. «Онлайн освіта vs традиційна освіта: майбутнє

навчання»

Формат: Фішбоул дискусія

Ключові аспекти для обговорення:

- Ефективність засвоєння знань
- Соціалізація та розвиток soft skills
- Доступність та інклюзивність освіти
- Економічні аспекти
- Технологічні можливості та обмеження

Додаткові питання:

- Чи може штучний інтелект замінити вчителя?
- Як зберегти людський фактор в освіті?

Заняття 6. «Сучасний ідеал: міфи та реальність»

Формат: Світове кафе

Ключові аспекти для обговорення:

- Вплив медіа на формування ідеалів
- Стандарти краси в різних культурах
- Психологічний тиск соціальних стандартів
- Body positivity та self-acceptance
- Роль освіти у формуванні здорового сприйняття себе

Додаткові питання:

- Хто формує сучасні ідеали в суспільстві?
- Чи можливо жити без орієнтирів на «ідеал»?

Заняття 7. «Технології роблять нас розумнішими чи навпаки?»

Формат: Сократівський діалог

Ключові аспекти для обговорення:

- Доступ до інформації vs здатність її обробляти

- Залежність від технологій
- Розвиток когнітивних функцій
- Цифрові навички vs традиційні знання
- Штучний інтелект як інструмент розвитку людини

Додаткові питання:

- Що означає бути «розумним» у ХХІ столітті?
- Чи загрожують технології людській унікальності?

Заняття 8. «Ейджизм – проблема, яка стосується лише людей похилого віку?»

Формат: Парламентські дебати

Ключові аспекти для обговорення:

- Дискримінація за віком в різних сферах
- Стереотипи щодо молоді та літніх людей
- Міжпоколіннів конфлікти на робочому місці
- Культурні відмінності у ставленні до віку
- Правові аспекти захисту від ейджизму

Додаткові питання:

- Як молодь може стикатися з віковою дискримінацією?
- Чи існує «зворотний ейджизм»?

Заняття 9. «Професійний вибір: матеріальне благополуччя чи емоційне задоволення?»

Формат: Дискусія за круглим столом

Ключові аспекти для обговорення:

- Концепція work-life balance
- Мотивація у професійній діяльності
- Соціальні очікування та особисті цінності
- Економічна стабільність vs творча самореалізація
- Можливість поєднання прибутку та задоволення

Додаткові питання:

- Чи можливо змінити систему цінностей у суспільстві?
- Як знайти компроміс між мрією та реальністю?

Заняття 10. «Екологічна свідомість: індивідуальна відповідальність чи системні зміни?»

Формат: Дебати у форматі Oxford Union

Ключові аспекти для обговорення:

- Роль окремої людини у глобальних змінах
- Корпоративна відповідальність
- Державна політика та екологія
- Споживчі звички та їх вплив
- Майбутнє планети: песимізм чи оптимізм

Заняття 11. «Штучний інтелект: помічник людства чи загроза?»

Формат: Панельна дискусія з експертами

Ключові аспекти для обговорення:

- Етичні дилеми розвитку ШІ

- Автоматизація та майбутнє робочих місць
- Приватність даних та контроль
- ШІ у прийнятті важливих рішень
- Регулювання розвитку технологій

Заняття 12. «Глобалізація: єднання світу чи загроза культурному різноманіттю?»

Формат: Модерована дискусія

Ключові аспекти для обговорення:

- Культурний обмін vs культурна експансія
- Економічні переваги та недоліки
- Мовне різноманіття у глобальному світі
- Локальні традиції в умовах глобалізації
- Роль національної ідентичності

Заняття 13. «Приватність у цифрову епоху: право чи привілей?»

Формат: Дискусія з елементами рольової гри

Ключові аспекти для обговорення:

- Збір персональних даних компаніями
- Державний контроль та безпека
- Цифрові права людини
- Баланс між безпекою та приватністю
- Майбутнє конфіденційності

Заняття 14. «Соціальна нерівність: викоринити чи прийняти як данність?»

Формат: Фішбоул з ротацією учасників

Ключові аспекти для обговорення:

- Причини та наслідки нерівності
- Роль освіти у подоланні нерівності
- Державна політика та соціальні програми
- Меритократія vs рівність можливостей
- Глобальний аспект проблеми

ЗАКЛЮЧНИЙ БЛОК (2 заняття)

Заняття 15. «Рефлексія досвіду: як змінилися наші комунікативні навички»

Формат: Рефлексивний семінар

Зміст:

- Аналіз власного розвитку протягом семестру
- Обговорення найбільш вражаючих моментів
- Виявлення покращень у комунікативних навичках
- Планування подальшого розвитку

Практична частина:

- Створення портфоліо найкращих аргументів
- Взаємний фідбек учасників
- Самооцінка комунікативного зростання

Заняття 16. «Майбутнє діалогу: створюємо власні теми для дискусій»

Формат: Креативна майстерня

Зміст:

- Генерування нових тем для обговорення
- Планування діяльності клубу на наступний семестр
- Створення пам'ятки «Досвідченого дискусійника»
- Церемонія завершення програми

Методологія проведення дискусій

Підготовчий етап

1. Попереднє дослідження (за тиждень до заняття)
 - Надання учасникам матеріалів для ознайомлення
 - Завдання на пошук додаткової інформації
 - Формування команд (якщо потрібно)
2. Мотиваційний початок (15 хвилин)
 - Актуалізація теми через кейс або провокативне питання
 - Опитування початкових позицій учасників
 - Встановлення правил дискусії

Основний етап

3. Презентація позицій (30 хвилин)
 - Виступи представників різних точок зору
 - Формулювання ключових аргументів
 - Можливість уточнювальних питань
4. Відкрита дискусія (45 хвилин)
 - Обмін аргументами між учасниками
 - Модерація дискусії фасилітатором
 - Залучення пасивних учасників

Завершальний етап

5. Рефлексія та висновки (20 хвилин)
 - Підсумки основних аргументів
 - Виявлення спільних позицій та розбіжностей
 - Особисті висновки учасників
6. Оцінка та фідбек (10 хвилин)
 - Оцінка якості аргументації
 - Зворотний зв'язок про перебіг дискусії
 - Рекомендації для покращення

Ролі учасників: модератор/фасилітатор, забезпечує дотримання правил дискусії, стимулює активність пасивних учасників, спрямовує обговорення у конструктивне русло, контролює час та структуру заняття, основні спікери, готують глибокі аргументи з теми, представляють різні точки зору, ведуть головну лінію дискусії, відповідають на питання опонентів, активні учасники, ставлять питання та висловлюють думки, підтримують динаміку обговорення, пропонують нові аспекти розгляду теми, надають приклади з власного досвіду, спостерігачі-аналітики, фіксують хід дискусії та ключові моменти, аналізують

якість аргументації, готують підсумки обговорення, дають зворотний зв'язок учасникам.

Критерії оцінювання участі

Якість аргументації (40%) - логічність та послідовність, використання достовірних фактів, розуміння складності проблеми, оригінальність підходу

Комунікативні навички (30%) - ясність викладення думок, уміння слухати та реагувати, дотримання етики спілкування, здатність переконувати.

Активність участі (20%) - регулярність відвідування, ініціативність в обговоренні, підготовленість до занять, конструктивність внеску.

Розвиток та рефлексія (10%) - демонстрація особистого зростання, здатність до самоаналізу, відкритість до нових ідей, застосування набутих навичок

Інформаційні ресурси та технічне забезпечення: база статей та досліджень з тем дискусій, відеоматеріали та документальні фільми, онлайн-платформи для дискусій, архів найкращих аргументів та виступів, посібник з техніки ведення дискусій, шаблони для підготовки аргументів, чек-листи для самооцінки, зразки структурування виступів, аудиторія з гнучким плануванням місць, система звукопідсилення, інтерактивна дошка або проектор, можливість відеозапису за згодою учасників.

Очікувані результати

Особистісні результати

Учасники розвинули критичне мислення та аналітичні здібності, впевненість у публічних виступах, толерантність до різних точок зору, навички конструктивного спілкування, здатність до рефлексії власних переконань, соціальні результати, формування спільноти активних громадян, підвищення культури діалогу в студентському середовищі, розвиток лідерських якостей, створення мережі однодумців та опонентів, підготовка до участі в суспільних дискусіях.

Академічні результати: покращення навичок презентації та аргументації, розширення кругозору та ерудиції, підвищення мотивації до навчання, розвиток дослідницьких навичок, підготовка до професійної комунікації

Додаток Г

КОМПЛЕКС ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Незнайомець. В цій вправі студенти занурюються в імітацію реальних ситуацій, де один учасник виступає в ролі «незнайомця» з певним сценарієм (наприклад, «турист, який загубився»), а інший намагається встановити контакт. Завдання другого учасника - за допомогою відкритих питань та активного слухання встановити ефективний діалог та допомогти «незнайомцю» розповісти про свою проблему. Мета вправи – заставити

кожного студента почати розмову на довільну тему з незнайомими людьми без відчуття дискомфорту.

Інструкція. Студенти парно розповідають одне одному короткі інструкції як виконати певну роботу (чи завдання), при цьому акцентуючи увагу на активному слуханні. Після розповіді, слухач детально репрезентує подію та основні моменти, а розповідач в свою чергу оцінює, наскільки вдало його зрозуміли, яка інформація не є достатньо донесеною.

Більше чим так. В цій вправі студенти працюють в малих групах, переформулюючи замкнені питання (ті, що вимагають відповіді «так» або «ні») в відкриті. Наприклад, замість «Ти любиш читати книги?» можна запитати «Які книги ти недавно прочитав і що тобі в них сподобалося?».

Переконай мене! В цій вправі студенти працюють у парах. Один учасник представляє продукт або ідею (наприклад, новий вид спортзалу, екологічний проект чи інноваційний гаджет). Інший учасник виступає в ролі скептично налаштованого споживача, який має певні заперечення щодо представленого продукту чи ідеї. Завдання першого - за короткий проміжок часу переконати партнера у вигодах та перевагах свого продукту, враховуючи його заперечення.

Дебати. Формуються дві команди. Кожній команді надається певна позиція (наприклад, «Необхідність вегетаріанства» проти «Плюси збалансованої дієти»). Команди отримують короткий проміжок часу на підготовку своїх аргументів. Після цього вони по черзі представляють свої думки, намагаючись переконати слухачів у правильності своєї позиції. На завершення слухачі голосують за ту команду, яка переконала їх найбільше.

Спростуй припущення. Ця вправа фокусується на здатності долати заперечення. Кожному студенту дається список з п'ятьма припущеннями, пов'язаними з певною ідеєю або продуктом (наприклад, «Електрокари не ефективні для довгих подорожей»). Завдання студента - дослідити кожне припущення і підготувати аргументовану відповідь, що спростовує його. Після підготовки студенти представляють свої відповіді перед групою, використовуючи факти, статистику та інші докази.

Адаптація тексту. Для цієї вправи слід підготувати кілька різних «типів» аудиторій: молодь, пенсіонери, фахівці у галузі технологій, педагоги тощо. Кожному учаснику або групі учасників доручається завдання представити новий соціальний проект (наприклад, мобільний додаток для навчання). Однак ключова особливість вправи полягає в тому, що кожен має представляти свій проект, адаптуючи свою мовну стратегію під конкретну аудиторію. Наприклад, для молоді акцент може бути зроблений на інтерактивність та гейміфікацію, а для педагогів – на ефективність та педагогічні переваги.

Три в одному. Ця вправа спрямована на розвиток здатності швидко змінювати мовну стратегію в залежності від контексту. Учаснику пропонується одна тема, наприклад, «Збалансоване харчування». Завдання полягає в тому, щоб учасник підготував три короткі промови на цю тему.

Перша промова має бути спрямована на дітей молодшого шкільного віку і містити просту, доступну інформацію з використанням яскравих прикладів та ілюстрацій. Друга промова - для студентів медичного університету, де акцент робиться на наукові аспекти і факти. Третя промова - для батьків на батьківських зборах, де головна увага приділяється практичним порадам та рекомендаціям.

Вправа «Слово та пауза». Учасники отримують короткі тексти або цитати. Їх завдання - вимовити цей текст, намагаючись робити паузи після ключових слів або фраз. Наприклад, «Життя... - це те, що трапляється... поки ти будуєш плани.» Після виконання вправи група обговорює, як паузи змінили сприйняття тексту.

Вправа «Пауза для рефлексії». Учасники поділяються на пари. Один задає питання (наприклад, «Що для тебе є найбільш важливим у житті?»), після чого слідує довга пауза - приблизно 30 секунд, протягом якої інший учасник роздумує над відповіддю. Потім вони обмінюються ролями. Пауза дає можливість глибше замислитися над відповіддю.

Вправа «Слова проти жестів». Учасникам пропонують вимовити просте твердження, наприклад, «Я щасливий», одночасно виконуючи різні жести. Спочатку з позитивними емоціями (посмішка, підняті брови) і потім з негативними (скрестила руки, нахмурений вигляд). Група обговорює, як жести впливали на сприйняття повідомлення.

Вправа «Читання рухів». Два учасники стають перед групою. Один розповідає історію, інший активно використовує жести, але не вимовляє жодного слова. Завдання групи - інтерпретувати жести та визначити основні моменти розповіді.

Вправа «Світова карта жестів». Учасники дізнаються про різницю в значенні жестів у різних культурах. Наприклад, «окей» у Західних країнах вважається позитивним жестом, а в деяких інших культурах може бути образливим. Учасники діляться своїми спостереженнями та досвідом.

Кожна вправа розкриває важливість правильного використання жестів у розмові, їх здатність підкреслити або змінити зміст висловлювання. Учасники навчаються бути уважними до своєї мови жестів та розуміти жести інших.

Вправа «Мовний колаж». Учасникам пропонуються різноманітні слова та фрази. Завдання - скласти історію, активно використовуючи ці слова. Наприклад, слова «сонячний», «горизонт», «сміх» можуть перетворитись на історію про день на пляжі. Ця вправа стимулює креативність і показує, як слова можуть «живити» розповідь.

Вправа «Метафоричний міст». Учасники обирають предмет чи ситуацію і намагаються описати його через метафору. Наприклад, «життя - це гра» або «кожен день - це нова книга». Після того, як усі поділилися своїми метафорами, група обговорює, які з них були найбільш ефективними та яскравими.

Вправа «Дзеркало стилю». Учасники діляться на пари. Один розповідає коротку історію або ситуацію, інший повторює її, але в своєму особливому

стилі мовлення, використовуючи свої улюблені слова, фрази чи жести. Це допомагає усвідомити свій унікальний стиль мовлення та його особливості.

Додаток Д

ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ «МИСТЕЦТВО ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ»

Тривалість: 2,5 години (150 хвилин)

Кількість учасників: 8-12 осіб

Цільова аудиторія: працівники офісу, студенти, керівники

Мета заняття

Сформувати у учасників навички ефективного спілкування, підвищити рівень комунікативної компетентності та вміння будувати конструктивний діалог.

Завдання заняття

- Ознайомити з основними принципами ефективної комунікації
- Розвинути навички активного слухання
- Навчити техніках невербального спілкування
- Опрацювати стратегії подолання комунікативних бар'єрів
- Відпрацювати навички конструктивного зворотного зв'язку

Структура заняття

1. Відкриття тренінгу (15 хвилин)

Привітання та знайомство (10 хвилин)

Вправа «Комунікативне коло»

- Учасники стають у коло
- Кожен називає своє ім'я та одну якість, яка допомагає йому у спілкуванні
- Приклад: «Мене звати Олена, і я вмію уважно слухати»

Правила групи (5 хвилин)

- Конфіденційність
- Повага до думки кожного
- Активна участь
- Право сказати «ні»
- Мобільні телефони на беззвучному режимі

2. Діагностика та мотивація (20 хвилин)

Вправа «Комунікативні виклики» (15 хвилин)

Інструкція:

- Учасники працюють у парах
- Обговорюють ситуації, коли спілкування було складним
- Записують на стікерах основні проблеми
- Приклеюють на фліпчарт

Типові проблеми:

- Непорозуміння з колегами
- Складності в переконанні

- Конфлікти через різні точки зору
- Страх публічних виступів

Визначення очікувань (5 хвилин)

Кожен учасник записує на картці одне очікування від тренінгу

3. Теоретичний блок «Основи ефективного спілкування» (30 хвилин)

3.1 Модель комунікації (10 хвилин)

Схема: Відправник → Повідомлення → Канал → Отримувач → Зворотний зв'язок

Ключові елементи:

- Кодування - формулювання думок у слова
- Декодування - інтерпретація повідомлення
- Шуми - перешкоди для розуміння
- Контекст - ситуація спілкування

3.2 Рівні спілкування (10 хвилин)

1. Вербальний рівень (7%) - слова
2. Паравербальний рівень (38%) - тон, темп, гучність
3. Невербальний рівень (55%) - жести, міміка, поза

3.3 Принципи ефективного спілкування (10 хвилин)

- Ясність - зрозумілість повідомлення
- Стислість - лаконічність викладу
- Конкретність - конкретні факти та приклади
- Коректність - граматична та фактична правильність
- Ввічливість - повага до співрозмовника
- Конструктивність - націленість на результат

4. Практичний блок «Активне слухання» (35 хвилин)

4.1 Міні-лекція «Техніки активного слухання» (10 хвилин)

Техніки активного слухання:

- Перефразування - «Якщо я правильно зрозумів...»
- Резюмування - «Підсумовуючи сказане...»
- Відображення почуттів - «Ви здаєтесь засмученим...»
- Уточнюючі запитання - «Що ви маєте на увазі під...»
- Невербальна підтримка - кивки, зоровий контакт

4.2 Вправа «Активний слухач» (20 хвилин)

Робота в трійках:

- Роль А - Розповідач (розповідає про робочу ситуацію)
- Роль Б - Слухач (використовує техніки активного слухання)
- Роль В - Спостерігач (фіксує використані техніки)

Етапи:

1. Перший раунд - 5 хвилин розмови
2. Зворотний зв'язок від спостерігача - 2 хвилини
3. Зміна ролей - 2 цикли

4.3 Обговорення в групі (5 хвилин)

Учасники діляться досвідом та відкриттями

5. Перерва (15 хвилин)

6. Практичний блок «Невербальна комунікація» (25 хвилин)

6.1 Вправа «Емоції без слів» (15 хвилин)

Інструкція:

- Учасники по черзі показують емоції без слів
- Інші вгадують емоцію
- Обговорення: які невербальні сигнали були найяскравішими

Емоції для показу: Радість, сум, злість, здивування, страх, відраза, зацікавленість, нудьга

6.2 Вправа «Конгруентність» (10 хвилин)

Завдання:

- Учасники говорять фразу «Мені це подобається» з різними емоціями
- Група обговорює, коли слова не відповідали невербаліці
- Висновок про важливість відповідності вербального та невербального

7. Практичний блок «Подолання комунікативних бар'єрів» (30 хвилин)

7.1 Міні-лекція «Види комунікативних бар'єрів» (10 хвилин)

Фізичні бар'єри:

- Шум, відстань, технічні проблеми

Психологічні бар'єри:

- Стереотипи, упередження, емоційний стан

Семантичні бар'єри:

- Різне розуміння слів, професійний жаргон

Культурні бар'єри:

- Різні цінності, традиції, норми поведінки

7.2 Вправа «Подолання бар'єрів» (15 хвилин)

Робота в малих групах (3-4 особи):

- Кожна група отримує картку з описом комунікативної ситуації з бар'єрами
- Завдання: знайти способи подолання бар'єрів
- Презентація рішень (по 2 хвилини на групу)

Приклади ситуацій:

1. Нарада з представниками різних відділів з використанням професійного жаргону
2. Телефонна розмова з поганим зв'язком під час важливих переговорів
3. Обговорення проєкту з колегою, який має інший культурний фон

7.3 Обговорення стратегій (5 хвилин)

8. Практичний блок «Конструктивний зворотний зв'язок» (25 хвилин)

8.1 Модель зворотного зв'язку «БОНД» (10 хвилин)

Б - Behavior (Поведінка) - опис конкретної поведінки

О - Outcome (Наслідки) - вплив цієї поведінки

Н - Need (Потреба) - що потрібно змінити

Д - Do (Дія) - конкретні кроки для покращення

Приклад:

- Поведінка: «Коли ти перебиваєш мене під час презентації...»
- Наслідки: «...я втрачаю концентрацію і забуваю важливі моменти»

- Потреба: «Мені потрібно завершити думку»
- Дія: «Чи можеш ти записувати запитання і задати їх наприкінці?»

8.2 Рольова гра «Складна розмова» (12 хвилин)

Робота в парах:

- Кожна пара отримує картку з робочою ситуацією
- Практикують надання зворотного зв'язку за моделлю БОНД
- Зміна ролей

Ситуації:

1. Колега постійно запізнюється на наради
2. Підлеглий не дотримується дедлайнів
3. Колега говорить занадто тихо під час презентацій

8.3 Рефлексія (3 хвилини)

9. Закріплення навичок (20 хвилин)

9.1 Комплексна вправа «Ефективна комунікація» (15 хвилин)

Сценарій: Нарада відділу з обговорення проблемного проєкту

Ролі:

- Керівник проєкту (має донести проблему)
- Розробник (захищає свою роботу)
- Менеджер (шукає компроміс)
- Клієнт (незадоволений результатом)

Завдання: Використати всі вивчені техніки для досягнення конструктивного рішення

9.2 Спостереження та аналіз (5 хвилин)

Інші учасники фіксують використані техніки ефективного спілкування

10. Підбиття підсумків та завершення (15 хвилин)

10.1 Рефлексія «Три відкриття» (8 хвилин)

Кожен учасник ділиться:

1. Що нового дізнався?
2. Що найбільше здивувало?
3. Що буде використовувати в роботі?

10.2 План дій (5 хвилин)

Учасники записують на картках:

- 2 конкретні навички, які будуть розвивати
- 1 ситуацію, де застосують нові знання вже завтра

10.3 Зворотний зв'язок про тренінг (2 хвилини)

Експрес-опитування: що було найкориснішим?

Необхідне обладнання:

- Фліпчарт та маркери
- Стікери різних кольорів
- Картки для вправ
- Дошка або проєктор
- Ручки для учасників

Роздаткові матеріали:

- Схема моделі комунікації

- Список технік активного слухання
- Модель зворотного зв'язку «БОНД»
- Чек-лист «Принципи ефективного спілкування»

Рекомендації для подальшого розвитку

Література:

- «Як завойовувати друзів і впливати на людей» - Дейл Карнегі
- «Ненасильницьке спілкування» - Маршалл Розенберг
- «Складні переговори» - Даглас Стоун

Практичні кроки:

1. Щотижневий аналіз власних комунікативних ситуацій
2. Пошук ментора з розвиненими комунікативними навичками
3. Участь у дискусійних клубах або тоастмастерс
4. Відвідування додаткових тренінгів з публічних виступів

Додаток Ж

ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ «ЕМПАТІЯ ЯК ОСНОВА МІЖОСОБИСТІСНОГО ПОРОЗУМІННЯ»

Тривалість: 3 години (180 хвилин)

Кількість учасників: 10-14 осіб

Цільова аудиторія: психологи, педагоги, соціальні працівники, керівники, всі бажаючі розвинути емпатійні навички

Мета заняття

Розвинути у учасників здатність до емпатійного сприйняття, розуміння та реагування на емоції і потреби інших людей для покращення якості міжособистісних стосунків.

Завдання заняття

- Сформувати розуміння сутності емпатії та її видів
- Розвинути навички емоційного інтелекту
- Навчити техніках емпатійного слухання
- Опрацювати способи подолання емпатійних бар'єрів
- Відпрацювати навички емпатійного реагування в різних ситуаціях

Структура заняття

1. Відкриття тренінгу та налаштування групи (20 хвилин)

Привітання та знайомство (12 хвилин)

Вправа «Емоційне знайомство»

- Учасники стають у коло
- Кожен називає своє ім'я та показує жестом/мімікою емоцію, з якою прийшов на тренінг
- Група відгадує емоцію та повторює жест
- Короткий коментар від учасника про свій емоційний стан

Встановлення правил групи (5 хвилин)

- Довіра та конфіденційність
- Безоціночність та прийняття

- Право на власну думку та почуття
- Активна участь та відкритість
- Підтримка один одного

Очікування від тренінгу (3 хвилини)

Швидке коло: одне слово про те, що хочете отримати від заняття

2. Мотиваційний блок «Навіщо нам емпатія?» (25 хвилин)

2.1 Вправа «Коли мене розуміли» (15 хвилин)

Робота в парах:

- Учасники діляться спогадом про ситуацію, коли хтось їх по-справжньому зрозумів
- Партнер уважно слухає, не перебиваючи
- Обмін ролями через 5 хвилин
- Завершення: кожна пара ділиться з групою одним словом про відчуття

Запитання для рефлексії:

- Що саме робила людина, яка вас зрозуміла?
- Які ваші відчуття від того, що вас зрозуміли?
- Як це вплинуло на стосунки?

2.2 Груповий фліпчарт «Цінність емпатії» (10 хвилин)

Учасники називають переваги емпатійного спілкування:

- У особистих стосунках
- У професійній діяльності
- У суспільстві

3. Теоретичний блок «Анатомія емпатії» (35 хвилин)

3.1 Визначення та компоненти емпатії (15 хвилин)

Емпатія - здатність розуміти та відчувати емоції іншої людини, ставлячи себе на її місце, зберігаючи при цьому усвідомлення власної окремості.

Три компоненти емпатії:

1. Когнітивна емпатія - розуміння думок та намірів іншого
 - «Я розумію, що ти думаєш»
 - Здатність прогнозувати реакції
 - Розпізнавання мотивів поведінки
2. Афективна емпатія - відчуття емоцій іншого
 - «Я відчуваю те, що відчуваєш ти»
 - Емоційне зараження
 - Співпереживання
3. Поведінкова емпатія - відповідні дії на основі розуміння
 - «Я діятиму з урахуванням твоїх потреб»
 - Допмагаюча поведінка
 - Адаптація спілкування

3.2 Види емпатії (10 хвилин)

За рівнем залученості:

- Емоційна емпатія - глибоке співпереживання
- Співчуття - турбота без повного переживання
- Особистісний дистрес - надмірне поглинання чужими емоціями

За способом прояву:

- Ситуативна - реакція на конкретну ситуацію
- Диспозиційна - стійка особистісна риса

3.3 Нейробіологія емпатії (10 хвилин)

Дзеркальні нейрони:

- Активізуються при спостереженні за діями інших
- Основа для розуміння намірів
- Механізм «зараження» емоціями

Мозкові структури:

- Префронтальна кора - когнітивна емпатія
- Лімбічна система - емоційна емпатія
- Інсула - інтеграція сигналів

4. Діагностичний блок «Мій емпатійний профіль» (20 хвилин)

4.1 Експрес-тест «Рівень емпатії» (10 хвилин)

Самооцінка за шкалою від 1 до 5:

1. Я легко розумію, що відчувають інші люди
2. Мене засмучують чужі проблеми
3. Я можу передбачити реакцію людини на мої слова
4. Коли хтось плаче, у мене теж з'являються сльози
5. Я намагаюсь допомогти тим, хто страждає
6. Я відчуваю дискомфорт, коли бачу чужий біль
7. Я розумію невербальні сигнали людей
8. Мені важко не втручатися в чужі конфлікти

Підрахунок результатів:

- 32-40 балів - високий рівень емпатії
- 24-31 бал - середній рівень
- 16-23 бали - нижче середнього
- 8-15 балів - низький рівень

4.2 Обговорення результатів (10 хвилин)

- Чи збігаються результати з самосприйняттям?
- Які питання викликали труднощі?
- Що хочете розвивати?

5. Перерва (15 хвилин)

6. Практичний блок «Розвиток емпатійного сприйняття» (40 хвилин)

6.1 Вправа «Читання емоцій» (15 хвилин)

Частина А: Міміка (7 хвилин)

- Показ фотографій з різними емоційними виразами
- Учасники визначають емоції та їх інтенсивність
- Обговорення: на що звертали увагу?

Частина Б: Голос (8 хвилин)

- Прослуховування аудіозаписів однакових фраз з різними інтонаціями
- Визначення емоційного стану мовця
- Аналіз паравербальних сигналів

6.2 Вправа «Емоційне дзеркало» (12 хвилин)

Робота в парах:

- Партнер А розповідає про недавню емоційну ситуацію (3 хвилини)
- Партнер Б відображає емоції через міміку та позу
- Партнер А дає зворотний зв'язок про точність
- Зміна ролей

6.3 Вправа «Перспективи» (13 хвилин)

Робота в трійках:

- Розіграш конфліктної ситуації (наприклад, сперечання між колегами)
- Кожен учасник розповідає ситуацію з позиції свого персонажа
- Група аналізує різні точки зору та мотиви поведінки

Приклади ситуацій:

1. Конфлікт між батьком-трудоголіком та підлітком
2. Суперечка між сусідами через гучну музику
3. Непорозуміння між керівником та підлеглим

7. Практичний блок «Техніки емпатійного слухання» (35 хвилин)

7.1 Міні-лекція «Емпатійне слухання vs звичайне» (10 хвилин)

Звичайне слухання:

- Фокус на фактах та інформації
- Пошук рішень та порад
- Оцінка та судження
- Перебивання та власні історії

Емпатійне слухання:

- Фокус на емоціях та переживаннях
- Розуміння без судження
- Відображення почуттів
- Повне залучення та присутність

7.2 Техніки емпатійного слухання (25 хвилин)

Техніка 1: Емоційне відображення (8 хвилин)

- «Ви здаєтесь засмученим...»
- «Я бачу, що це вас радує...»
- «Схоже, ви відчуваєте розчарування...»

Практика: Робота в парах, один розповідає про складну ситуацію, інший практикує відображення емоцій.

Техніка 2: Перефразування з емпатією (8 хвилин)

- «Якщо я правильно розумію, ви відчуваєте...»
- «Для вас важливо, щоб...»
- «Вас турбує те, що...»

Практика: Продовження роботи в парах з новою технікою.

Техніка 3: Емпатійні запитання (9 хвилин)

- «Що це означає для вас?»
- «Як ви це переживаєте?»
- «Що найважче в цій ситуації?»

Практика: Комплексна вправа з використанням всіх технік.

8. Блок «Подолання емпатійних бар'єрів» (30 хвилин)

8.1 Ідентифікація бар'єрів (15 хвилин)

Внутрішні бар'єри:

- Емоційне виснаження - «У мене немає сил на чужі проблеми»
- Захисні механізми - «Краще не залучатися»
- Егоцентризм - «Моя проблема важливіша»
- Страх близькості - «Що, якщо мені боляче буде?»

Зовнішні бар'єри:

- Культурні відмінності - різне розуміння емоцій
- Соціальні стереотипи - упередження щодо груп
- Часові обмеження - «Немає часу вникати»
- Професійні межі - «Треба зберігати дистанцію»

Вправа «Мої бар'єри»: Учасники анонімно записують на стікерах свої головні емпатійні бар'єри та приклеюють на фліпчарт.

8.2 Стратегії подолання (15 хвилин)

Робота в малих групах (3-4 особи):

- Кожна група обирає 2-3 бар'єри з фліпчарту
- Розробляє стратегії подолання
- Презентує рішення групі (по 3 хвилини)

Загальні стратегії:

- Розвиток самосвідомості
- Практика mindfulness
- Встановлення здорових меж
- Пошук спільного з різними людьми

9. Складні ситуації: рольові ігри (25 хвилин)

9.1 Підготовка сценаріїв (5 хвилин)

Сценарії для відпрацювання:

1. «Емоційний колега» - співробітник плаче через особисті проблеми
2. «Агресивний клієнт» - незадоволений клієнт кричить на менеджера
3. «Підліток у кризі» - дитина не хоче говорити про проблеми
4. «Випалений керівник» - начальник скаржиться на все життя

9.2 Рольові ігри (15 хвилин)

Формат: 4 групи, кожна відпрацьовує свій сценарій

- 7 хвилин на підготовку та програвання
- 3 хвилини на презентацію групі
- Акцент на використанні емпатійних технік

9.3 Аналіз та зворотний зв'язок (5 хвилин)

- Що було найскладніше?
- Які техніки спрацювали найкраще?
- Що б зробили по-іншому?

10. Емпатія та самотурбота (15 хвилин)

10.1 Міні-лекція «Емпатійне вигорання» (7 хвилин)

Симптоми емпатійного вигорання: емоційне виснаження, цинізм та відстороненість, фізичні симптоми, головний біль, безсоння, зниження ефективності.

Профілактика: Здорові межі у стосунках, регулярний відпочинок та розрядка, підтримка колег та близьких, особиста терапія або супервізія.

10.2 Вправа «Емпатійні межі» (8 хвилин)

Індивідуальна робота: Учасники записують:

1. В яких ситуаціях я найбільше емпатую?
2. Коли моя емпатія стає надмірною?
3. Як я можу турбуватися про себе, допомагаючи іншим?
4. Які мої сигнали емпатійного перевантаження?

Обговорення в парах: 3 хвилини обміну досвідом

11. Практичне застосування та планування (20 хвилин)

11.1 Вправа «Емпатійний план дій» (12 хвилин)

Індивідуальна робота: Кожен учасник заповнює особисту картку:

Мої сильні сторони в емпатії:

Що хочу розвивати:

Конкретна ситуація для практики:

Одна техніка, яку буду використовувати щодня:

Як буду турбуватися про себе:

11.2 Обмін планами (8 хвилин)

Робота в парах:

- Ділимося своїми планами
- Партнер дає підтримуючий зворотний зв'язок
- Обговорюємо можливі труднощі та способи їх подолання

12. Завершення тренінгу (15 хвилин)

12.1 Рефлексія «Емпатійне коло» (10 хвилин)

Учасники стають у коло та по черзі завершують фрази:

- «Сьогодні я зрозумів(ла), що емпатія - це...»
- «Найбільше мене вразило...»
- «Я беру з собою...»

12.2 Ритуал завершення (3 хвилини)

Вправа «Побажання»

- Кожен учасник дарує сусіду праворуч одне побажання
- Фокус на підтримці в розвитку емпатійних навичок

12.3 Оцінка тренінгу (2 хвилини)

Швидке коло: оцінка від 1 до 10 та одне слово про враження

Матеріали для тренера: фліпчарт та різнокольорові маркери, стікери жовті блакитні рожеві, картки для вправ та анкет, фотографії з емоційними виразами, аудіозаписи з різними інтонаціями, м'які крісла або килимки для комфорту, коробка платочків на випадок емоційних реакцій, схема компоненти емпатії, тест рівень емпатії, картка техніки емпатійного слухання, список ознаки емпатійного вигорання, план особистого розвитку емпатії.

Рекомендована література

- «Емоційний інтелект» - Деніел Гоулман
- «Ненасильницьке спілкування» - Маршалл Розенберг

- «Емпатія» - Роман Кржнаріч
- «Парадокс емпатії» - Адам Вейтц
- «Емпатійний мозок» - Крістіан Кіссер
- «Співчуття без втоми» - Адамс, Босколо, Штерн

Додаток 3

ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ «КОНФЛІКТ – ЦЕ РЕСУРС: НАВИЧКИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ»

Тривалість: 3,5 години (210 хвилин)

Кількість учасників: 8-12 осіб

Цільова аудиторія: керівники, HR-спеціалісти, медіатори, психологи, педагоги, всі бажаючі покращити навички вирішення конфліктів

Мета заняття

Сформувати у учасників нове розуміння конфлікту як можливості для розвитку та навчити практичним навичкам ненасильницької комунікації для конструктивного вирішення суперечок.

Завдання заняття

- Переосмислити природу конфлікту як ресурсу для розвитку
- Освоїти модель ненасильницької комунікації (ННК) за Маршаллом Розенбергом
- Розвинути навички розпізнавання потреб за конфліктною поведінкою
- Опрацювати техніки деескалації конфліктних ситуацій
- Навчитися трансформувати претензії у запити

Структура заняття

1. Відкриття тренінгу та створення безпечного простору (20 хвилин)

Привітання та налаштування (10 хвилин)

Вправа «Енергетичний барометр»

- Учасники стають у лінію за рівнем енергії (від 1 до 10)
- Коротко діляться, що впливає на їхній енергетичний стан
- Групове «вирівнювання» енергії через дихання

Правила групи для роботи з конфліктами (7 хвилин)

- Конфіденційність - те, що сказано тут, залишається тут
- Безпека - право зупинити процес, якщо стає занадто важко
- Відповідальність - говорю від свого імені
- Повага - до всіх думок та переживань
- Підтримка - ми разом у цьому процесі навчання

Очікування та побоювання (3 хвилини)

На стікерах: зелені - очікування, червоні - побоювання

2. Демістифікація конфлікту (30 хвилин)

2.1 Вправа «Мої асоціації з конфліктом» (10 хвилин)

Індивідуальна робота:

- Записати 10 слів-асоціацій зі словом «конфлікт»

- Малювання конфлікту (5 хвилин)
Груповий фліпчарт: Збір усіх асоціацій, групування на:
- Негативні (війна, біль, руйнування)
- Нейтральні (зіткнення, різниця, напруга)
- Позитивні (зміни, енергія, можливість)

2.2 Міні-лекція «Конфлікт як ресурс» (15 хвилин)

Традиційне розуміння конфлікту:

- Деструктивна сила
 - Загроза стабільності
 - Щось, чого треба уникати
- Нове розуміння конфлікту:

- Сигнал про незадоволені потреби
- Енергія для змін
- Можливість для поглиблення стосунків
- Інструмент розвитку

П'ять функцій конфлікту:

1. Діагностична - виявляє проблеми
2. Мобілізаційна - активізує ресурси
3. Інноваційна - стимулює пошук нових рішень
4. Інтеграційна - об'єднує після вирішення
5. Навчальна - розвиває навички

2.3 Вправа «Мій конструктивний конфлікт» (5 хвилин)

Робота в парах: Розповісти про конфлікт, який привів до позитивних

змін

- Що саме змінилося на краще?
- Які навички розвинулися?
- Як поглибилися стосунки?

3. Основи ненасильницької комунікації (40 хвилин)

3.1 Філософія ННК (10 хвилин)

Базові принципи:

- Всі люди мають однакові базові потреби
- Конфлікт виникає через стратегії, а не потреби
- За агресією завжди стоїть біль
- Кожна дія - спроба задовольнити потребу

Мета ННК: Створити якість зв'язку, яка дозволить задовольнити

потреби всіх сторін

3.2 Модель СПЗП (Спостереження-Почуття-Потреби-Прохання) (20 хвилин)

1. СПОСТЕРЕЖЕННЯ (без оцінки)

- Факти без інтерпретації
- «Коли я бачу/чую...»
- Унікаємо: завжди, ніколи, всі, ніхто

Приклади: ✗ «Ти завжди спізнюєшся» ✓ «Ти прийшов о 9:15, хоча ми домовлялися о 9:00»

2. ПОЧУТТЯ (емоційний стан)

- Мої справжні емоції
- «Я відчуваю...»
- Уникаємо псевдопочуттів

Приклади: ✗ «Я відчуваю, що ти мене не поважаєш» (думка) ✓ «Я відчуваю розчарування та тривогу»

3. ПОТРЕБИ (універсальні цінності)

- Те, що важливо для життя
- «Мені важливо...»
- Без прив'язки до конкретної людини

Приклади: ✗ «Мені потрібно, щоб ти прийшов вчасно» (стратегія) ✓ «Мені важливі надійність та взаємна повага»

4. ПРОХАННЯ (конкретна дія)

- Конкретне та виконуване
- «Чи міг би ти...?»
- Готовність до «ні»

Приклади: ✗ «Будь пунктуальнішим» (вимога) ✓ «Чи міг би ти повідомляти мене, якщо запізнюєшся більше ніж на 5 хвилин?»

3.3 Вправа «Трансформація висловлювань» (10 хвилин)

Робота в малих групах: Перефразувати агресивні висловлювання за моделлю СПЗП:

1. «Ти ніколи мене не слухаєш!»
2. «Ви завжди перебиваєте на нарадах»
3. «Цей відділ нічого не вміє робити вчасно»
4. «Ти егоїст і думаєш тільки про себе»

4. Перерва (15 хвилин)

5. Розпізнавання потреб за конфліктною поведінкою (35 хвилин)

5.1 Карта універсальних потреб (15 хвилин)

ФІЗИЧНІ ПОТРЕБИ:

- Безпека, здоров'я, відпочинок, їжа, житло

ПОТРЕБИ В АВТОНОМІЇ:

- Вибір, свобода, простір, незалежність

ПОТРЕБИ В ЗБЛИЖЕННІ:

- Любов, приналежність, підтримка, розуміння

ПОТРЕБИ В СЕНСІ:

- Мета, внесок, творчість, самореалізація

ПОТРЕБИ В ІГРОВOSTІ:

- Радість, веселощі, легкість, спонтанність

ПОТРЕБИ В ЦІЛІСНОСТІ:

- Автентичність, чесність, справедливість

5.2 Вправа «Детектив потреб» (20 хвилин)

Частина А: Розшифровка висловлювань (10 хвилин) Учасники отримують картки з конфліктними фразами та визначають потреби, що стоять за ними:

1. «Начальник знову змінив план без попередження!» *Потреби: передбачуваність, повага, включеність*
2. «Діти зовсім не допомагають по дому!» *Потреби: підтримка, справедливість, командна робота*
3. «Колеги постійно відволікають мене питаннями!» *Потреби: концентрація, ефективність, повага до часу*
4. «Ніхто не цінує мою роботу!» *Потреби: визнання, оцінювання, значущість*

Частина Б: Рольова гра «Слухання потреб» (10 хвилин) Робота в трійках:

- А - висловлює претензію
- Б - слухає і відображає потреби: «Схоже, тобі важливо...»
- В - спостерігач, фіксує точність визначення потреб

6. Техніки деескалації конфліктів (45 хвилин)

6.1 Фази конфлікту та стратегії (15 хвилин)

ФАЗА 1: НАПРУГА

- Сигнали: мовчання, уникання, невербальні ознаки
- Стратегія: превентивна розмова, виявлення потреб

ФАЗА 2: ІНЦИДЕНТ

- Сигнали: відкрите невдоволення, претензії
- Стратегія: активне слухання, деескалація

ФАЗА 3: ЕСКАЛАЦІЯ

- Сигнали: агресія, звинувачення, емоційний вибух
- Стратегія: самозахист, пауза, переключення фокусу

ФАЗА 4: КУЛЬМІНАЦІЯ

- Сигнали: повна втрата контролю
- Стратегія: розрив, відновлення безпеки

6.2 Техніки деескалації (15 хвилин)

1. ТЕХНІКА «ЕМПАТІЙНОГО ВІДГУКУ»

- «Я бачу, що ти дуже засмучений...»
- «Схоже, це справді важливо для тебе...»
- «Ти маєш право на ці почуття...»

2. ТЕХНІКА «ПАУЗА ТА ДИХАННЯ»

- «Давай зробимо паузу на хвилину»
- «Мені потрібно трохи часу, щоб зрозуміти»
- Глибоке дихання, заземлення

3. ТЕХНІКА «ПЕРЕФОРМУЛЮВАННЯ»

- «Якщо я правильно розумію, ти хочеш сказати...»
- «Чи можу я перевірити, чи правильно зрозумів...»
- Фокус на потребах, а не на позиціях

4. ТЕХНІКА «ЗМІНА ПЕРСПЕКТИВИ»

- «Як це виглядає з твого боку?»
- «Що для тебе найважливіше у цій ситуації?»
- «Чого ти найбільше боїшся?»

6.3 Практичні сценарії (15 хвилин)

Рольова гра «Гарячі ситуації» Групи працюють зі сценаріями високого конфлікту:

Сценарій 1: «Несправедливий керівник» Підлеглий звинувачує керівника в упередженості при розподілі завдань

Сценарій 2: «Конфлікт поколінь» Молодий спеціаліст та досвідчений працівник не можуть домовитися про методи роботи

Сценарій 3: «Перегорілий колега» Працівник зривається на колег через перевантаження

Завдання: Використати техніки деескалації та ННК

7. Мистецтво складних розмов (40 хвилин)

7.1 Структура складної розмови (15 хвилин)

ЕТАП 1: ПІДГОТОВКА

- Усвідомлення власних потреб та почуттів
- Припущення про потреби іншої сторони
- Вибір часу та місця
- Налаштування на співпрацю

ЕТАП 2: ВІДКРИТТЯ

- «Мені важливо поговорити про...»
- «Я помітив, що між нами є напруга...»
- «Чи є у тебе час для розмови?»

ЕТАП 3: ДОСЛІДЖЕННЯ

- Висловлення своїх спостережень та почуттів
- Запитання про позицію іншої сторони
- Пошук спільних потреб

ЕТАП 4: ВИРІШЕННЯ

- Генерація варіантів
- Пошук взаємовигідних рішень
- Домовленості про наступні кроки

7.2 Вправа «Проактивна розмова» (25 хвилин)

Підготовчий етап (10 хвилин): Кожен учасник обирає реальну ситуацію напруги з власного життя та готується до розмови:

- Мої спостереження (факти)
- Мої почуття
- Мої потреби
- Можливі потреби іншої сторони
- Конкретне прохання

Практичний етап (15 хвилин): Робота в парах, де один практикує проведення складної розмови, а інший грає роль «складного співрозмовника»

8. Трансформація організаційних конфліктів (25 хвилин)

8.1 Типи організаційних конфліктів (10 хвилин)

МІЖСОБИСТІСНІ:

- Конфлікт стилів, цінностей, характерів
- Стратегія: фокус на потребах, пошук спільного

ПРОЦЕСУАЛЬНІ:

- Незрозумілі процедури, ролі, відповідальність
- Стратегія: структурування, чіткі домовленості

РЕСУРСНІ:

- Обмежені ресурси, конкуренція
- Стратегія: творчий пошук рішень, розширення «пирога»

ЦІЛЬОВІ:

- Різні бачення напрямку розвитку
- Стратегія: пошук спільної мети вищого рівня

8.2 Кейс-стаді «Конфлікт у команді» (15 хвилин)

Ситуація: У ІТ-компанії конфлікт між відділом розробки та відділом тестування. Розробники скаржаться, що тестувальники занадто придирливі та гальмують релізи. Тестувальники кажуть, що розробники здають сирий код та не дбають про якість.

Робота в групах:

1. Ідентифікувати потреби кожної сторони
2. Знайти спільні потреби
3. Запропонувати рішення, що задовольнить усіх
4. Презентація рішень

Аналіз: Як ННК допомогла знайти рішення?

9. Перетворення претензій у запити (20 хвилин)**9.1 Анатомія претензії vs запиту (10 хвилин)****ПРЕТЕНЗІЯ:**

- Фокус на тому, що не так
- Звинувачувальний тон
- Вимагає змін від іншого
- Викликає опір

ЗАПИТ:

- Фокус на потребах
- Конструктивний тон
- Пропонує співпрацю
- Запрошує до діалогу

Формула трансформації: Претензія → Спостереження + Почуття + Потреба + Запит

9.2 Практикум трансформації (10 хвилин)

Індивідуальна робота: Кожен записує одну особисту претензію та трансформує її за формулою

Обмін у парах: Практика висловлення запиту замість претензії

10. Самоемпатія та самотурбота в конфліктах (15 хвилин)**10.1 Важливість самоемпатії (7 хвилин)**

Чому самоемпатія критична:

- Допомагає регулювати емоції
- Дає доступ до власних потреб
- Знижує реактивність

- Підвищує стійкість
Техніка швидкої самоемпатії:

1. Пауза та дихання
2. «Що я зараз відчуваю?»
3. «У чому моя потреба?»
4. «Як я можу подбати про себе?»

10.2 Вправа «Самоемпатія в конфлікті» (8 хвилин)

Учасники згадують недавню конфліктну ситуацію та практикують:

1. Ідентифікацію своїх почуттів у той момент
2. Розпізнавання потреб, що не задовольнялися
3. Самопідтримку: «Звичайно, я відчував(ла) [почуття], мені ж важливо [потреба]»

11. Інтеграція та планування застосування (25 хвилин)

11.1 Створення особистої стратегії (15 хвилин)

Індивідуальна робота - «Мій план трансформації конфліктів»:

1. Моє нове розуміння конфлікту:
2. Ситуація, де хочу застосувати ННК:
3. Найбільший виклик для мене:
4. Техніка, яку буду практикувати щотижня:
5. Як буду турбуватися про себе в конфліктах:
6. Моя мантра для складних моментів:

11.2 Партнерство для підтримки (10 хвилин)

Створення пар підтримки:

- Обмін контактами
- Домовленість про щотижневий зв'язок
- Підтримка в практиці ННК
- Можливість звернутися за допомогою

12. Завершення та інтеграція (15 хвилин)

12.1 Ритуал «Дарування мудрості» (8 хвилин)

Учасники стають у коло. Кожен дарує групі одну фразу-інсайт про конфлікти або ННК, яку хоче запам'ятати:

- «Конфлікт - це...»
- «Найважливіше в ННК для мене...»
- «Я забираю з собою...»

12.2 Зобов'язання перед собою (5 хвилин)

Кожен учасник мовчки дає собі обіцянку щодо використання отриманих навичок

12.3 Оцінка тренінгу (2 хвилини)

Швидке коло: оцінка корисності від 1 до 10 та одне слово про стан

Матеріали для тренера: фліпчарт та кольорові маркери, стікери зелені червоні жовті, картки для кейсів та вправ, плакат з моделлю СПЗП, картка універсальні потреби, дошка або проектор, комфортні крісла для кола, схема модель ненасильницької комунікації, карта універсальних потреб, чек-лист

техніки деескалації, структура складної розмови, план особистого розвитку ННК, список рекомендованої літератури.

Рекомендована література

- «Ненасильницьке спілкування» - Маршалл Розенберг
- «Важкі розмови» - Даглас Стоун, Брюс Паттон, Ширін Хін
- «Принципові переговори» - Роджер Фішер, Вільям Юрі
- «Емоційний інтелект» - Деніел Гоулман
- «Анатомія миру» - Маршалл Розенберг
- «Медіація» - Крістофер Мур

Додаток II

ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ: «САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ: ГОВОРИ ПРО СЕБЕ ВПЕВНЕНО»

Мета заняття

Навчити студентів ефективно презентувати себе в різних життєвих ситуаціях, розвинути навички впевненого спілкування та самоподачі.

Тривалість: 90 хвилин

Структура заняття

Вступна частина (15 хвилин)

Привітання та знайомство. Тренер представляється та запрошує учасників коротко назвати своє ім'я та одну цікаву річ про себе. Це створює дружню атмосферу та дає першу можливість практикувати самопрезентацію.

Очікування від тренінгу. Учасники діляться своїми цілями та очікуваннями від заняття. Тренер записує ключові запити на дошці та підкреслює, як вони будуть розглянуті протягом тренінгу.

Правила групи. Встановлюються основні принципи роботи: конфіденційність, взаємоповага, активна участь, право на помилку, конструктивний зворотний зв'язок.

Теоретична частина (20 хвилин)

Що таке самопрезентація? Самопрезентація - це процес свідомого формування враження про себе в очах інших людей. Вона включає вербальні та невербальні елементи спілкування, які допомагають створити бажаний образ.

Коли потрібна самопрезентація? Співбесіди при працевлаштуванні, знайомство з новими людьми, мережеві заходи та конференції, презентації проектів, публічні виступи, соціальні мережі та онлайн-профілі.

Структура ефективної самопрезентації. Привітання та ім'я - завжди починайте з теплого привітання та чіткого представлення свого імені. Поточний статус - коротко розкажіть, ким ви є зараз (студент якої спеціальності, працівник якої сфери). Ключові досягнення - виділіть 2-3 найважливіших успіхи або навички. Мотивація та цілі - поділіться своїми прагненнями та планами. Заклик до дії - завершіть пропозицією для подальшої взаємодії.

Принципи впевненої самопрезентації. Автентичність - будьте собою, не намагайтеся зображувати когось іншого. Релевантність - адаптуйте презентацію під аудиторію та контекст. Конкретність - використовуйте факти та приклади замість загальних фраз. Позитивність - фокусуйтеся на досягненнях та можливостях, а не на проблемах. Стислість - тримайтеся в межах 1-2 хвилин для базової презентації.

Практична частина 1: Робота з невербальними сигналами (20 хвилин)

Вправа «Дзеркало впевненості». Учасники працюють у парах. Один показує впевнену поставу, жести, вираз обличчя, а інший повторює як дзеркало. Потім міняються ролями. Обговорюються відчуття та спостереження.

Техніки мови тіла для впевненості. Постава - плечі розправлені, спина пряма, ноги на ширині плечей. Погляд - прямий контакт очима, не дивіться вниз або вбік. Жести - відкриті, природні рухи рук, уникайте схрещування рук. Голос - говоріть чітко, в помірному темпі, з відповідною гучністю. Посмішка - щира та тепла, але не надмірна.

Відпрацювання техніки дихання. Глибоке діафрагмальне дихання допомагає заспокоїтися та говорити впевнено. Учасники вчать правильно дихати та використовувати дихання для контролю хвилювання.

Практична частина 2: Створення власної самопрезентації (25 хвилин)

Індивідуальна робота з шаблоном. Кожен учасник заповнює структуру самопрезентації: «Мене звати... Я навчаюся/працюю... Мої ключові досягнення включають... Мене мотивує... Я прагну... Буду радий/рада...». На цей етап відводиться 10 хвилин.

Робота в малих групах. Учасники об'єднуються в групи по 3-4 особи та презентують свої варіанти один одному. Інші дають конструктивний зворотний зв'язок за принципом "що сподобалося" та "що можна покращити". Кожен отримує 3-4 хвилини на презентацію та зворотний зв'язок.

Доопрацювання презентації. На основі отриманих коментарів учасники вдосконалюють свої самопрезентації, роблять їх більш яскравими та переконливими.

Практична частина 3: Адаптація під різні ситуації (15 хвилин)

Рольова гра "Різні контексти". Учасники отримують картки з різними ситуаціями: співбесіда на роботу, знайомство на студентській вечірці, презентація проекту, мережевий захід. Вони адаптують свою базову самопрезентацію під кожну ситуацію.

Обговорення особливостей адаптації. Формальні ситуації вимагають більш структурованого підходу та акценту на професійних якостях. Неформальні дозволяють більше особистості та гумору. Онлайн-презентації потребують більшої енергійності та виразності. Короткі презентації фокусуються на найголовнішому, довгі дозволяють розкрити деталі.

Заклучна частина (10 хвилин)

Підсумки та рефлексія. Учасники діляться своїми враженнями від тренінгу, відповідають на запитання: що нового дізналися, що було найскладнішим, що обов'язково використають у житті.

Домашнє завдання. Протягом тижня потренуватися презентувати себе в реальних ситуаціях та записати свої спостереження. Підготувати 30-секундну, 1-хвилинну та 2-хвилинну версії своєї самопрезентації.

Ресурси для подальшого розвитку. Рекомендації книг, онлайн-курсів, TED-виступів про самопрезентацію та публічні виступи.

Матеріали для тренера

Необхідне обладнання: дошка або фліпчарт, маркери, картки для рольових ігор, таймер, роздавальні матеріали з шаблонами.

Поради для проведення: створюйте підтримуючу атмосферу, де кожен почувається комфортно, заохочуйте активну участь, але не змушуйте, давайте конкретний та конструктивний зворотний зв'язок, використовуйте власний приклад впевненої поведінки, будьте готові адаптувати програму під потреби групи.

Критерії оцінки ефективності: активність учасників під час вправ, якість створених самопрезентацій, впевненість під час виступів, позитивний зворотний зв'язок від учасників, готовність застосовувати отримані навички.

Цей тренінг допоможе студентам розвинути важливі навички самопрезентації, які стануть у нагоді в навчанні, кар'єрі та особистому житті. Головне - практикуватися та не боятися бути собою.

Додаток I

Лекція на тему: «Комунікативна культура: сутність і структура»

Вступ до теми

Добрий день, студенти! Сьогодні ми розпочинаємо вивчення надзвичайно важливої теми - комунікативної культури. Скажіть, як ви розумієте поняття "комунікація"? *пауза для відповідей студентів* Так, це дійсно процес обміну інформацією, але це набагато більше, ніж просто передача даних від однієї людини до іншої.

Сутність комунікативної культури

Комунікативна культура - це система знань, умінь, навичок і цінностей, які забезпечують ефективну взаємодію між людьми в різних сферах життєдіяльності. Це не просто вміння говорити, а комплексна здатність розуміти, інтерпретувати і продукувати повідомлення відповідно до конкретної ситуації та культурного контексту.

Уявіть ситуацію: ви зустрічаєте іноземного студента в університеті. Як ви будете з ним спілкуватися? Які фактори вплинуть на вашу комунікацію? *обговорення з аудиторією* Правильно - мова, культурні особливості, контекст ситуації, ваші особисті якості та досвід.

Структура комунікативної культури

Комунікативна культура має багаторівневу структуру, яку можна представити через кілька основних компонентів:

Перший рівень - когнітивний компонент. Це знання про особливості комунікативного процесу, розуміння закономірностей спілкування, знання мовних норм і правил. Чи можете ви навести приклад того, коли недостатність знань призводила до непорозуміння? *діалог зі студентами* Наприклад, незнання етикетних формул може створити враження неввічливості навіть при добрих намірах.

Другий рівень - операціональний компонент. Це практичні вміння та навички ефективного спілкування: здатність слухати, формулювати думки, аргументувати, вести діалог, виступати публічно. Як ви думаєте, що важливіше - вміти говорити чи вміти слухати? *дискусія* Насправді обидві навички однаково важливі і взаємопов'язані.

Третій рівень - мотиваційно-ціннісний компонент. Включає установки на спілкування, комунікативні потреби, цінності, які визначають наше ставлення до інших людей. Це той внутрішній компас, який наставляє нашу комунікативну поведінку. Чи замислювалися ви над тим, чому з одними людьми нам легко спілкуватися, а з іншими - складно?

Четвертий рівень - рефлексивний компонент. Здатність до самоаналізу власної комунікативної поведінки, розуміння того, як нас сприймають інші, готовність до корекції власного стилю спілкування. Після конфлікту чи невдалої розмови ви аналізуєте свою поведінку? Що можна було б зробити по-іншому?

Функції комунікативної культури

Комунікативна культура виконує низку важливих функцій у житті особистості та суспільства. Пізнавальна функція полягає в тому, що через спілкування ми отримуємо нову інформацію про світ, інших людей і самих себе. Регулятивна функція дозволяє впливати на поведінку інших і координувати спільну діяльність. Емоційна функція забезпечує обмін емоціями, переживаннями, створює психологічний комфорт. Соціалізуюча функція сприяє засвоєнню соціальних норм, ролей, цінностей.

Розглянемо конкретний приклад: ви працюєте в команді над проектом. Як комунікативна культура допомагає виконувати кожну з цих функцій? *робота в малих групах, обговорення*

Рівні розвитку комунікативної культури

Можна виділити кілька рівнів розвитку комунікативної культури особистості. **Елементарний рівень** характеризується здатністю до простого обміну інформацією, дотримання базових норм ввічливості. **Базовий рівень** включає вміння вести діалог, розуміти підтекст, адаптуватися до різних ситуацій спілкування. **Високий рівень** передбачає творче використання комунікативних засобів, здатність впливати на аудиторію, ефективно вирішувати конфлікти.

На якому рівні, на вашу думку, знаходиться ваша комунікативна культура? Що можна покращити? *самоаналіз і обговорення*

Висновки

Комунікативна культура є інтегративною характеристикою особистості, яка визначає ефективність її взаємодії з іншими людьми. Вона включає знання, вміння, цінності та здатність до рефлексії. Розвиток комунікативної культури - це безперервний процес самовдосконалення, який потребує усвідомленості та постійної практики. У наступній лекції ми детально розглянемо вербальні та невербальні засоби комунікації.

Додаток І

Лекція на тему «Вербальна та невербальна комунікація»

Вітаю всіх! На минулій лекції ми говорили про комунікативну культуру загалом. Сьогодні заглибимося в конкретні механізми спілкування. Скажіть, коли ви зустрічаєте незнайому людину, що ви помічаєте в першу чергу? *відповіді студентів* Цікаво, що дослідження показують: 55% інформації ми отримуємо через міміку та жести, 38% - через інтонацію та тембр голосу, і лише 7% - через самі слова. Отже, невербальна комунікація відіграє величезну роль.

Вербальна комунікація: сутність і особливості

Вербальна комунікація - це процес обміну інформацією за допомогою мови, використання слів для передачі думок, почуттів, ідей. Здається просто, чи не так? Але насправді це надзвичайно складний процес. Коли ви говорите "Це цікаво", що саме ви маєте на увазі? *діалог з аудиторією* Правильно, контекст і інтонація можуть повністю змінити значення фрази.

Вербальна комунікація має кілька важливих характеристик. Семантичність означає, що кожне слово має певне значення, але це значення може варіюватися залежно від контексту. Логічність передбачає структурованість повідомлення, послідовність викладу думок. Інформативність визначає кількість нової, корисної інформації в повідомленні. Виразність стосується емоційного забарвлення мовлення, його здатності впливати на почуття співрозмовника.

Чому іноді після розмови ви відчуваєте, що вас не зрозуміли, хоча, здавалося б, все сказали правильно? *обговорення* Це може бути пов'язано з порушенням якоїсь із цих характеристик.

Функції мови в комунікації

Мова виконує різноманітні функції в процесі спілкування. Інформативна функція - передача фактичної інформації. Експресивна функція - вираження емоцій, ставлення мовця. Директивна функція - спонукання до дії, вплив на поведінку. Фатична функція - підтримання контакту, створення атмосфери спілкування. Металінгвістична функція - пояснення значення слів, уточнення сказаного.

Розглянемо фразу студента: "Викладач, а можна запитання?" Які функції тут реалізуються? *аналіз разом зі студентами* Директивна (прохання),

фатична (підтримання контакту), можливо, експресивна (вираження зацікавленості).

Невербальна комунікація: мова тіла

Тепер перейдемо до невербальної комунікації. Це передача інформації без використання слів - через жести, міміку, позу, інтонацію, простір. Чому невербальні сигнали часто більш правдиві, ніж слова? *дискусія* Тому що їх складніше контролювати свідомо, вони часто є спонтанними реакціями.

Кінесика - це мова рухів тіла. Жести можуть бути ілюстративними (супроводжують мовлення), регулятивними (керують процесом спілкування), емблематичними (мають фіксоване значення), адаптивними (самозаспокійливі рухи). Які жести ви найчастіше використовуєте під час виступу? Спробуйте прямо зараз розповісти про свій вихідний день без жестів. Складно, чи не так?

Міміка передає емоційний стан людини. Вираз обличчя може підтвердити або спростувати слова. Пам'ятайте: коли слова суперечать міміці, люди більше довіряють невербальним сигналам. Чи можете ви визначити справжню посмішку від штучної? Справжня посмішка залучає не лише м'язи рота, а й очей.

Проксеміка вивчає використання простору в спілкуванні. Особистий простір варіюється залежно від культури, відносин між людьми, ситуації. Інтимна зона (0-45 см) призначена для найближчих людей, особиста зона (45-120 см) - для друзів і знайомих, соціальна зона (120-360 см) - для ділового спілкування, публічна зона (понад 360 см) - для офіційних заходів.

Паралінгвістичні засоби

Паралінгвістика включає голосові характеристики мовлення, які не є словами: інтонацію, тембр, гучність, темп, паузи. Як ви думаєте, чому одну і ту ж фразу можна сказати по-різному і отримати протилежні реакції? *експеримент з фразою "Ну звичайно"* Правильно, інтонація кардинально змінює сенс.

Темп мовлення також має значення. Швидке мовлення може сигналізувати про хвилювання або бажання швидше закінчити розмову, повільне - про вагомість сказаного або втому. Паузи можуть створювати напругу, підкреслювати важливість, давати час на осмислення.

Взаємодія вербальних і невербальних засобів

У природній комунікації вербальні та невербальні засоби працюють разом, створюючи цілісне повідомлення. Ідеально, коли вони підкріплюють один одного - це називається конгруентністю. Але що відбувається, коли слова говорять одне, а тіло - інше? *приклади конфліктних ситуацій*

Розглянемо ситуацію: людина каже "Я не хвилююся", але її голос тремтить, руки тремтять, погляд метушливий. Кому ви повірите - словам чи невербальним сигналам? Дослідження показують, що у випадку конфлікту між вербальною та невербальною інформацією люди частіше довіряють невербальним сигналам.

Культурні особливості комунікації

Важливо пам'ятати, що значення багатьох невербальних сигналів залежить від культурного контексту. Те, що в одній культурі вважається ввічливим, в іншій може бути образливим. Наприклад, пряме очне contact в західних культурах часто сприймається як ознака чесності та зацікавленості, а в деяких східних культурах може розглядатися як неповага до старших.

Які культурні відмінності в комунікації ви помічали? *обмін досвідом студентів* Це особливо актуально в нашому глобалізованому світі, коли ми постійно взаємодіємо з представниками різних культур.

Практичні поради

Як покращити свою вербальну комунікацію? По-перше, розширюйте словниковий запас, працюйте над чіткістю вимови, навчіться структурувати свої думки. По-друге, слухайте себе - записуйте свої виступи, аналізуйте помилки. По-третє, читайте багато і різноманітно - це розвиває мовлення природним способом.

Щодо невербальної комунікації: спостерігайте за собою у дзеркалі під час розмови телефоном, практикуйте контроль над мімікою та жестами, працюйте над постановкою голосу. Пам'ятайте: ваше тіло говорить навіть тоді, коли ви мовчите.

Висновки

Ефективна комунікація потребує гармонійного поєднання вербальних і невербальних засобів. Розуміння особливостей обох типів комунікації допомагає не лише краще передавати власні думки, а й точніше інтерпретувати повідомлення інших. Пам'ятайте: ми комунікуємо завжди, навіть коли не говоримо. Наступна лекція буде присвячена бар'єрам у спілкуванні та способам їх подолання.

Додаток Й

Лекція на тему «Бар'єри в спілкуванні: психологічні та культурні аспекти»

Доброго дня! Чи траплялися з вами ситуації, коли ви намагалися щось пояснити, а вас ніяк не могли зрозуміти? Або навпаки - коли ви не розуміли, що від вас хочуть, хоча, здавалося б, все сказано зрозуміло? *обговорення досвіду студентів* Такі ситуації виникають через наявність комунікативних бар'єрів - перешкод, які заважають ефективному обміну інформацією між людьми.

Сутність комунікативних бар'єрів

Комунікативні бар'єри - це фактори, які перешкоджають адекватному сприйняттю, розумінню та передачі інформації в процесі спілкування. Вони можуть виникати на різних етапах комунікативного процесу: під час кодування повідомлення відправником, його передачі каналами зв'язку, або декодування отримувачем.

Чому бар'єри виникають так часто? *дискусія* Справа в тому, що кожна людина має унікальний досвід, систему цінностей, особливості сприйняття.

Те, що очевидно для однієї людини, може бути незрозумілим для іншої. Крім того, комунікація відбувається в складному контексті, де діють різноманітні фактори впливу.

Психологічні бар'єри спілкування

Розпочнемо з психологічних бар'єрів, які пов'язані з особливостями психіки людини, її емоційним станом, досвідом, установками.

Стереотипи та упередження - одні з найпоширеніших психологічних бар'єрів. Ми автоматично категоризуємо людей за зовнішністю, манерою поведінки, соціальною приналежністю. Чи замічали ви за собою, що по-різному ставитеся до людей залежно від їх одягу, акценту, віку? *самоаналіз студентів* Стереотипи можуть бути корисними для швидкої орієнтації, але часто призводять до помилкових висновків.

Емоційні бар'єри виникають, коли сильні емоції заважають адекватному сприйняттю інформації. У стані гніву, страху, образи або ейфорії людина може неправильно інтерпретувати слова співрозмовника. Згадайте останню сварку з близькою людиною - чи завжди ви чули саме те, що вона говорила, чи ваші емоції "фільтрували" інформацію?

Бар'єр установки полягає в тому, що ми чуємо те, що очікуємо почути, а не те, що насправді говорять. Якщо ви заздалегідь налаштовані негативно щодо співрозмовника, навіть нейтральні фрази можуть сприйматися як напад або критика. Як думаєте, чому після конфлікту люди часто по-різному пам'ятають те, що говорилося? *обговорення*

Бар'єр характеру та темпераменту виникає через різницю в психологічних особливостях співрозмовників. Екстраверт і інтроверт можуть по-різному сприймати одну й ту саму ситуацію спілкування. Холерик може вважати флегматика байдужим, а флегматик - холерика занадто імпульсивним.

Бар'єр авторитету проявляється в тому, що інформація від людини з високим статусом сприймається некритично, а від людини з низьким статусом - з недовірою. Чи траплялося з вами, що ви не наважувалися заперечити викладачу, навіть розуміючи, що він помиляється?

Мовні та семантичні бар'єри

Ці бар'єри пов'язані з особливостями мови, значенням слів, стилем мовлення. Термінологічний бар'єр виникає, коли співрозмовники по-різному розуміють значення термінів. Особливо це актуально в професійному спілкуванні. Лікар і пацієнт, юрист і клієнт можуть використовувати одні й ті ж слова, але вкладати в них різний зміст.

Жаргонний бар'єр з'являється при використанні специфічної мови певної групи. Молодіжний сленг, професійний жаргон, регіональні особливості можуть створювати непорозуміння. Чи розумієте ви все, про що говорять ваші батьки з колегами? А вони - про що ви говорите з друзями?

Логічний бар'єр пов'язаний з різницею в логіці мислення співрозмовників. Те, що здається логічним одній людині, може виглядати абсурдним для іншої. Це особливо помітно при спілкуванні людей з різним рівнем освіти, професійним досвідом, типом мислення.

Культурні бар'єри

Культурні бар'єри особливо актуальні в нашому мультикультурному світі. Вони виникають через різницю в системах цінностей, нормах поведінки, традиціях різних культур.

Різниця в системах цінностей може призводити до кардинально відмінного сприйняття одних і тих же явищ. Індивідуалістичні та колективістичні культури по-різному ставляться до особистої відповідальності, прийняття рішень, відносин у групі. Що важливіше - особисті досягнення чи гармонія в колективі? *дискусія про культурні відмінності*

Невербальні культурні відмінності можуть призводити до серйозних непорозумінь. Жести, які в одній культурі є нейтральними, в іншій можуть бути образливими. Дистанція спілкування, очний контакт, дотики мають різне значення в різних культурах. Чи знаєте ви приклади таких культурних відмінностей?

Часові орієнтації також різняться між культурами. Монохронні культури цінують пунктуальність, планування, послідовність. Поліхронні культури більш гнучко ставляться до часу, важливішими вважають відносини, а не графіки. Як ви ставитеся до запізнень? Це може залежати від вашої культурної приналежності.

Мовні бар'єри очевидні при спілкуванні носіїв різних мов, але навіть в межах однієї мови можуть виникати проблеми через діалекти, акценти, особливості вимови. Крім того, багато понять не мають точних еквівалентів в інших мовах, що ускладнює переклад і розуміння.

Соціальні та статусні бар'єри

Статусні бар'єри виникають через різницю в соціальному положенні співрозмовників. Керівник і підлеглий, викладач і студент, лікар і пацієнт можуть мати різні очікування від спілкування. Статусні ролі можуть обмежувати відкритість, створювати психологічну напруженість.

Віковий бар'єр проявляється в різниці поколінь, різних системах цінностей, способах комунікації. "Батьки не розуміють дітей" - це не просто фраза, а реальний комунікативний бар'єр. Цифрове покоління спілкується інакше, ніж аналогове. Як ви спілкуєтеся з бабусями та дідусями порівняно з ровесниками?

Гендерні бар'єри пов'язані з різницею в комунікативних стилях чоловіків і жінок. Дослідження показують, що жінки частіше використовують емпатичне слухання, емоційну підтримку, а чоловіки - фокусуються на вирішенні проблем, фактичній інформації. Важливо розуміти, що це загальні тенденції, а не абсолютні правила.

Способи подолання комунікативних бар'єрів

Тепер, коли ми розглянули основні типи бар'єрів, поговоримо про способи їх подолання. Активне слухання - один з найефективніших методів. Це означає не просто чути слова, а намагатися зрозуміти думки, почуття, потреби співрозмовника. Включає перефразування, уточнення, емпатію.

Емпатія - здатність поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її почуття та мотиви. Це не означає погоджуватися, а означає розуміти. Коли ви останній раз справді намагалися зрозуміти позицію людини, з якою не погоджувалися?

Культурна чутливість включає знання особливостей інших культур, повагу до відмінностей, готовність адаптувати свій стиль спілкування. У глобалізованому світі це критично важлива навичка.

Рефлексивність - здатність аналізувати власну комунікативну поведінку, усвідомлювати свої упередження, працювати над їх подоланням. Після складної розмови варто запитати себе: що я міг би зробити по-іншому?

Зворотний зв'язок допомагає перевіряти розуміння, уточнювати незрозумілі моменти, корегувати повідомлення. "Чи правильно я зрозумів, що ви маєте на увазі...?" - проста фраза, яка може запобігти багатьом непорозумінням.

Практичні рекомендації

Як конкретно долати бар'єри в повсякденному спілкуванні? По-перше, розвивайте самосвідомість - усвідомлюйте свої стереотипи, емоційні реакції, комунікативні звички. По-друге, практикуйте терпимість до неоднозначності - не все потрібно розуміти миттєво, іноді варто прийняти невизначеність.

По-третє, розширюйте культурні знання - читайте, подорожуйте, спілкуйтеся з представниками різних культур. По-четверте, працюйте над емоційним інтелектом - навчіться розпізнавати та регулювати свої емоції, розуміти емоції інших.

По-п'яте, розвивайте мовні навички - збагачуйте словниковий запас, працюйте над чіткістю мовлення, вивчайте іноземні мови. По-шосте, практикуйте активне слухання - справді слухайте, а не просто чекайте своєї черги говорити.

Висновок

Комунікативні бар'єри - це природна частина процесу спілкування. Вони неминучі, але їх можна мінімізувати через усвідомлення, розуміння та цілеспрямовану роботу над собою. Пам'ятайте: кожне непорозуміння - це можливість краще зрозуміти себе та інших, покращити свої комунікативні навички.

Ефективна комунікація - це не талант, а навичка, яку можна розвивати. Це потребує зусиль, терпіння та постійної практики. Але результат варує зусиль - якісні стосунки, успішна кар'єра, особисте задоволення від спілкування. Наші три лекції заклали основу для розуміння комунікативних процесів. Тепер справа за вами - застосовувати ці знання на практиці, аналізувати свій досвід, постійно вдосконалюватися в мистецтві спілкування.

Додаток К

Макет інформаційного стенду «**МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ**»◆ **Що таке мистецтво спілкування?**

Мистецтво спілкування - це вміння налагоджувати контакт, вести діалог, слухати, розуміти співрозмовника та передавати свої думки в доступній і приємній формі.

В основі - емпатія, щирість, активне слухання та повага до співрозмовника.

● **Основи ефективного спілкування:**

1. Слухай, щоб зрозуміти, а не відповісти.
2. Використовуй «Я-висловлювання» - це знижує рівень конфлікту.
3. Уникай категоричних оцінок і ярликів.
4. Дотримуйся зорового контакту.
5. Будь уважним до невербальних сигналів (міміки, жестів, тону голосу).

● **Золоте правило:**

«Стався до інших так, як хочеш, щоб ставились до тебе»

● **Типи спілкування:**

Тип	Особливості	Приклад
Вербальне	Слова, мова	Діалог, дискусія
Невербальне	Жести, міміка, поза	Кивок, усмішка
Паравербальне	Тон, темп, інтонація	М'який або агресивний тон

☺ **Як уникнути конфлікту?**

- Контролюй емоції.
- Дай час обом сторонам охолонути.
- Став уточнювальні запитання.
- Пам'ятай: «Правильна відповідь - не завжди правильний момент».

★ **Практичні поради:**

- ✓ Усміхайся під час розмови
- ✓ Уточнюй, чи правильно зрозумів
- ✓ Не перебивай
- ✓ Відчувай «зону комфорту» співрозмовника

● **Цікаво знати!**

📊 93% інформації в міжособистісному спілкуванні передається **не словами, а тональністю та невербальними сигналами.**

💡 **Надихаючі цитати:**

- ✓ «Спілкування - це міст між серцями»
- ✓ «Твої слова можуть бути ліками або зброєю. Вибирай мудро»
- ✓ «Уміння слухати - найкращий прояв турботи»

🔗 **Куточок самоперевірки**

- Чи часто я перебиваю людей?
- Чи слухаю я уважно?